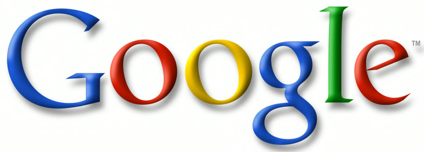

BRIEVEN

OVER

HOOGER ONDERWIJS.

BRIEVEN

OVER

DEN AARD EN DE STREKKING

VAN

HOOGER ONDERWIJS.

UITGEGEVEN

DOOR

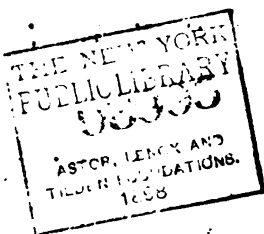
PH. W. VAN HEUSDE.

Festina lente.

TE UTRECHT,

BIJ JOHANNES ALTHEER.

1829.

AAN

MIJN VADERLAND.

VOORBERIGT

DES UITGEVERS.

Over gewigtige punten van ons hoogeronderwijs is reeds ſedert maanden zóó veel geſproken en geſchreven, dat ik het, wat mij betreft, vermetel oordeele, er nog iets bij te voegen. Maar eenige beginſelen aantewijzen, die, bij het inrigten van gijmnaſien en hoogeſcholen, in acht dienen genomen te worden, en wel zulke beginſelen, die niet ligtvaardig aangenomen, maar uit 's menſchen onderſcheidene leeftijden en den aard en de behoefte der maatſchappij afgeleid worden, dit kwam mij voor, na al het geſprokene en geſchreve-

ve-

vene, tot heden toe niet geheel overtollig geworden te zijn. Ook hoort men, over zoodanige zaken, niet ongaarne een oud man, een man van doorzigt en kunde, zijn gevoelen uiten: vooral wanneer men bemerkt, dat hij het oude niet behouden wil, omdat het in zijne jeugd zoo plaats heeft gehad, noch het nieuwe verwerpt, omdat het nieuw is, maar onbevooroordeeld al zijn leven gezocht heeft, en nu vooral zoekt, wat goed en nuttig zij. Dit indenkende, mijne landgenoten, kwam het mij niet ongepast voor, u dusdanigen grijsaard daarover te doen hooren, door u deze brieven van een' vriend aan mij, ter lezing aan te bieden. Waar die gesprekken op meêr mogen komen, zal men liever, denk ik, van den schrijver zelven bij het lezen, dan van mij, vernemen; maar niet gaarne toch zou ik zien, dat zich iemand in zijne verwachting bedroog: en daarom met een woord, wat men er niet in te lezen zal krijgen. Men verwachte dan hier, in de eerste plaats, niets van al wat tot onze tegenwoordige staatkundige geschillen regtstreeks behoort: daar hoop ik mij, als uitgever niet minder, dan als schrijver, al-

tijd

tijd buiten te houden: en dit is al terstond eene waarschuwing voor allen, die niet dan politike tijdschriften lezen. Hetgene in deze brieven goed moge zijn, moet over tien en twintig jaren nog even zoo belangrijk wezen, als heden ten dage: dit brengt zoo derzelver aard mede, en dat is het doel, gelijk men weet, van alle dagbladen niet. Ook komt hier ten anderen niets voor, dat op dezen of genen in ons noorden of zuiden of ook buiten ons land ziet: een wenk alweêr voor dezulken, die zich gaarne ten koste van anderen vermaken. Ver is dit beneden den geest mijns vriends en des grijsaards vooral, met wien hij sprak: gevoelens beoordeelen zij vrij en onpartijdig, maar zonder aan personen te denken, en zoo ben ik ook gewoon te handelen. Verder zal men hier, hoe weinig men het ook zou verwachten, vrij wat over philosophie vinden; maar die philosophie is noch voor wijsgeeren geschikt, die op hooge wijsheid aanspraak maken, noch voor menschen, die nimmer op zich zelven nagedacht hebben: voor dezen zou zij welligt te hoog zijn, en voor genen is zij gewis te laag: beiden dus beraden zich, gelijk mede alle de voornoemden,

of

*of zij het boek wel willen lezen. Stellig rade ik dit denzulken af, die het liefst over zaken ſpreken, van welke zij de minſte kennis hebben: zij mogten zich welligt aan het beeld van dien zekeren *** en dien † † †, gansch onbekende menſchen, maar die mede dat zwak hebben, niet zonder ergernis ſpiegelen. Maar wien dan, zal men zeggen, raadt gij het boek aan? Niemand, is mijn antwoord, het moet zich zelf aanbevelen; wat zou anders mijne aanprijzing baten? Doch, vraagt men mij, welk ſoort van lezers ik den ſchrijver boven alle anderen zou toewenſchen? Dezulke zijn het, die met kennis van zaken zucht voor het goede en nuttige paren. Die kunnen bij het lezen, al ware er ook van univerſiteiten niet ingerept, ſtof tot denken, en, wat meer is, aanmoediging hier bekomen, om met ijver en ſtandvastigheid het goede voorteſtaan, zonder zich door eenige bedenkingen te laten wederhouden. En zal ik zeggen, voor wie het ſtuk mij voorkomt, wel voornamelijk geſchikt te zijn? Voor jonge lieden inzonderheid, dunkt mij, van goeden aanleg, van ware beſchaafdheid en van hoogere beſtemming voor de maatſchappij, om het even, of zij hier, of in*

ons

ons zuiden, en op welk vak van kunsten en wetenschappen zij zich toeleggen. Deze vooral kunnen er nut van hebben, zoo zij ten minste reeds gevoelen, of er voorgevoel van krijgen, wat zelfstandigheid zij, en reeds beginnen te waarderen, wat het heete, van voorouders aftestammen, die zich vrij gestreden hebben om zelfstandig volk te worden. Zoo zij dat reeds beginnen te gevoelen en op prijs te stellen, dan zijn deze brieven juist geschikt om hen dit te dieper te doen beseffen, te meer zich te doen wachten voor de thans zoo heerschende en hun zoo onwaardige ligtzinnigheid en waanwijsheid, en ook op een en ander hen de aandacht te doen vestigen, dat hun naderhand niet onbelangrijk zal zijn, in de jeugd reeds doorzien te hebben: b. v. om maar iets te noemen: dat een goed burger beginnen moet met braaf kind, vlijtig leerling, getrouw vriend te wezen, en het anders niet worden kan: — dat men een vaderland hebben en er voor leven moet, om van staatkundige vrijheid te durven meêspreken: — dat er geene vaderlandsliefde zonder zucht voor vrijheid, maar ook geene vrijheid zonder zelfstandigheid en geen

van

van beiden zonder godsdienst en deugd bestaan kan: — dat om groot man te worden, schitterende talenten niet genoegzaam zijn, maar in de eerste plaats ondersteld wordt, dat hoofd en hart overeenstemmen: en meer diergelijke zeer bekende zaken, maar aan welke men zich in de jeugd wel eens herinneren mag: om niet van vragen te spreken, die almede hier voorkomen, als, wat wijsbegeerte is, en hoe het toch kome, dat er geen eenvoudiger, geen zediger mensch in de wereld is, dan de ware wijsgeer. Niemand prijs ik het boek aan; maar aan jonge lieden, als ik genoemd heb en die ons voor kerk en staat, welligt ook voor de geleerde wereld, veel beloven, dezen zou ik het gaarne in handen geven, al was het alleen maar, om in het geslacht, dat ons opvolgen moet, en thans op onze akadedemiën rijpt, v a d e r l a n d s l i e f d e *met alle de hooge gevoelens, die daarmede verbonden zijn, optewekken of te voeden, en zoo ons zuiden en noorden voor het vervolg, naar den wensch aller echte Nederlanders, met éénen geest te bezielen, en hecht te verbinden. Maar al genoeg voor mijn voorberigt. Wat ik verder van deze brieven zou*

te

te melden hebben, zal men na het lezen van dezelve beter verstaan: en daartoe diene het naschrift, dat ik voorleden zomer, in Zwitserland reizende, na het geheele stuk overzien te hebben, in Berner-Oberland er achter gevoegd heb.

Utrecht 26 *Jan.* 1829.

Non tam, ut prosim caussis, eloborare soleo, quam ut ne quid obsim.

CICERO.

I.

'S HAGE, 27 *Maart* 1828.

Ik herinner mij nog gedurig, mijn waarde vriend, aan ons gesprek van voorledene week, toen ge bij mij waart, en *** beweerde, dat er op onze en op de Duitsche Universiteiten te veel vrijheid heerscht, te veel nog aan het goeddunken van studenten wordt overgelaten, en, hetgeen voor de maatschappij verderfelijk moet zijn, op hunne zedelijkheid bijna geen acht geslagen wordt. Beter beviel u dit, dan het zeggen hierop van † † †, dat men, door al die gestrengheid den geest aan kluisters legt, dat, zoo ergens, op Akademien ten minste, vrijheid moet heerschen, en dat hij niet inzag, waartoe anders al die verordeningen dienen konden, dan om middelmatige menschen te vormen. Mij

trof

trof inzonderheid het gezegde van den ouden ...., die, na lang ſtilzwijgen, op eens tusſchen beide kwam en vroeg, of men wel genoeg onderſcheid tusſchen *Akademisch* onderwijs en dat der *Gijmnaſien* maakt? Men liep daarover heen, daar ieder van die beide zijn gevoelen zocht voor te ſtaan, en daarmede geheel ingenomen, die vraag niet ſcheen te doorzien. Maar ik voor mij, daarop naderhand doordenkende, meende veel daarin te vinden, om dit belangrijk onderwerp wel te beoordeelen. En dat ik mij niet bedroog, dat er zelfs meer in ligt, dan ik vermoedde, is mij dezer dagen uit een geſprek gebleken, dat ik met den waardigen grijsaard, te zijnen huize, gehad heb. Ik meen u begrepen te hebben, zeide ik, wat ge met het verſchil tusſchen Scholen en Univerſiteiten bedoeldet. Op deze moet de ſchoolſche vorm van gene niet overgebragt worden, anders gaat op dezelve alle liberaliteit van ſtudie weg, en liberaliteit is toch de ziel van alle Akademisch onderwijs. Zeker, zeide hij: en zonderling is het, hoe geheel andere begrippen zich ſommigen thans van Hoogeſcholen vormen, dan onze voorouders hadden. Deze beſchouwden dezelve als zetels van geleerdheid; Hoogleeraren, als geleerden, die in Europa uitblonken; Studenten als jonge menſchen, die hier de laatſte hand

aan

aan hunne vorming voor de maatschappij legden: en zoo denkt men er nog heden in Duitschland over; maar onzen * * *, hoe veel ontviel hem niet bij dat redetwisten, waaruit men waarlijk zou opmaken, dat hij zich eene Akademie als een groot gijmnasium, om niet te zeggen, als eene kostschool, voorstelde.

Dat was naar mijn hart gesproken, vriend: geloof mij, niet vergeefs heeft die man zoo lang geleefd en zoo veel gereisd en onderzocht: al voortpratende, moest ik mij schamen, niet beter de zaak te hebben doorzien: gij zelf zult het beoordeelen. — En wat nu het onderscheid betreft, ging hij voort, van Scholen en Universiteiten: ge spreekt van *liberaliteit* en *schoolschen vorm:* dat zijn woorden, mijn vriend, van zeer onbepaalde beteekenis: en toen wij laatst bij u waren, moest ik mij verwonderen, hoe menschen van zoo veel kennis en bedrevenheid in vele andere zaken met die woorden speelden. Ieder oogenblik hoorde men van dat *liberale* en van dat *scholastike* gewagen, en gedurig in eene onderscheidene beteekenis: hoe konden zij het dan ook met elkander eens worden? *Liberaal* is het woord onzer eeuw, en wie verheugt zich niet daarover? Geen toeval toch heeft het in de mode gebragt: het heet bij ons, geloof ik, *onbekrompen.* Wel nu: moet de leerwijze op de Akademien *onbekrompen*

en

en die op de ſcholen dus *bekrompen* zijn? Het laatſte zal niemand toeſtaan, en dan blijft het eerſte, bij gebrek aan tegenſtelling, onbeſtemd. Of wat verſtaat ge door *ſchoolsch?* moet dit op de Gijmnaſien en het tegenovergeſtelde op de Akademien plaats hebben? Ook dit niet, dunkt mij. — Ik moest dit wel toeſtemmen: wat zou ik doen? Maar nu nam ik de gelegenheid waar, om hem aan het ſpreken te brengen. Ik beken, hervattede ik, dat ik mij niet goed heb uitgedrukt; maar nu van de woorden tot de zaken .... Anders om, vriend, viel hij mij in: van de zaken tot de woorden! Eerst wel in te zien, wat er van de zaak zij: dan vindt men gemakkelijk een woord om uit te drukken, wat men bedoelt; maar begint men met woorden, dan is er aan het definiéren geen einde, en het onderzoek loopt op woordenvitterij uit. Getuige de metaphijſica, die in mijne jeugd in zwang was. Woorden had men geleerd en definitien in het oneindige; maar raakte men over die zelfde onderwerpen met iemand van gezond menſchenverſtand aan den gang, hoe doorgeleerd en diepwijsgeerig en metaphijſisch de ſtudent ook ware, hij ſtond voor de eenvoudigſte vragen. Willen wij inzien, welk het natuurlijk onderſcheid van Scholen en Akademien zij, zoo laten wij *liberaal* en *ſcholastiek* voor hetgeen ze zijn mogen; maar wij ves-

ti-

tigen onze aandacht op de jeugd, die op beide onderwijs ontvangt: dat is hier de hoofdzaak: en wij vragen, welke is de geaardheid der jeugd, zoo lang zij op de gijmnafien vertoeft, en welke is dezelve, wanneer zij tot het hooger onderwijs overgaat? Dit eerst te beantwoorden, en dan ga men aan het organiferen van beide!

Zoo ving ons gefprek aan, en het heeft mij niet alleen dien avond, maar ook deze drie, vier dagen zoo geheel bezig gehouden, dat ik niet uitftellen kan er u veel van meêtedeelen. Nimmer had ik den Oude zoo regt in zijn luim gezien, en, vriend, die grijze haren en die fonkelende oogen, dat vuur der jeugd te midden van al de kenteekenen des ouderdoms — ge begrijpt niet, welken indruk dat op mij maakte. Hoe gansch anders was hij nu, dan toen wij hem onlangs zagen! hetgeen hij ook zelf bekende: die *** had hem, zei hij, hart en mond gefloten. En wat zal ik u nu van al dat gefprokene mededeelen? Een boek ware er van vol te fchrijven: want, gelijk het met gefprekken gaat, gedurig weidden wij over andere onderwerpen uit, en keerden weêr terug en raakten weêr van den weg af. Zijn' geheelen levensloop befchreef hij mij, bijzonder wat zijne ftudien en veelvuldige reizen betreft. Maar ik wil u zoo veel mogelijk in dezelfde orde alles vertellen, als

het

het gesprek is voortgeloopen. Lang duurde het, voor dat wij opzettelijk aan de Gijmnasien en Hoogescholen en den bijzonderen aard en zin der jeugd, zoo als die op beide kenbaar is, kwamen. Vooraf hadden wij het over *den geest onzer tijden* en bijzonder over *den aanleg*, *den wetenschappelijken aanleg*, *onzer natie*.

Dat onderscheid, vervolgde hij, van 's menschen verschillende leeftijden, het is als of men dat tegenwoordig in het geheel niet meer in acht neemt. Men voedt de kinderen op als jongelingen, en het gevolg daarvan is, dat men de jongelingen als kinderen wil en ook wel moet kastijden: hetwelk bij de sekse vooral in het oog valt. Meisjes die in mijne jeugd met de pop speelden en met elkander dartelden, dat het een lust was het te aanschouwen, die *engagéren* zich nu met hare *cavaliers* om op het *cassino* te dansen, en wie zijn die *cavaliers?* dezulke, die in mijn' tijd niet dachten, dan om hoepel en priktol. Op de kleeding heeft dit invloed of straalt er ten minste in door, gelijk mij onlangs eene vrouw deed opmerken: meisjes, zei ze, kleeden zich thans als vrouwen, en vrouwen van jaren als meisjes. Maar dat zijn nietigheden, bij het onderwijs vergeleken, en hierin gaat het denzelfden gang. Kinderen zijn naauwelijks op kinderscholen, of ze haasten naar het Gijmnasium, en hier beginnen

zij

zij zich naauwelijks te oefenen, of ze willen Studenten worden; van daar die ſtroom van kinderen, die men jaarlijks naar onze Akademien ziet trekken: en nu wordt de zaak hoogstbedenkelijk. Dat een kind van zijn *casſino* ſpreekt, dat is kinderſpel en naäpen van de wereld: maar nu komen ze als knapen in de daad in de wereld, en huren zich appartementen en leven daar onafhankelijk, vooral wanneer zij eene goede beurs meê brengen, zien hunne vrienden, geven partijen hier en daar, en de gevolgen dier partijen? Zoo als het van zulke nog zoo weinig zelfſtandige wezens te wachten is: ligchamelijk en zedelijk bederf moet er het gevolg van zijn. En nu al dat kwaad inziende, zegt men: dat kan immers zoo niet voortduren? Strengere tucht moet er op de Akademien komen, en, bij het bepalen van die tucht, komt al wat men zegt, op eigenlijke kindertucht neêr. — Maar hoe dat tegen te gaan, vriend? — Men beginne, was het antwoord, met het niet te bevorderen: en het is als of ieder dit zoo veel mogelijk zoekt te doen, en dat nog wel, ſchoon er zich ieder over beklaagt. Hoort men niet dagelijks den rijm van vader CATS herhalen: *vroeg rijp, vroeg rot: vroeg wijs, vroeg zot?* Vergelijkt men niet in geſprekken en ſchriften te vroeg ontwikkelde kinderen met planten in eene broeikas geſtoofd? Zegt men niet:

door

door paarden te vroeg voor den ploeg te fpannen, maakt men hen voor den arbeid onbekwaam? Voortreffelijk zijn die fpreuken en vergelijkingen, en waar, en ieder ftemt het toe: en evenwel ieder roemt zijn' knaap, die zóó jong, al zóó ver is en zóó veel doet, en vleit zich heimelijk met de gedachte: welk een man kan van zulk een kind niet worden! — En hier kwamen wij op den geest des tijds, dien men niet wederftaan kan. Maar toch *leiden*, zeide hij, ten minfte dezulken kunnen het, die door hoogere betrekkingen invloed op anderen hebben, vooral die aan het hoofd des Beftuurs zijn. Maar, vriend, vervolgde hij met nadruk, en fchoof zijn fauteuil nader toe, is de geest onzes tijds dan zoo kwaad? — Hierin ten minfte dunkt mij, zeide ik, en de gevolgen van dat overhaasten bewijzen het: is dit niet klaar? — Mij nog niet. Het goede kan overdreven worden, en overdrijven baart veel kwaads; maar een flecht befluit, dat het goede, om die kwade gevolgen, ophouden zou goed te zijn. — Waar dit op uit zou loopen, bekende ik niet te doorzien. — Vriend! hernam hij, hoe oud ik ben, en hoezeer ik dus moge fchijnen *querulus* te zijn en *laudator temporis acti, me puero*, te veel heb ik van de gefchiedenis, dat altijd mijn lievelingsvak geweest is, geleerd, dan dat ik over mijn' tijd zoo

on-

ongunstig zou oordeelen, als velen doen, vooral op mijne jaren. Zoo ging het steeds, en zoo gaat het nog, en zoo welligt zal het altijd gaan: wanneer iets goeds door den tijd wordt voortgebragt, komen er terstond van alle kanten op, die het overdrijven, en daarvan is het gevolg dan ook noodzakelijk, dat anderen het bespotten, ja, dat velen het opzettelijk tegenwerken. Van daar de antiliberalen onzer dagen, te midden van zoo sterke zucht voor liberalismus. Maar dat overdrijven heeft nog erger gevolgen. Het doet den mensch tot het tegenovergestelde vervallen van dat gene, waarnaar hij streeft. Uit overdreven vrijheidszucht, gelijk de Ouden zeiden en onze tijd geleerd heeft, komt slavernij voort. Uit de Fransche omwenteling is Napoleon en zijne tijrannij ontstaan. Dat is treurig! zegt men: ja, dat is het, wie zal het ontkennen? maar heeft men wat geschied- en menschkunde in het hoofd, dan zal men niet, als onnoozele oude vrouwen, slechts jammeren over dat treurige en deerniswaardige, maar Gods voorzienigheid danken, dat op den bestemden tijd dat *goede* opgekomen is. Daar denkt men gewoonlijk niet aan, terwijl men op de menschen en derzelver snoodheid alleen acht geeft, en daaraan moest men in de eerste plaats denken, hoe zeer men dan ook de menschen beschuldigen of betreuren moet, die

bij

bij het overdrijven van dat goede, door overijling, overſpanning, geestdrift, woede, het goede zelve tot zeer veel kwaad hebben doen ſtrekken. Uw beſluit is dus niet goed, vriend, zoo gij het uit 's menſchen handelingen opmaakt. — Ge denkt dan al zeer gunſtig over onze eeuw? dat behaagt mij. — Waarom niet? hernam hij. In mijne jeugd zag ik de kiem van ſtaatkundige vrijheid zich in Europa ontwikkelen: daar kwam de ſtorm der revolutie: daar Napoleon en de algemeene ſlavernij. Het ſcheen ijdel te zijn geweest, wat ik in mijne jeugd had gehoopt. Maar het was het niet: ieder dag doet het mij duidelijker beſeffen. *De laatſte vrucht van vrijheidszucht is waar liberalismus*, en onzen leeftijd wordt het vergund die te plukken, bijzonder in ons Vaderland. Maar, maar — nu ook voorzigtig te zijn en niet te overijlen!

Dit onderwerp heeft ons lang bezig gehouden. Hij deed mij zien, hoe, van de middeleeuwen af tot den tegenwoordigen tijd toe, zich in de opvolging der eeuwen van tijd tot tijd een goed beginſel geopenbaard heeft: wat dat ten kwade uitgewerkt heeft door tegenſtand en vooral door overdrijving, ja, meer ten kwade, dan ten goede; maar hoe ook tevens na al die woelingen, na al dat drijven en tegendrijven, waarbij men het beginſel zelf geheel uit het oog had verloren, het goede einde-

lijk

lijk en waare, tot geluk der menschheid, den boventoon heeft gekregen. En hier kwam de geschiedenis der Hervorming, en in het geheel die van den Christelijken Godsdienst van den oorsprong af aan in overweging, en de slotsom van alles was:

Het goede komt van God: het kwade van de menschen;

maar het laatste, voegde hij er tevens bij, meestendeels, door *overdrijving van het goede.*

Nooit heeft mij een gesprek zoo geheel ingenomen: dat is nieuw, zeide ik gedurig: dat is het niet, was het antwoord: Cleanthes zeide dat reeds, en zeiden dit onze voorouders niet, *tandem bona caussa triumphat?* hoort men het van de kansels nog niet gedurig, wanneer er van den triumf van onzen Godsdienst gewaagd wordt? Hadden die redenaars in mijne jeugd wat meer in de geschiedenis rondgekeken en tevens den mensch in zich zelven onderzocht, hoe gemakkelijk zou dan tegenwoordig niet ieder leek kunnen antwoorden op alle die tegenwerpingen, die men uit de gruwelen, door het Christendom aangerigt, ontleent! Uit overdrijving kwamen die voort van de beste beginselen, uit dweepzucht en geestdrijverij, den menschen zoo eigen in alle tijd-

tijdperken; maar de beginſelen bleven desniettegenſtaande wat zij waren, en zoo ook de Godsdienst zelve, *rein* en *heilig*. Maar toen was het beſtrijden en verdedigen, en dit laatſte ging dikwijls zoo ongeoefend, zoo onbehendig, zoo wild en woest toe, dat ik als knaap, ik zegge het ronduit, er meer voor Voltaire door ingenomen, dan tegen zijne aanvallen gewapend werd. Thans hoort men van de kanſels eene andere taal. Onlangs * * horende ſpreken over den geest en ſtrekking van ons Christendom, hoe eenvoudig alles! dacht ik bij mij zelven, en zie hoe dat eenvoudige de menſchen aantrekt, hoe dat toon is geworden onder alle beſchaafde ſtanden: komen hier niet in de daad, in de Christenmaatſchappij zelve, die geest en ſtrekking, die grondbeginſelen aan het licht, waarvan geſproken wordt, die te voren in drooge theorien en ſijstemen verduisterd of door ijdele klanken onkenbaar gemaakt werden, en dat wel door de ijverigſte voorſtanders der goede zaak? Het is maar zoo, mijn vriend, al het goede komt van God, en hoe langdurig, gedurende hoe vele eeuwen ook de menſchen het miskennen, misbruiken, met de beste inzigten zelfs het nutteloos, ja ſchadelijk doen zijn, het kan niet anders, of eenmaal wordt het, waartoe de Voorzienigheid het beſtemd heeft, een zegen des menschdoms.

Daar

Daar hebben wij den geest onzes tijds, en wat er na ons gebeuren zal, dat weet ik niet: maar dit vertrouw ik, dat, zal de naneef zich een denkbeeld willen vormen van ſtaatkundig en godsdienſtig liberalismus, hij nog wel eens op Nederland in onze dagen en op de regering van onzen Vorst het oog zal vestigen. — Maar de toekomst? begon ik hier: komt er niet een andere geest op? en wint die niet dagelijks veld? Europa is vol van antiliberalen, om niet te zeggen van illiberalen. — Neen, zeg het maar, ook van *illiberalen*, en in Duitschland en bij ons zijn die in groote menigte, zoo wel als in Frankrijk en elders: en zullen die niet altijd en overal zich in het menschdom bevinden, zoo lang het menschdom uit zoo onderſcheiden menſchenſoorten beſtaat? En wat die antiliberalen betreft, tegenwerking moet er altijd zijn, zal er leven in het menschdom blijven, en heb ik het niet reeds gezegd, onder de welgezinden zijn te hevige liberalen opgekomen en die hebben die partij van antiliberalen verwekt. Maar vrees niet voor dien nieuwen geest, die veld wint: zoo ver is het er van af, dat die nieuw zou zijn, dat hij de middeleeuw ademt: een blijk, ja bewijs, dat het maar tegenſtreven is zonder bijzonder doel, dan alleen om tegenteſtreven. Vrees niet, vriend: juist dat ijdel ſtreven en wer-

ken,

ken, en bijzonder die monnikendweperij en onkunde met monnikenijver gansch Europa door gepredikt, zet allen, die het goede willen, vuur en leven bij om het met ernst en ijver te handhaven en te bevorderen. Het is nog de tijd niet om daarover bestemd te spreken: volgende eeuwen zullen het openbaren ..... Maar, vriend, komt het u niet voor, dat wij vrij wat aan het afdwalen zijn van ons onderwerp? Van Scholen spraken wij en Universiteiten, en ziedaar ons nu, ik weet niet hoe? in volgende eeuwen overgebracht! — Ik weet wel, hoe? zeide ik: ge hebt mij medegesleept en ik volge u gaarne. Maar geen nood: ge zult ons wel weêr op den weg brengen. — Zoo wij afgedwaald zijn, hernam hij; maar dat geloove ik niet. Wij zijn een anderen weg opgegaan, dan gewoonlijk gevolgd wordt, en zoo zijn wij nu eindelijk op het *standpunt* gekomen om onzen tijd te beoordeelen, en naar den geest van denzelven onze scholen en Akademien doelmatig interigten. Aan woorden wilden wij niet blijven hangen, maar tot de zaken doorgaan, en daartoe behoort dieper onderzoek. En nu, mijn vriend, begint mij ons onderwerp eerst regt te bekoren. Wij laten nog daar, wat *schoolsch* of *liberaal* onderwijs zij; maar de liberale geest onzer eeuw, uit dat onbezonnen ijveren voor vrijheid en gelijkheid ont-

staan,

ſtaan; als een heldere hemel na ſtormen en onweersbuijen, gelijk onze dichters zouden zeggen, die onbekrompenheid in het bevorderen van alles, wat goed en nuttig is, bijzonder van hetgeen tot den bloei van kunſten en wetenſchappen, tot verbetering van opvoeding, van onderwijs kan bijdragen — wat opent ons dat niet een ſchoon vooruitzigt voor beſchaafd Europa en boven al, mag ik zeggen, voor ons Vaderland! In mijn' tijd was het afbreken van het oude en gevestigde: aan opbouwen dacht niemand: of, repte men er van, dan werd men beſpot of ten minſte voor kleingeestig gehouden en gehecht aan het oude. Wijsbegeerte ſtond lijnregt tegen godsdienst over. Die wijsgeer heette hield godsdienst voor onverſchillig en die godsdienst voorſtond, ijverde met woede tegen wijsbegeerte. *Revolutionnair* was het woord van den tijd, hetgeen vrijheidsliefde en handhaven van vrijheid moest uitdrukken: en te midden van materialisten, athëisten, dëisten, neologen aan de eene, en dweepers aan de andere zijde, mogt en kon de wijze zijne ſtem niet doen hooren. Ik was in dien tijd in Frankrijk en zag alles van nabij. En waar was het niet zoo, ſchoon minder hevig, ook in het gematig Nederland zelf! Maar thans, vriend, is het niet, of men in eene geheel andere wereld leeft? Men zegt, zoo veel

 ge-

genie is er thans niet, als er toen was: ik laat dat daar; maar van den Koning tot den minften ingezeten, wie ftreeft er niet na om het vervallene of verwoeste optebouwen, nieuwe middelen tot herftel en verbetering van alles uittedenken en de uitvindingen, de genie van het voorgeflacht tot dadelijk nut te doen ftrekken? Hoe is alles als door eene tooverroede veranderd! Ik fprak daar van die preek van **, het is de taal der wijsheid, die men van vele kanfels tegenwoordig hoort. Geen philofophie, die daar niet behoort, zoo min als razen en tieren tegen partijen: maar gezond menfchenverftand met zuivere Godsvrucht vereenigd: het is eene taal, die tot het hart gaat en het verftand verheldert. En op onze Akademien, vriend, waar philofophie in de ware beteekenis haren zetel moet vestigen: het is daar niet meer metaphijfica, dat ijdel maar vermoeijend woordenfpel, gelijk in mijne jeugd, waaraan zoo vele anderen, ook zonder philofophen te heeten, in hunne fijstemen moesten deelnemen: kritiek is daarvoor in de plaats gekomen, zoodat geen geleerde thans bijval vindt, die niet deze *veri obrusfa*, bij de hand neemt en zift en fcheidt om zoo tot het ware te komen. En wat zal ik van de beoefening der oude letteren zeggen, die het beste tegengif zijn tegen de befmetting van athëismus en dweeperij, en daarom on-

onzen Hervormeren zoo heilzaam in de hand gewerkt hebben? Wanneer werden die op onze Univerſiteiten zoo algemeen en vlijtig beoefend, als thans? Ons onderwerp is heerlijk, vriend: geen ſchooner en belangrijker in den tegenwoordigen tijd: en weet gij uwen avond niet beter te beſteden, dan deelt ge met mij wat ik heb, en wij zetten ons geſprek voort. — Dit deden wij dan ook, en wij prateden onafgebroken voort tot diep in den nacht.

II.

28 *Maart* 1828.

Wat scheelt het toch veel, met wien men spreekt, vriend. Er zijn menschen, met welke men naauwelijks eenige woorden gewisseld heeft, of men verlangt maar om er van aftekomen, daar andere van het eerste woord af aan onze geheele ziel aantrekken, zoodat men altijd blijft vragen of tegenwerpen om meer van hen te hooren, en tegen het oogenblik schrikt, dat ze opstaan om heentegaan of wij zelve hen moeten verlaten. Zoo ging het mij dien avond met den braven en verstandigen Oude. Is dat, vraag ik wel eens aan mij zelven, omdat men het met dezulken geheel eens is? Neen, zeg ik: want ik ben het met mijne vrienden wel eens zeer oneens; en toch geen grooter genoegen, dan met hen te praten.

ten. Het komt hier, geloof ik, op het hart aan: stemt dat met het onze overeen, spreekt dat tot het onze, dan is zelfs het redetwisten een genoegen: want juist daarin openbaart het zich in al deszelfs schoonheid en beminnelijkheid. Maar, hoe het zij, ook zonder het met hem oneens te wezen, nam mij die man dien avond geheel en al voor zich in, en dat wel vooral door zijne blakende zucht voor het goede en edele, die in al zijne gedachten en woorden doorstraalde en hem met zoo veel vuur en leven deed spreken. Al voortschrijvende zie ik ook, welken indruk al zijne gezegden op mij gemaakt hebben: want zijne gansche rede vloeit mij als uit de pen; zóó is alles mij nog voor den geest. Maak ik dus geen misbruik van uwen tijd, zoo wil ik voortgaan met vertellen, gelijk ik gisteren begonnen heb: wat toch zou ik op dit oogenblik liever doen?

Van dit standpunt dan, ging hij voort, in den tegenwoordigen toestand onzer maatschappij onze Akademien beschouwende, zeg ik: alles goeds is er van te verwachten; maar ik moet er bijvoegen: ook alles kwaads is er voor te duchten. — Een verschrikkelijk alternatief! liet ik mij hier ontvallen. — En ik heb nog niet uitgesproken, hernam hij met ernst. Met de Akademien staat de roem van ons Vaderland in verband, en hoe oud

ik

ik ben, ik kan het nog beleven, dat Nederland den roem verliest, dien het tot nu toe steeds behouden heeft, daar men het zoo gemakkelijk weder, als weleer, onder de volken van Europa kon doen uitblinken. — Zou dat mogelijk zijn, denkt ge? Maar hoe? Wat daarvoor te doen? — Vraag liever, vriend, wat daarvoor te *laten?* Men heeft er reeds te veel voor willen doen. Kunsten en wetenschappen hebben slegts opkweeking noodig, gelijk planten, die als van zelfs uit de aarde opgroeijen. Kinderen weten van opkweeking niet en verlangen maar om den bloem te zien, en, met te veel te doen, sterft de plant. *Mecenaten* kweeken kunsten en wetenschappen, niet ongeoefende ijveraars: en Mecenaten noemt men en heeft men ten allen tijde genoemd dezulken, die zelve weinig deden, maar gelegenheid gaven dat er veel gedaan werd, en dit wel door aanmoediging, ja maar bijzonder door bescherming, door hulpverleening, door afwering van alle hindernissen, in één woord, als men planten verzorgt en kweekt en de natuur laat werken en te hulpe komt. En zulke Mecenaten, God dank! mijn vriend, heeft ons Vaderland nog, den Koning aan het hoofd van allen, die aan allen het voorbeeld geeft en wel weet uittekiezen, wie zijne weldadige oogmerken het best kunnen bevorderen. Lees de Akademiewet

van

van het jaar vijftien. Op menig Duitsch Akademie las ik uit dezelve in der tijd aan mijne vrienden voor. „ Dat is ware liberaliteit, zeiden zij, als uit éénen mond: kregen wij het maar zoo!" Daar heerscht ook de geest des mans in, die voor echt liberalismus als geboren was en leefde. Ons Bestuur heeft gedaan en gaat voort met te doen, wat Mecenaten voor Hoogescholen doen moeten: en zie ook maar, hoe bloeijen dezelve! Maar de geest onzes tijds, die naar het goede streeft, is zwanger tevens van veel kwaads, en dat wel, volgens den aard des menschen, door overdrijving van het goede: dit bekommert mij. Denk maar eens aan het gesprek dier beide ijveraars, van *** en † † † ten uwen huize. Kwaad zijn zij niet, die beiden, ook niet onbeschaafd, schoon kortzigtig en weinig bekend met Akademische zaken: ja, ik houde mij overtuigd, dat gij en ik niet vuriger, dan zij, het goede en nuttige zoeken te bevorderen. Maar hoe gaat het? Die menschen zien gebreken, grove gebreken aan onze Akademien heerschen en die moeten verholpen worden en wel terstond: want aan het nageslacht iets overtelaten, gedoogt hunne ijver voor het goede niet. Wel nu, wat doen ze dan? Gelijk wij gehoord hebben: om alles meester te wezen en de gebreken niet alleen te verbeteren, maar zelfs te voorkomen,

men, zou men monnikentucht of krijgsdwang en wat niet al? op onze Akademien willen invoeren. Anderen daarentegen, weg, zeggen zij, met banden en kluisters en alle ſtraffen en verordeningen: laat de natuur maar vrij werken! Ook al, met de beste bedoelingen; maar beiden, hoe goed, hoe welgemeend hunne inzigten zijn, binnen weinige jaren zouden zij alles doen verkwijnen en vervallen of het onderſte boven doen keeren. De eerſte ſtoppen de bron om de overſtromingen te verhoeden: de andere, met die *natuurvrijheid*, laten alles door de vrije natuur verwoesten. Zij hebben geen denkbeeld van liberalismus, zoo min als van Univerſiteiten, en ik zegge het nog eens, krijgen dezulke, dat God verhoede! immer op ons Beſtuur eenigen invloed, ja, Nederland! zink dan ook maar in het niet terug, waaruit onze vaders u getogen hebben . . . Dit laatſte roerde mij door en door, zoo als hij het uitſprak: het was mij, als of ik door den grond zonk: die ſtem, die toon, die houding! Ik had een Nederlander voor de oogen van vroegere dagen. — Maar wat nu te doen? begon ik weer na eenig tusſchenpoozen: *laten* is niet genoeg, en gij hebt mij hoop gegeven op herſtelling van onzen volksroem. Ga toch voort, vereeringswaardig man! gij hebt in mijn hart eene vaderlandsliefde ontſtoken, als ik nog

nog nimmer ontwaard heb. — Ik ben geen profeet, mijn lieve vriend, was zijn antwoord, zelfs geen geleerde. In mijne jeugd heb ik te Leijden gestudeerd, en heb dat voortgezet of liever regt begonnen in volgende jaren; en hoe weinig ook mijne posten en betrekkingen met studien overeenkwamen, geene snipperuren bleven mij over, of ik besteedde ze aan het lezen der klassiken en bijzonder aan het beoefenen der geschiedenis: hetgeen mij in het vervolg zoo te pas kwam op mijne reizen, die ook wederkeerig mij tot studeren aanzetteden. Zoo heb ik dan de wereld wat leeren kennen, de oude zoo wel, die der Grieken en Romeinen, als de nieuwe: maar vooral de tegenwoordige: want deze, meende ik, moest mij toch wel de belangrijkste zijn. Over zaken van geleerdheid dus in den eigenlijken zin, kunnen anderen beter oordeelen, dan ik. Maar wilt ge uit mijne langdurige ondervinding en opmerking eenige weinige resultaten, gaarne deel ik ze u mede. Vooreerst dan, om hiermede te beginnen, *niets te voorspellen!* Men mag hopen en verwachten, ook zelfs zich iets volmaakts voorstellen om daarnaar te handelen: dit doet men van zelf en dit moet men doen, zal men iets goeds en groots bewerken; maar voorspellen hetgeen gebeuren, hetgeen men bewerken zal — daarvoor hoede men zich. Mijn gansche leven heeft

heeft mij geleerd, dat men zich doorgaans daarmede bedriegt en belagchelijk maakt: en hoe kan het ook wel anders? Want wat is het, dat men gewoonlijk voorzegt als zullende gebeuren en tot het hoogste geluk des menschdoms strekken, wat is dat anders, dan dat volmaakte zelve, dat *ideaal*, dat men zich voor den geest heeft gebragt? En de werkelijke wereld ondertusschen blijft altijd en blijft noodzakelijk beneden hetzelve: anders immers hield het ideaal op, ideaal te zijn. Dus, vriend, als wij spreken over de toekomst betrekkelijk ons vaderland en onze Hoogescholen en het volgend geslacht op dezelve, vergeten wij dan niet, dat wij menschen zijn en al die zaken menschelijke zaken zijn, dat is, vóór verbetering vatbaar, maar uit hare natuur zelve aan het volmaakte, dat wij in het oog hebben, nooit kunnende beantwoorden. Verder heeft mij de ondervinding geleerd, dat men het beste, waarvoor deze wereld vatbaar is, het gemakkelijkst en zekerst daarstelt, wanneer men het *langzamerhand* zoekt tot stand te brengen. Het *festina lente* heeft niets met traagheid gemeen, zoo min als het *cunctari* van Fabius. Het staat met het grondbeginsel in verband, waarvan wij gesproken hebben, dat de Voorzienigheid ons het goede doet toekomen; maar wij het door overijlen ten kwade doen werken, voor dat het

aan

aan zijne bestemming voldoen kan. *Festina lente* roepen ons dus de wijzen van alle eeuwen toe. Het is een moeijelijk ding, dat *cunctari*, en van daar zoo weinige Fabiusfen in het behandelen der menschelijke zaken, daar het getal der Varro's oneindig groot is: het is juist dat, waardoor zich de wijzen ten allen tijde van alle anderen hebben onderscheiden en het goede onder het menschdom bevorderd. Zoo kwaad zijn de menschen niet, als menschenhaters hen afschilderen, en komt door hun drijven en jagen het kwade in de wereld, ook het goede kunnen ze daarstellen en stellen ze daar; maar hoe meestal? door te herstellen wat anderen bedorven hebben of te waken dat men niet weder bederve: en dat doen zij door bezadigdheid, voorzichtigheid, beleid, koel overleg, in één woord, door *cunctari*.

Dat zijn altemaal, denkt ge welligt bij u zelven, algemeene stelregels: wie weet dat niet? Dat zijn het, vriend: en zoo wijs ben ik door mijn lang leven geworden, dat mijne geheele wijsheid uit gemeenplaatsen bestaat. Maar juist daardoor heb ik eenig vertrouwen op mijne wijsheid gekregen: want zoo allen dat weten en goedkeuren en in hun spreken en schrijven gebruiken, en zij dit altijd gedaan hebben, zou het dan ook in de daad niet wel waar en goed zijn? Maar die zelfde *loci communes* op het le-

ven,

ven, op het handelen, op het besturen der menschelijke zaken toetepassen, mijne geheele ondervinding heeft mij bewezen, dat dit even zeldzaam is, als het gebruik dier spreuken algemeen is. En dit brengt mij op het verkeerde denkbeeld, dat men zich doorgaans van *het nieuwe* vormt. Bekorend voorzeker is de *gratia novitatis*, en het nieuwe heeft steeds boven al het overige de menschen aangetrokken; maar, uitvindingen daargelaten in het mechanische en phijsische, hebt ge wel opgemerkt, mijn vriend, dat het nageslacht doorgaans voor harssenschimmen gehouden heeft, hetgeen het voorgeslacht als nieuw, als nooit door een mensch uitgedacht of zelfs vermoed, bewonderd en geprezen had? In de zedelijke en ook in de verstandelijke wereld is er zoo weinig nieuws, dat tevens waar en goed is. Ons geslacht is niet van gisteren of eergisteren: het bestaat zedert jaarhonderden, jaarduizenden: in al dien tijd heeft 's menschen geest gewerkt, onophoudelijk gezonnen, nagedacht over menschelijke zaken en dat op oneindig verschillende wijzen, onder verschillende hemelstreken, in verschillende leeftijden van ons geslacht. Wat moet er dus niet wel gevonden, wat moet er ook niet verloren zijn! En wat zullen wij dan van den man denken, die al wat hij zegt of schrijft, ons wil doen gelooven gansch

nieuw

nieuw te zijn? Hij heeft te meer het vermoeden tegen zich van indedaad niets goeds of waars te hebben voortgebragt, naar mate men minder van dat alles in de denkbeelden der voorgeslachten de eerste beginselen en zaden vinden kan. Niet op eens en plotseling ontstaan in de natuur schitterende verschijnselen, of het zijn meteoren, die, pas gezien en bewonderd, op eens verdwijnen: zoo gaat het ook in het rijk van waarheid en deugd. Dit maakt mij omzichtig in het beoordeelen van nieuwe stelsels, nieuwe ontwerpen, en huiverig vooral om hetgeen mij invalt voor goed en waar te houden, zoo lang ik, als het ware, de kiem er van niet in een gevoelen, gezegde, spreuk of spreekwoord van vorigen tijd ontdekt heb. Geloof mij, meer in het toepassen van het gevondene, dan in het vinden zelve, moet *onze* wijsheid bestaan. — Maar heeft onze leeftijd, vroeg ik hier, en vooral de uwe niet veel nieuws opgeleverd? — Oneindig veel, en waarom niet de onze zoo wel, als die onzer vaderen, als die der Grieken en Romeinen en vroegere volken? die bron blijft altijd vloeijen. Maar het nieuwe, dat de tijden opleveren, is geheel iets anders, dan dat van die wijsgerige en staatkundige luchtverhevelingen. Het komt ongemerkt op, als planten die ontkiemen: volgende leeftijden bemerken dat eerst: en er wordt

nog

nog leeftijd op leeftijd vereischt, voor dat men er vrugten van inoogst. Want de natuur, zoo als ik zeg, gaat langzaam voort en brengt alles zeer spade tot rijpheid en het beste het laatst. Hij is de grootste wijsgeer in mijn oog, die dat het eerst opmerkt, het eerst en meest, het zij door schrijven, of ook wel alleen door spreken en handelen bevordert. Dat is het goede en ware, dat een Socrates, een Baco en diergelijken aan het licht gebragt hebben, en waarlijk nieuw was en door de nakomelingschap tot heden toe geprezen en nagevolgd wordt. Zoo is onze Hervorming, een der schoonste verschijnselen in de zedelijke wereld, tot stand gekomen en blijft die stand houden. Het zaad had in den grond gelegen, wie weet hoe lang? Maar Luther en Zwinglius en, vergeet den grooten man niet, onze Erasmus, ver waren deze hunnen tijd vooruit, en zagen wat niemand vermoedde en schreven en handelden voor hetgeen goed en regt en waar was, en, schoon zij door het monnikendom voor onzinnig gehouden werden en strafschuldig, wie zal het thans nog ontkennen, dat zij een nieuw tijdperk van hoogere beschaving voor het menschdom hebben geopend? Dat is nieuw en waar en goed en duurt voort en wordt door eeuw op eeuw gedurig meer bevestigd: maar het nieuwe, dat tijdgenooten aan-

ga-

gapen, dat zijn waterbellen, waarmede zich kinderen vermaken en die men aan kinderen moest overlaten.

Een oud man te hooren fpreken, vriend, die opgemerkt heeft bij al wat hij beleefde, heeft iets aantrekkelijks voor ons. Het is niet alleen de meerdere kennis van zaken, die ons aan zijn' mond doet hangen, maar zeker vertrouwen komt er bij, dat hij het goede met ons en met anderen voor heeft, gelijk wij dit in onze kindschheid van onze ouders vertrouwden, wanneer wij aan hunne knieën vermaningen ontvingen. Dat was het, geloof ik, vooral, dat mijne aandacht zoo boeide, terwijl hij fprak. Belangftelling in alle menfchelijke zaken, zucht om die te bevorderen, goedwilligheid, minzaamheid, welmeenendheid, hartelijkheid en helder verftand daarbij; dat alles ademde zijne rede. Ik zou hem geloofd hebben, al had ik hem niet begrepen of een ander gevoelen gehad. En dan, hetgeen onzen voorouderen zoo eigen was, bij al die *bonhomie* het *fortiter in re* zoo wel, als het *fuaviter in modo*, dat deed mij den man niet minder eerbiedigen, dan beminnen. — Ge moet wel een gelukkig mensch zijn, liet ik mij ontvallen, toen ik hem zóó had hooren fpreken. — Dat ben ik, was zijn antwoord, en dit hebben altijd mijne vrienden van mij gezegd. Maar weet ge

mijn

mijn geheim daaromtrent? Het is, dat ik menschen en zaken en al wat om mij heen is van de beste zijde beschouw. Ik weet niet, dat ik in mijn leven een vijand gehad heb: ik ten minste was het van niemand: want ik scheidde altijd van de menschen hunne gebreken en ondeugden af: deze verfoeide ik en menigmaal vloog ik in toorn en woede op, dat ze mij al het goede zoo gingen bederven; maar de menschen zelve, hoe meer ik hen leerde kennen, hoe minder ik hen haten kon: want opvoeding, omgang, omstandigheden, tijden en wat niet al? en gelijk nu het geval is met onze Akademiën, bekrompenheid, kortzigtigheid, schoon toch met goede bedoelingen, brengen hen tot allerleie verkeerdheden. En juist daarmede, mag ik zeggen, heb ik nut gedaan in mijn leven. Hoedanig ook iemand mogt zijn, zag ik kans om hem te verbeteren of tot betere inzigten te brengen, ik ging naar hem toe, hoe ook ieder hem schuwde of bang voor hem was, en had ik hem onder vier oogen, verwonderlijk, vriend, wat ik niet op hem kon uitwerken. Met weinigen is het mij tot nu toe mislukt. In één woord:

Ik haat de menschen niet, maar 't kwaad, dat in hen schuilt.

en

en daarvan zoek ik hen te genezen, op dat het goede, dat ook in hen is, aan het werken kome. Dat geheim, zult ge wel zeggen, is weêr een *locus communis*, en dat zal het ook wel wezen, maar zie nu ook, hoe algemeen men die *loci* in practijk brengt! Dat hindert mij van de menſchen het meest, dat ze zich zelven ſchijnen ongelukkig te willen maken: want doen ze dat niet, als zij alles en vooral elkander van de zwarte kant beſchouwen? Ware ik voor den kanſel opgeleid geweest, geen preêk, of men had van mij gehoord: *bemint God boven al, maar ook uwen naasten als u zelven.* Maar met al die uitſtappen komen wij aan geen einde, vriend. — Wie denkt om tijd, zeide ik hierop, als men u zóó hoort ſpreken? En gij hebt mij zoo ſchoone vooruitzigten voor Vaderland en Akademiën gegeven, dat ik brande van verlangen, om er u nader over te horen. En nu ſchonk hij weêr in: *op Vaderland dan*, zei hij, *en Akademien*, en bragt mij het glas, en wij dronken op beiden.

III.

29 *Maart* 1828.

Maar, vriend, hernam hij, ik heb het u immers gezegd? ik ben geen profeet en mijne wijsheid is die van elk gezond hoofd en hart: wat kunt ge dus van mij verwachten? Ik heb mij ook altijd meer met het voorledene en tegenwoordige, dan met het toekomende bezig gehouden, en het meest met het voorledene, om mijn tijd goed te kennen: de toekomst liet ik den nieuwsgierigen over. — Maar wie denkt, zeide ik, om de toekomst niet? De hoop doet leven, zegt men, en zonder deze mist alle onderzoek alle belangſtelling. — Zoo ge van *hoop* ſpreekt, hervattede hij, ja, die heb ik: en vraagt ge, waar zich die op vestigt? Op niets an-

anders, dan alleen op mijn onderzoek naar den aard mijnes volks en wat wij willen en kunnen doen, zoo wij er maar gelegenheid toe hebben: en dat leide ik af uit hetgeen wij van de vroegste tijden gewild en gedaan hebben tot verbazing van Europa. Van staatkundige grootheid spreek ik niet: die hangt van omstandigheden af; maar ik spreek van letterroem, of liever van aanleg en bekwaamheid om weder eens aan Europa een voorbeeld te geven, hoe men kunsten en wetenschappen tot heil des menschdoms kan beoefenen. Is en blijft die aanleg in een volk, wel nu, dan hangt immers alles van het volk zelf af om op nieuw uittefchitteren. Ik beken, het is hoop, en hoop kan in rook verdwijnen; maar gelijk ge wel zegt, zonder deze brengt men niets tot stand, en daarvan houde ik mij verzekerd, zoo die thans weder al onze geleerden even zoo bezielde, als voor twee, drie eeuwen, ge zoudt binnen kort weder, Europa door, van het Bataafsch Athenen hooren gewagen! — Ge verrukt mij; maar ga voort: ge kunt mij daarvan niet te veel zeggen. — Wat zal ik er verder van zeggen, mijn vriend, of ge weet het? Gij kent even goed, als ik, den aard en aanleg onzer natie: die onvergelijkelijke *leergierigheid* in alle standen van menschen met zoo regt goeden inborst. Ge zijt immers lid onzer

maatſchappij *Tot nut van 't algemeen?* ge weet wat Geert Groete in de veertiende eeuw reeds aanving: gij hebt, even als ik, te Leijden geſtudeerd en weet dus de geſchiedenis van de Leijdſche Akademie? — Dat meende ik alles te kennen en te weten, maar als ik er u zóó over hoor, begin ik er aan te twijfelen. Wat heeft het Nut b. v. met onze hoop voor de toekomst te maken? — Veel, zeer veel, zoo als het mij ten minſte voorkomt. Het nageſlacht, zeiden wij zoo even, is alleen in ſtaat om het goede, dat de tijd voortbrengt, regt te beoordeelen, en zoo zal de nakomeling eenmaal, indien ik mij niet bedrieg, zoo dikwijls hij aan den aard en aanleg onzer natie denkt, op die maatſchappij het oog vestigen. Maar wat ſpreek ik van nakomelingen? Kunnen *wij* het niet reeds eenigermate doorzien? Als een ſpruit, een bloem uit den grond, zoo is deze maatſchappij van zelve, op en door zich zelve, in Nederland opgekomen. Uit de geringſte, uit toevallige beginſelen, zoo het ſchijnen moet, voortgeſproten, heeft dezelve zich langzamerhand over het geheele land uitgebreid. En wat was het doel van dezelve? Tegenwoordig verhandelt men in de meeste departementen, en alle ſoorten van menſchen, ook van de minstgeoefenden, horen dat aan. Maar dit was het oorſpronkelijke doel niet; ſchoon dit uit-

werk-

werkſel al een goed teeken van den aanleg der natie is: waar elders toch behoort dit onder de volksvermaken? Men zocht, dit was het doel, gelijk de naam het aanduidt, *het nut van 't algemeen* te bevorderen, en dat wel door het verſpreiden van ſchriften, die daartoe dienſtig konden zijn, hetgeen men reeds bij andere maatſchappijen begonnen had; maar vooral, door het geheele lager ſchoolwezen in den grond te verbeteren, op onderwijs en onderwijzers te werken, dezen te vormen van de jeugd af aan, en zoo in beoefening te brengen wat nog grootendeels bij beſchouwing gebleven was. „Een heerlijke inſtelling! zal een uitlander zeggen: dat moest ons Beſtuur ook ingevoerd hebben of nog invoeren!" „Neen, zeggen wij, gij bedriegt u: het is er zóó ver af, dat wij het aan ons toenmalig Beſtuur zouden te danken hebben, dat er in hetzelve velen zaten, die ons eer tegenwerkten, dan behulpzaam waren. Leer toch onze natie regt kennen! aan zich zelve heeft zij hare ſtaatkundige zelfſtandigheid te danken gehad, toen zij onder vreemde heerſchappij ſtond: aan zich zelve is zij even eens hare volksbeſchaving verſchuldigd." Want, vriend, is het niet waar? uit diezelfde maatſchappij zijn onze departementaalſcholen, is ons geheel lager onderwijs voortgekomen, en hoe voortreffelijk is dat niet!

Nooit

Nooit zullen mij de woorden van Cuvier uit het geheugen gaan, waarvan hij zich bediende, toen hij er rapport van deed. *Nous aurions peine à rendre l'effet, qu'a produit sur nous la première école primaire, où nous sommes entrés en Hollande.* Het was een armenschool: hij beschrijft die zoo, dat men zich geroerd voelt bij het lezen: nergens had hij iets diergelijks gezien, nooit iets diergelijks vermoed.... maar ik wil u het slot voorlezen: ik heb het stuk hier juist bij de hand. — *La première vue de cette école nous avait causé une surprise agréable; lorsque nous fûmes entrés dans tous ces détails, nous ne pûmes nous défendre d'une véritable émotion, en songeant à ce que ces enfans, abandonnés à eux-mêmes, seraint devenus, et à ce qu'ils étaient; mais, nous disions-nous, c'est peut-être ici un exemple unique, le produit des efforts d'une ville riche, ou du zèle de quelques citoyens d'une générosité extraordinaire. On nous prévint qu'a mesure que nous parcourrions le pays, nous reviendrions de cette erreur; et en effet nous avons trouvé partout les écoles primaires sur le même pied, si l'on excepte celles où de trop vieux maîtres n'ont pu encore se dégager de leurs anciennes routines. Ce n'est pas même dans les villes qu'elles sont les meilleures; et jusque sur les frontières du pays de Groningue et à plusieurs lieues de la*

la grande route, nous avons trouvé, dans les villages, des écoles primaires aussi nombreuses et encore mieux composées et mieux tenues que celles des plus grandes villes, parce que dans les villes les enfans des riches sont instruits chez eux, tandis que dans les villages ils vont à l'école comme les autres; mais partout nous avons observé la même gaieté, la même décence, la même propreté dans les élèves et dans les maîtres; partout la même instruction. En nu eindelijk, dat ik u dit nog leze: *ce qu'il y a de plus remarquable, c'est que l'on est parvenu à ces grands résultats en peu d'années par des moyens simples, sans contrainte, sans exiger des maîtres aucun sacrifice, sans les lier autrement que par leurs obligations naturelles de citoyens et de fonctionnaires publics.* Ik vraag het op nieuw: wanneer zoodanig iets *van zelfs* bij eene natie opkomt, en zich bij alle tegenwerking ſtaande houdt, bewijst dat niet voor eenen voortreffelijken aanleg? — Gewis: maar Geert Groete, van wien gij ſpreekt? ik gis wat ge bedoelt, maar zie het nog niet door. — Het was een diergelijk verſchijnſel, maar vier eeuwen vroeger, en in gansch andere omſtandigheden, toen nog alle beſchaving en hier en in het naburig Duitschland monniken beſchaving was, en het ergſte monniken gepeupel, de bedelmonniken op ruwe

en

en bijgelovige menſchen den meesten en ſchadelijkſten invloed hadden: toen reeds openbaarde zich de aanleg onzer natie. Het was in de Nederlanden, in Overijsſel bijzonder, dat het licht van kennis en wetenſchap in den nacht van onkunde voor het eerst ontſtoken werd. Duitſchers zelfs, die de zaak grondig onderzocht hebben, bekennen het gaarne: en bedrieg ik mij niet, zoo werd door dat ijveren van Groete en de voortplanting zijner ſchool, zoo wel in Duitschland, als hier, alles voorbereid, om, toen Luther verſcheen, de hervorming, reeds te voren elders vergeefs ondernomen, volkomen te doen gelukken. — Dit vat ik nog niet, zeide ik, hem in de rede vallende. — Niets toch duidelijker, ging hij voort: Revius zegt met zoo vele woorden: de plaats weet ik van buiten: *hinc (Daventriâ) primo ad proximas regiones, Hollandiae dico, Geldriae, Brabantiae, mox ad remotiores, Flandriae videlicet, Friſiae, Westphaliae, Saxoniae, inſtitutum nostri Gerardi emanavit.* Wat had Luther, wat Erasmus kunnen doen, zoo Saxen en de Nederlanden te hunnen tijde even zoo dom en ruw waren geweest, als vóór Geert Groete? Ze hadden mogen ſpreken en ſchrijven, wat zij konden, even min zou de hervorming ontſtaan zijn, als ten tijde van Huss en Wiclef, die het in Bohemen en Engeland vergeefs gepoogd hadden.

den. Maar volksbefchaving, die den grond moet voorbereiden voor hoogere befchaving, deeze was door die menigvuldige inftituten tot in Saxen toe voortgeplant, en zoo bleef het prêken van Luther niet vruchteloos. Men fpreekt van eene zeer uitvoerige verhandeling, die hier over bij een onzer genootfchappen is ingekomen: ik verlang die te lezen: want geene ftof is mij belangrijker. Het is niet alleen, dat ons land in die tijden reeds uitftekende mannen opgeleverd heeft, als een Thomas a Kempis, wiens boek *de imitatione Christi* op heel de Christen-wereld bijna, in de vijftiende en volgende eeuwen, zoo heilzaam gewerkt heeft: ook deze was, zoo wel als Agricola, Erasmus en anderen, een kwekeling dier fcholen geweest; maar dit is mij zoo belangrijk, dat men hierin ontdekt, hoe in de veertiende eeuw reeds onze natie zocht te doen en deed, het geen zij door ons Nut in de achttiende, op gansch andere wijze, maar in denzelfden geest en met hetzelfde doel gedaan heeft. En is dezelfde aanleg voor het bevorderen van kennis en het beoefenen van wetenfchappen gedurende eeuwen zoo gebleven, vriend! mogen wij dan niet vermoeden, dat die nog dezelfde is, en wij ook voor de toekomst veel, zeer veel daarvan te hopen en te wachten hebben?

Ik bekende hem, dit alles nooit zoo opgemerkt te hebben. Ge zijt ook nog zoo oud niet, zeide

de hij daarop, als ik. Op zeven, acht en twintig jaren of hoe veelen telt gij? merkt men nog zoo veel niet op, als op negen en zestig. Op dien leeftijd wist ik vrij wat meer, dan tegenwoordig; maar naderhand ben ik aan het opmerken gekomen, en het is als of ik in veelweten ben achteruitgegaan, naar mate ik in welweten, in kennis en doorzigt van zaken, gevorderd ben. Te voren was het *multa legere* geweest, nu werd het *multum legere:* getuige mijne Bibliotheek. Drie kamers, zoo groot als deeze, waren vol boeken: nu, ziet ge, ſtaan hier ſlechts weinige kasten: al het overige is thans in handen van mijne kinderen en kleinkinderen. Het is even zoo met mijn hoofd gegaan: te voren moest daar alles in, goed en kwaad, belangrijk en onbelangrijk, nuttig voor het leven en volſtrekt onbruikbaar: al dat overtollige heb ik van jaar tot jaar langzamerhand uitgeſchoten, en het is niet noemenswaard, dat er in overgebleven is: maar hoe gering het moge ſchijnen, in waarheid is het ὀλιγόν τε φιλόν τε: geen ſchatten verkoos ik er voor: want het doet mij zien, hoe weinig ik wist van al hetgene ik gemeend had te weten: het doet mij dat alles zoo eenvoudig voorkomen, als het mij te voren veelvuldig, verward, onverklaarbaar had toegeſchenen: in één woord, mijn geest is aan het *opmerken* gegaan, en opmerken is gepaard met zif-

ten

ren en ſcheiden, en dit is niets anders, dan *verdeelen*: en zoo begin ik wat orde in dien chaos te brengen. Vooral hebben mij daar toe Xenophon's *Memorabilia* geholpen: daar ſtaan ze, gelijk ge ziet, — dáár, onder mijne klasſiken — — vooraan.

Hier volgde eene lange uitweiding over velerlei onderwerpen, waartoe het beſchouwen dier boeken aanleiding gaf: het eene kwam na het andere uit de kast: ge weet, hoe dat gaat. Ook trok Huig de Groot mijne aandacht, wiens beeldtenis daar hing, en wien wij met eerbied ſtonden te aanſchouwen: en zoo kwamen wij eindelijk, onder het nuttigen van een en ander, dat ons voorgezet was, ik weet niet hoe? op de Leijdſche Akademie en het ſtichten van dezelve. Wij ſpraken daar, zeide hij, van den wetenſchappelijken aanleg onzer natie, gelijk die in de veertiende eeuw bleek; maar zie eens, hoe zich die in de zestiende en zeventiende, op *die* akademie vooral en bij gelegenheid van dezelve ontwikkelde en voor den dag kwam. Was er één vak van kunst of wetenſchap, of ons vaderland bragt er de eerſte mannen in voort, die nog heden, bij zoo groote vorderingen, die men zedert gemaakt heeft, algemeen in Europa geëerbiedigd worden? Reist men door onze ſtreken, geen plek bijna of men herinnert zich een groot man, die daar

daar geboren of opgekweekt is: en Leijden! nooit trede ik die muuren binnen, of ik denk met bewondering en innerlijke zelfsvoldoening aan de daden onzer voorouderen, aan hunnen moed en vaderlandsliefde: ik zie hen, dunkt mij, daar nog tegen de Spanjaarden en ſtad en vaderland en godsdienst en vrijheid manmoedig verdedigen: en geen ſtraat ga ik door, of ik meen nog de voetſtappen te betreden van den eenen of anderen dier beroemde mannen, die uit alle oorden van ons vaderland, uit de zuidelijke zoo wel, als uit de noordelijke, en uit gene vooral in het begin, ja uit Italie en Frankrijk, en van waar niet? herwaarts toeſtroomden, om wetenſchappen te bevorderen of er onderwijs in te ontvangen. Want uit welk land iemand komen mogt, welkom was hij, zoo hij maar akademie en valand tot nut en luister kon verſtrekken. Dat was practiſche liberaliteit in die dagen en zucht voor kennis en wetenſchap, die alles overtrof, gelijk uit de ſtichting zelve der akademie bleek. Ter belooning van moed en dapperheid in het verdedigen der ſtad getoond, liet immers 's lands regering aan Leijden de keus, om, of vrijdom van belastingen, of eene akademie te erlangen: en men aarſelde niet, maar verkoos eene akademie. Zoo uitteſchitteren, liet hij hierop volgen, valt ons niet ligt ten tweedemaal te beurt: want toen

was

was het nog fchemering overal, en zedert is voor alle befchaafde natiën het licht van kennis en wetenfchap opgekomen. Maar waartoe dit ook? Mogen wij niet tevreden zijn, zoo wij maar niet achterblijven, en het onze gelijkelijk met anderen tot bevordering van het goede bijdragen? En dat wij dit kunnen en meer welligt dan fommige anderen, dat bewijst ons de aanleg onzer natie, die gewis nog dezelfde is, als in de tijden der Groete's en der Doufa's, gelijk ons uit het oprigten van ons Nut nog onlangs, en uit de Boerhavens en Hemfterhuifen der voorgaande eeuw gebleken is. Ik houde niet van zwetfen op land en voorouders, gelijk velen doen: want vooreerst, het is kinderachtig: het ftrijdt ook met waarheidsliefde, die ons heilig zijn moet, en dan wekt het anderen op, die ons voorgeflacht, onze groote mannen lasteren, dat heiligfchennis is. Maar hoe ouder ik geworden ben, ter goeder trouw, Vriend, des te meer heb ik mijne natie beginnen te waarderen, en dit wel vooral in dezelve, dat hare voortreffelijkheid niet zoo terftond in het oog valt, maar na diep onderzoek eerst gekend wordt: even als men een waarlijk groot man des te meer bewondert, hoe langduriger en inniger men met hem omgegaan heeft. Ons land en volk *is* meer, dan het *fchijnt*, en ik mag er bijvoegen, wij *willen* meer zijn, dan fchijnen: dit

is een karaktertrek onzer natie en blijkbaar in de oorspronkelijke eenvoudigheid onzer zeden, in de levenswijze, gezegden, daden onzer beroemde mannen, in onze afkeer van opgeblazenheid en winderigheid, waarin wij zelfs te ver gaan bij het beoordeelen van andere volken. En dat wij meer gedaan hebben, dan wij schenen te doen en heden nog schijnen gedaan te hebben, daarvan levert ons geheele vaderland en bijzonder Amsterdam het bewijs op. Het verwonderlijkste valt bij ons het minst in het oog: dit toch, meen ik, is wel het verwonderlijkste, land te scheppen, waar niet dan water en moeras was, en steden te bouwen, waar het aan grond ontbrak. Dit bemerkt men niet meer met de oogen, na dat alles voltooid is: alleen de kenner merkt het op, en deze alleen is in staat, om dat reuzenwerk, zoo het schijnt, uit onze geaardheid en aanleg te verklaren. Het is al zeer zonderling, zoo als men de menschen gewoonlijk over onze *nijverheid en zindelijkheid*, twee onzer bijzondere hoedanigheden, hoort spreken. Men schrijft die veelal toe aan de bijzondere gelegenheid en gesteldheid onzer landen. Wij moesten wel vlijtig en werkzaam zijn, zouden wij het land boven water houden. Ook, voegt men er bij, zonder zindelijkheid was in zulk een klimaat niet te leven. Maar vooreerst, was er zoo groot gevaar van te verdrinken,

waar-

waarom dan hier gekomen? Of was men, ik weet niet hoe, eenmaal hier aangeland, waarom hier gebleven? En wat die reinheid en zindelijkheid betreft, men moet al weinig gereisd of weinig van menschen en landen te weten zijn gekomen, zoo men ter goeder trouw meent, dat dáár de meeste reinheid gevonden wordt, waar grond en lucht die het meest vereischen. Vreemden hoort men doorgaans zoo over ons land en volk spreken, die het in aller ijl hebben doorgereisd, of ook wel dezulken onzer landgenoten, die, of menschkunde missen, of niet verder in hun leven gekomen zijn, dan de grenzen van hun land of ook wel de muren van hunne geboortestad. Hoe kunnen die beide over ons oordeelen? De eersten loopen Amsterdam door, en zien gebouwen, kabinetten, merkwaardigheden, die een loonbediende hun aanwijst, en vinden dat zeer fraaij en voortreffelijk, hoewel ook elders zoo te vinden, en klagen voorts over water en lucht. Is er oppervlakkiger wijze van iets te beschouwen, dan deze? En bij Amsterdam komt het vooral niet te pas, oppervlakkig, ja, in den eigenlijken zin des woords, *oppervlakkig* te oordeelen: want het belangrijkste van alles zit onder den grond: *de bodem zelf, waar de wereldstad op rust, is het werk van menschenhanden.* — Ik hoor dit hem nog zeggen. — Weinige

ge vreemdelingen beoordeelen ons met kennis van zaken, gelijk een Cartesius, een Guicciardini, een Voltaire en diergelijken dit deden. En wat zeiden deze? Hoor maar eens Voltaire in zijn *siècle de Louis XIV*, wanneer hij den inval der Franschen in 1672 beschrijft. „ Men had liever de dijken doorgestoken, en naar het nieuwe vaderland in de Oost-Indien heen gevlugt, dan zich aan den overheerscher overtegeven: en zoo ware het land onder de golven bedolven geworden, *ne laissant à Louis XIV, que la gloire déplorable d'avoir détruit le plus singulier et le plus beau monument de l'industrie humaine*. Goed uitgedrukt en waar: niet overdreven als dat van Pitcairn:

At Belgis maria et coelum, naturaque rerum
Obstitit: obstantes hi domuere Deos;

maar eenvoudige waarheid. Het is zoo: elders heeft de mensch gelegenheden van land en water waargenomen, om huizen te bouwen en steden te stichten, en men bewondert daar de natuur zoo wel, als vlijt en kunstzin; maar hier valt alleen het laatste te bewonderen. Wat de mensch vermag, ook zonder door de natuur geholpen te worden, ja, ook niettegenstaande hij onophoudelijk met de natuur te kampen heeft, dit heeft Holland

land den wijsgeerigen beschouwer der menschelijke vermogens geleerd, en deze zocht vergeefs eene weêrga daarvan, een diergelijk gedenkstuk van menschelijke nijverheid; of het mogt welligt Venetie zijn. Wijsgeeren alleen kunnen ons land en volk beoordeelen, die komen waarnemen en alles onderzoeken en uitvorschen: die spreken niet van grond en klimaat, wanneer zij onze nijverheid en zindelijkheid bewonderen, maar van de natuur en den aard der natie, die nog in alles doorstraalt, van onze *zelfwerkzaamheid*, die zich niet met het gemakkelijke en gewone vergenoegde, maar het onmogelijke, zoo het scheen, tot stand bragt. Dit is de oplossing, zeggen zij, van het groote probleem, en uit hetgeen die verwonderlijke zelfwerkzaamheid heeft daargesteld, uit de soliditeit der gewrochten, kan men den aard en de *soliditeit* der natie beoordeelen. En toeven ze wat langer bij ons, hebben ze gelegenheid om ons ook van de zedelijke zijde wat nader en dieper te leeren kennen, dan bevalt het hun hier bij uitnemendheid, en nergens zijn ze liever, zelfs niet in hun vaderland. Cartesius getuigde dit in zijnen brief aan Balzac, dien hij herwaarts zocht te lokken. *Y a-t-il un pays dans le monde*, schrijft hij, *où l'on soit plus libre, où le sommeil soit plus tranquille, où il y ait moins de dangers à craindre, où les loix veillent mieux sur le*

 cri-

crime, où les empoisonnements, les trahisons, les calomnies furent moins connues, où il reste enfin plus de traces de l'heureuse et tranquille innocence de nos pères? En dan zijne beschrijving van Amsterdam, en hoe hij daar leefde: den geheelen brief plagt ik van buiten te weten. Maar is het niet een vermaak, vriend, vooral in den tegenwoordigen tijd, op deze wijze een' vreemdeling over ons land en volk te hooren spreken, en dat een' wijsgeer, en dat een' Cartesius, die daarenboven zoo lang hier geleefd en opgemerkt heeft, als had hij hier zijn tweede vaderland gevonden? . . Onder dat spreken zocht hij Thomas *éloge de Descartes*, en las met mij dien brief geheel door, en nu weêr bragt ons het eene op het andere: ook Guicciardini *di paësi bassi* werd uit de kast gehaald, en Villani en andere Italianen uit Muratori's verzameling: ook Temple, Schiller en zoo vele anderen, en eindelijk onze Simon Stijl, met wien hij bij uitstek veel opheeft: de geheele bibliotheek ging ik ongevoelig met hem door: uitgelézen is die, vooral voor de klassiken!

Ik weet niet, dat ik mij ooit zoo verlustigd, ooit zoo regt tevrede gevoeld heb van Nederlander te wezen, als dien avond. Want die overdreven loffpraken, die gewoonlijk met versmading van andere volken, waaruit ze kracht moeten

zen uitboezemen, gepaard gaan, ik kan niet zeggen, hoe ik mij schaam, zoo dikwijls ik ze moet aanhooren. *De redetoch der waarheid is eenvoudig.* Zoekt men uit dit bijgebragte, en bijzonder uit eigen besef, uit innerlijke zelfbewustheid de natuur en geheele geaardheid onzer natie optemerken, dan eerst wordt het mogelijk om met goede hoop, met de beste vooruitzigten de toekomst intetreden. Die redenaars werken op mijne verbeelding, maar laten mijn hart koud blijven: want mijn verstand wil het toch ook wel goedkeuren, en dat kan het niet: ook verontwaardig ik mij, wanneer ik anderen hoor lasteren. En het ergste van alles, men ontmoedigt ons: want het is als of men het er op toegelegd heeft om ons onze tegenwoordige nietigheid onder het oog te brengen. Niet zoo onze diepdenkende grijsaard. In zijne geheele rede heerschte echt wijsgeerig onderzoek naar hetgeen wij in waarheid geweest zijn, inderdaad uitgevoerd hebben, en dit droeg hij mij zoo eenvoudig, zoo in den toon der waarheid voor, dat mijn verstand het moest billijken zoo wel, als het mijn hart verwarmde. Nog meer, en dat vooral, zóó ver was het er van af, dat hij mij vernederde en moedeloos maakte, dat ik als *Nederlander* mij toescheen vrij wat te wezen, en nog met mijne naburen een' wedstrijd te kunnen ondernemen.

Ik wenschte wel, zeide ik onder het doorloopen zijner boeken van kast tot kast, ik wenschte wel, dat alle welgezinden in ons vaderland u zoo hoorden ſpreken: door zoo gansch onpartijdig en wijsgeerig onderzoek zoudt ge bij velen den moed doen herleven. — Wel nu, mijn lieve vriend, was zijn antwoord, doe gij dit dan maar, als het u zoo wenſchelijk voorkomt. Ik ben afgeleefd, en gij nog in den vollen bloei en kracht van uw leven. En zeker, onze natie heeft op dit oogenblik eene toeſpraak noodig. Na al die omwentelingen, na al dat ijdel hopen en verwachten, na al dat vergeefs ſtreven en werken om het volmaakte te bereiken, na al die overſpanning, en het gevolg van dezelve, de vreemde overheerſching, is men ontmoedigd geworden: en hoezeer het herſtel onzer vrijheid ons heeft doen herleven, zoodat alles naar tijdsgelegenheden weêr tiert en bloeit, is en blijft men toch huiverig om veel van de toekomst te verwachten en er veel voor te doen. Ook gaat het, gelijk het altijd plagt te gaan, het verledene roemt men, het tegenwoordige telt men niet, en het gebrekkige houdt zóó zeer de aandacht bezig, dat men om het goede niet denkt. Zoo is het geſteld met de ouderen van jaren: en wat de jongeren betreft, deze denken en handelen alweêr, als de ouderen in hunne jeugd en kracht, ten tij-

de

de der omwentelingen, gedacht en gehandeld hadden: zij overdrijven alles. Wel nu, vriend, ſpreek dan allen eens toe en geef wat uit. Waarom niet? Er wordt zoo veel vergeefs geſproken en geſchreven: beproef of het altijd zoo plaats heeft; maar verwonder u zoo niet: ik meen het. — Zoo ſprak hij, en meende het ter goeder trouw: en ziedaar, vriend, de reden, dat ik u zoo naauwkeurig ons geheele geſprek mededeel, en meer en meer mij bij het ſchrijven op naauwkeurige ontvouwing zijner geheele rede ben begonnen toeteleggen. Want onder het voortſchrijven heeft dat zeggen van hem invloed op mij gekregen, zoodat ik bij mij zelven dacht: mijn vriend, daar te Utrecht, kan er in zijne betrekkingen nut mede doen, en welligt brengt het hem aan het ſchrijven, hoe ongaarne hij ook daartoe komt. Want ik voor mij, brieven kan ik ſchrijven, zoo veel men wil, maar boeken uittegeven, als auteur optetreden, dat is mijne zaak niet. — Maar genoeg alweêr voor heden: morgen nader.

IV.

IV.

30 *Maart* 1828.

Wij kwamen dan eindelijk aan onze gijmnasien en universiteiten. — Maar vooraf wil ik u nog doen opmerken, hoe hij, met veelvuldige uitweidingen, toch altijd ons gesprek doelmatig had voortgezet, en mij meer en meer op het regte standpunt geplaatst had, om de groote, de hoogstbelangrijke zaak in derzelver ganschen omvang, en uit het ware oogpunt te beschouwen. Daartoe had alles gediend, wat hij van liberaliteit, van den geest onzer tijden, zoo ten goede als ten kwade, en eindelijk, het gewigtigste, van onze natuurlijke hoedanigheden en inborst, gezegd had. Van dit alles sprak niemand, toen wij hier over dat zelfde onderwerp met *** en † † † zaten te praten: als ware het

het onverſchillig, in welke tijden en voor welke natie men hooger onderwijs zoekt interigten: en hoe kan men toch, men moge ſpreken waarover men wil, tot doorzigt en beoordeeling van zaken komen, zonder genoegzame voorbereiding? Maar nu ook had hij mij zóó voor ons onderwerp als voorbereid *en* met hart en ziel, gelijk men zegt, ingenomen, dat ik mij in ſtaat meende te gevoelen, om van onze akademiën te maken, wat men maar wilde. Is zoodanig onze regering tegenwoordig, zeide ik, en zoodanig de aanleg, de wetenſchappelijke aanleg onzes volks; wat kan er dan niet weer op nieuw van onze akademiën worden! — Geene idealen, vriend, was het antwoord terſtond. Want de werkelijke wereld, gelijk wij gezien hebben, blijft altijd beneden het ideaal. — Maar toch, hervattede ik, wij kunnen ſtreven naar het ideaal: ook dit hebben wij gezien: en wat kan er dan met zulk een' aanleg, niet alleen van onze akademiën, maar ook van ons onderwijs in het geheel, van onze ſcholen en gijmnaſien en ware volksverlichting worden! — Minder dan gij u verbeeldt, mijn vriend: ten minſte, zoo gij u vorderingen voorſtelt, die met de tegenwoordige niet te vergelijken zijn. Wij zijn welligt veel verder gevorderd, dan velen denken: ongemerkt gaat dat voort. Laat ons beginnen met nategaan, wat de tijd, wat de echt liberale geest onzes beſtuurs;

wat

wat zoo vele uitstekende mannen, die, sedert onze herleving tot nu toe, de zaken van het openbaar onderwijs beheerden, uitgerigt hebben: maar ook, wat reeds vroeger in en na de tijden der omwentelingen door anderen is voorbereid: deze zie men vooral niet voorbij. Ik bedoel de pogingen dier echte philanthropen, die, voor dat de maatschappij tot Nut van 't algemeen opkwam, iets diergelijks reeds beoogden, en, nadat die tot stand was gekomen, dezelve door geschriften, maar vooral door daden, door het oprigten en besturen van scholen krachtdadig bevorderden. Veler namen zijn bijkans vergeten; want zij werkten meestal in stilte, ongemerkt, eigen lof aan bevordering van waar nut achterstellende. Maar ook beroemde mannen zijn hier te noemen, wier namen onsterfelijk zullen zijn, die thans op onze universiteiten en in andere hoogere betrekkingen uitblinken. Die allen waren het, welke den grond legden van hetgeen wij thans zien plaats hebben in ons lager onderwijs, en dat Cuvier en Noël bij hunne intrede in het land, in 1811, van verwondering opgetogen hield. En zie, hoe dit is voortgezet na den val van Napoleon, die dat alles tot den grond scheen te zullen verwoesten! Is het thans bij ons niet een der gewigtigste punten van staatkunde, het onderwijs te bevorderen, ja maar ook in *dien* geest, in *die*

strek-

ſtrekking te bevorderen en te handhaven, als het toen had plaats gegrepen? Maakt het niet een der belangrijkſte voorſchriften der Beſtuurders onzer provincien uit, dat zij op het onderwijs een wakend oog houden? Ziet men niet allerwege, dat onzen Koning niets meer ter harte gaat, dan dat Hij een goed nageſlacht onder zijne regering zich vormen doe, waarover zijne opvolgers mogen regeren? Wat kan Hij hun ook beter nalaten? Want daarom juist is dat lagere onderwijs zoo belangrijk, omdat het daarvan afhangt, wat onze natie over dertig, veertig jaren wezen zal? Veel kunnen daaraan toebrengen de gijmnaſien, veel ook de akademien; maar kort en goed: zoo op de kinderſchool de gronden niet gelegd zijn van grondig onderwijs, en, hetgeen nog meer zegt, van zedelijkheid, vergeefs zullen al onze pogingen zijn om een *goed* nageſlacht te doen rijpen: en dit is toch wel, geloof ik, het allervoornaamſte! Laat het dus maar zoo verder voortgaan, vriend, als het reeds ſedert een halve eeuw aan den gang is, en hoeden wij ons vooral, van het door nieuwheidszucht en navolging van anderen te bederven. Veel nieuws is er elders en ook in ons land ſedert eenige jaren opgekomen, Pestalozzi's leerwijze b. v., de Lancasterſcholen, om van andere min gelukkige inrigtingen niet te gewagen. Men neemt daar proe-

ven

ven van; waarom niet? dat behoort tot ware onbekrompenheid, vooral, wanneer men er het goede van behoudt. Maar heeft men niet reeds door vergelijking bevonden, dat het eigenaardige van *onze* scholen dit is, dat *opvoeding* en *onderwijs* gepaard gaan, en beide bijzonder een godsdienstig en zedelijk doel hebben? Dat dit toch onveranderlijk in ons Nederland behouden blijve!

Dit alles stemde ik hem met mijn ganfche hart toe. Maar onze Gijmnasien, ving ik hier aan, of zoogenaamde Latijnsche scholen! die zullen wij toch niet roemen? — Ik zeker niet, zeide hij, ten minste zoo als die in mijne jeugd waren: en wat hangt daarvan niet voor het Akademische onderwijs af? Ik schrijve het daaraan alleen toe, dat ik eerst regt heb beginnen te studeren, nadat ik de akademie verlaten had. Ik vond daar uitstekende mannen, een Pestel, een Valckenaer, een Ruhnkenius, lichten der akademie en der geheele geleerde wereld. Maar vraagt ge, wat ik aan hunne lessen verschuldigd ben? Bijna niets: ik beken het. Ik herinnere mij de *assemblées* bij Pestel, waarop ik van tijd tot tijd verscheen en mijn partij maakte, en menigen avond aan het huis van Ruhnkenius, waar wij musiceerden, en ik eerste *artistes* van Europa heb leeren kennen: dat herinner ik mij nog alles-

le-

levendig en plagt daarvan nog dikwijls met mijne vrienden en tijdgenoten te ſpreken: maar wat hunne collegien betreft, daarvan wisten wij ons naauwelijks iets te binnen te brengen, behalve alleen, dat wij ons bij Pestel op het *jus naturae* bij uitſtek amuſeerden. Waar lag dat aan? Aan onze Profesſoren? Ik heb nog hunne dictaten: en grondig is dat alles, ik verzeker het u, en voor dien tijd doelmatig. Aan ons? ja, welligt voor een groot gedeelte, ſchoon ik toch leerlust genoeg had: Ik zat altijd te lezen tot diep in den nacht, maar in allerlei boeken, uit nieuwsgierigheid, zonder doel of orde, in reizen, geſchiedenisſen, romans, vooral in Voltaire en de Franſche en Engelſche philoſophen van dien tijd, van welke ik juist niet het beste onthield. Neen, aan de gijmnaſien lag het voornamelijk, waar wij onzen tijd, den kostelijkſten tijd van ons geheele leven nutteloos, om niet iets anders te zeggen, doorgebragt hadden. Wat was er van ſtudenten te wachten, die vijf, zes jaren in akelige kloostergebouwen gebeuzeld hadden, woorden hadden geleerd en regels, en verſen hadden gemaakt in een taal, waarin wij noch lezen noch ſchrijven, ik laat ſtaan, denken konden: en dat onder het opzicht van eenen ſlaperigen leermeester, die nu en dan door ons rumoer ontwaakt, in ijver ontſtak en links en regts ſtraf

uit-

uitoefende en den onschuldigen, zoo als het gaat, het hardst kastijdde. Wat was er van zulke knapen te wachten, nadat zij eenmaal uit die spelonken op de akademien gekomen, hier als in vrijer lucht begonnen te ademen? Wat anders, dan losbandigheid, zedeloosheid, ten minste brooddronkenheid? En had men t'huis eene goede opvoeding en op een Fransch kostschool lust tot onderzoek gekregen: indien dat alles op het gijmnasium niet verloren was geraakt, wat toch kon men al anders op de akademie doen, dan zich kappen en kleden, musiceren, in Voltaire lezen? De taal zelve, waarin de lessen gegeven werden, verstond men nog bijna niet — Maar dat men dit zoo liet, als het was? vroeg ik hier: Cuvier liet er zich nog zoo kort geleden, even ongunstig over uit, en in mijn tijd was het nog zeer gebrekkig, schoon met uitzonderingen, waarvan ik kan getuigen. — *Au-dessous de toute critique*, ging hij voort, vond Cuvier onze Latijnsche scholen, even als hij ons lager onderwijs boven allen lof verheven vond; *En passant des écoles primaires aux écoles Latines*, schrijft hij in hetzelfde rapport, *nous entrons, pour ainsi dire, dans un autre monde: nous remontons à un autre siècle. Nos auditeurs ne peuvent pas être plus surpris, que nous ne l'avons été de cette étrange disparate.* En *uitzonde-*

rin-

ringen, ja, ook in mijn tijd waren er die, welke men aan bekwame Rectoren te danken had, die men hier en daar vond: maar toen vooral *rari quippe boni*; schoon die goede dan ook bij uitstek goed waren. En aan die *bij uitstek goede* Rectoren en Conrectoren is het wel meestendeels toeteschrijven, dat er door sommigen nog zoo goed gestudeerd werd. Zóó ver intusschen was het er van af, dat men handen aan het werk zou slaan, om het kwaad te verbeteren, dat velen zich met die kindergrappen en die verwaande praeceptoren verlustigden, en eens daarvan begonnen, aan geen einde konden komen. De oratie van Ruhnkenius, ge kent die? *de doctore umbratico*, was in mijne kindschheid gehouden en scheen geschikt, om den menschen en vooral de regeringen de oogen te openen; maar ik weet nog zeer wel, en wie heeft het niet opgemerkt? dat beeld van den *paedagogus* met den scepter in de hand, zoo meesterlijk geschilderd, heeft, mijn geheele leven door, meer gelach, dan verontwaardiging verwekt. Zoo ging het op onze gijmnasien, vriend, en zoo weinig bekreunde men er zich aan: en ik zeg nog eens, was het niet onvergeefelijk, daar dit op onze akademien, op onze geheele maatschappij, op ons bestuur zelve zoo heilloozen, zoo verderfelijken invloed moest hebben? Dat is veranderd in weinige

ja-

jaren! — Vindt ge? vroeg ik hierop verwonderd: het gaat toch wel langzaam voort en hoevele gijmnasien nog aan die spelonken gelijk, ook in voorname steden! — Zoo vele niet, was zijn antwoord, als gij wel denkt, en meer en meer worden *die* nu uitzonderingen, omgekeerd van hetgene in mijn tijd plaats had: en sommige zijn voortreffelijk: ook dit weet ik bij ondervinding. Want van alle betrekkingen ontslagen, houde ik mij bijzonder met het onderwijs mijner kleinkinderen bezig, van welke de jongste op het gijmnasium is. Ge moet hem maar eens Xenophon of Plutarchus in de Selecta van Wijttenbach opslaan, en ge zult u verbazen over die vorderingen! Op mijn dertigste jaar, met al mijn veelweterij van dien tijd, wist ik nog zoo veel niet, ik zeg niet van Grieksche literatuur: daar wist ik niets van: maar van propaedeutische studie in 't algemeen, als die jongen thans reeds weet op zijn achttiende. Langzaam, zegt ge, gaat de verbetering voort: maar *langzaam gaat zeker*, zegt het spreekwoord: en zie eens, hoe men in onze dagen den *zekeren* weg tot verbetering heeft ingeslagen: niet door verordeningen en voorschriften slechts te geven: wat baten die, zoo men ze maar naar den letter opvolgt? maar door op de *personen* achtteslaan, die ze moeten uitvoeren, deze aantemoedigen door verbetering en verhoo-

ging

ging van hunnen stand in de maatschappij, en dit niet alleen door vermeerdering van jaarwedde of voordeelen, maar bijzonder door niemand in hunne orde toegang te verleenen, dan die op eene akademie blijken heeft gegeven van een beschaafd en kundig man te zijn. Dit moedigt boven alles aan. Zij worden nu niet meer gelijkgesteld met zoo vele domme of verlopen menschen, die men om Gods wil aan het een of ander school genadebrood deed eeten, daar zij elders bij geene mogelijkheid konden geplaatst worden. De stand is verhoogd. Het was in mijne jeugd omtrent een schimpnaam *praeceptor* te heeten; maar zie nu eens aan onze gijmnasien, welke Rectoren niet alleen, maar ook Praeceptoren daar gevonden worden, jonge menschen van opvoeding, van beschaafde zeden, van goeden huize ook, die men gaarne in gezelschap ontmoet; lees die menigvuldige letterkundige dissertatien, die sedert onze herleving aan onze akademien uitgekomen zijn, ze zijn het werk, moet men zeggen, van Veteranen, van aanstaande Professoren: en vraagt men naar dezen of genen dier geleerde schrijvers, waar en wat hij thans is, Praeceptor is hij, hoort men, of wacht nog op een praeceptoraat. Zoo krijgt men achting voor een Praeceptor en hoe veel meer nog voor een Rector! Die namen beginnen inderdaad eeretitelen te worden. En heeft men eenmaal

zoo op de perſonen gewerkt, waarop het toch alles aankomt, dan eerst kan men ook hopen en vertrouwen, dat de voorſchriften en verordeningen zullen nagekomen worden: wat zeg ik? zij ſtellen zelve aan de Beſturen, hetgeen niet zelden reeds plaats heeft gehad, ontwerpen van verbetering voor, die doorzigt en ondervinding hen heeft doen uitdenken. Neen, vriend, in waarheid: het gaat niet langzaam met onze vorderingen hierin voort, of ge moest onze zuidelijke provincien bedoelen; maar hoe kan dat daar anders? Om zeker te gaan, moet men daar vooral langzaam gaan: en zoekt men ook daar niet op dezelfde wijze alles te bevorderen? Ge kent de disſertatien, die ook daar van tijd tot tijd verſchenen zijn: derzelver ſchrijvers zijn thans aan het hoofd van naburige gijmnaſien: en zoo vormen zich aan die akademien meer en meer diergelijke verdienſtelijke mannen, die door onderwijs, ook daar, algemeene beſchaving doen toenemen. Nog lang zal dat daar langzaam voortgaan; maar bij ons: onbevooroordeeld, vriend, in deze dertien jaren hebben wij reuzenſchreden gemaakt! — Als men u zoo hoort voortpraten, zeide ik hierop, zou men wel vragen, wat blijft ons nog over te doen? — Genoeg, hernam hij: maar eerst nategaan, wat men reeds gedaan heeft en nog doet. Van het onderwijs zelve heb

ik

ik nog niet gefproken, en hoe dat reeds verbeterd is. Het is daar niet meer met woorden en klanken en regels, dat men zich vergenoegt: maar door woorden zoekt men tot zaken, door grammatikale regels en opmerkingen tot verftand der oude fchrijvers te geraken, en gaat dit niet gepaard met beoefening der gefchiedenis, der aardrijkskunde en aanverwante vakken? Nog onlangs is daar algebra en mathefis bij gekomen, en dit ook belooft veel voor het vervolg. Maar, hetgene meer zegt, dan dit alles, de *methode* van onderwijzen is zoo veranderd. Ge moet die literatoren, vooral de jongere, daarover eens hooren fpreken! — Ge fchijnt die zaken, hernam ik weêr, wel nagegaan en doorzocht te hebben. — Zou ik niet, mijn lieve vriend? Ik weet bij ondervinding wat het zij, op dien leeftijd aan zich zelven overgelaten te zijn geweest. Bijkans acht en twintig jaren was ik oud, toen ik dit regt ging befeffen: en wat het mij gekost heeft alles weder intehalen, 't geen toen verzuimd was geweest, dat laat zich niet befchrijven. De Latijnfche fchrijvers, de gemakkelijkfte zelfs, kon ik zonder behulp van woordenboeken en grammatica's nog niet ontraadfelen: van het Griekſch moest ik de letters nog leeren. Daar zat ik als een fchooljongen te blokken, dat ik mij over mij zelven fchamen moest. Ruhnkenius, mijn oude

leermeester, maar met wien ik meer over jagthonden en Italiaanſche virtuoſen, dan over klasſiſche ſchrijvers geſproken had, was mijn eenige vertrouwde; dezen, als mede aan onzen beider vriend, Frans Hemſterhuis, die mij vroeger den eerſten ſtoot gegeven had, heb ik mijne geheele letterkundige en wijsgeerige vorming te danken gehad. Wat was er ook anders van mij geworden? Een nietig, beuzelachtig wezen, gelijk zoo velen mijner tijdgenoten, zoo niet iets ergers, dat ook al mogelijk geweest ware. Zoo dikwijls ik mij dat alles herinnere, kan ik het geluk van het opkomende geſlacht niet hoog genoeg waarderen. En dit is zoo bij ons en even zoo in Duitschland, en waar niet al? ſchoon er bij ons nog vrij wat te verbeteren valle. — Wat dan toch voornamelijk? hetvattede ik wederom met ongeduurigheid: de premisſen zijn lang om tot de zaak te komen. — Dat dienen ze wel te zijn, was het antwoord, zal men de zaak niet in ſchijn, maar in de daad verbeteren: en ik moet het u bekennen, naar het mij voorkomt, zijn wij op verre na nog op de hoogte niet om aan het verbeteren te gaan. Tijden en omſtandigheden hebben wij waargenomen: dat is reeds veel; maar *de hoofdzaak* onzer onderzoekingen, waarvan wij in den beginne ſpraken, hebben wij nog niet doorgrond: *de jeugd* namelijk zelve, naar

wier

wier bijzondere geaardheid, op verschillende jaren, gijmnasien en hoogescholen doelmatig dienen ingerigt te worden. Ook hebben wij van de *maatschappij*, waarvoor de jeugd bestemd is, en welke zij eenmaal uit de school zal intreden, nog geen woord gerept. . . . Maar zouden wij dit niet al zittende beter bepraten? Mijne boeken zult ge nu wel alle kennen. Zetten wij ons weder, vriend, zeide hij naar zijn stoel gaande, en schenk nog eens in.

V.

31 *Maart* 1828.

Zoo lang mij heugt, vervolgde hij, hebben mij de onderfcheidene leeftijden des menfchen bezig gehouden, om het karakteristike van ieder derzelve, bijzonder het karakteristiek onderfcheid van *knaap* en *jongeling* wel te bepalen: waartoe mijne kinderen en naderhand mijne kindskinderen, wier opvoeding ik, zoo als ik gezegd heb, mede verzorg, mij van zelfs aanleiding gegeven hebben. In hunne kindschheid ontwikkelden zij zich op bijna gelijke wijze, om *mensch* te worden: dat was eene en dezelfde opvoeding voor allen, en die daartoe ftrekte om het opkomend gevoel en verftand, vooral het *godsdienftige gevoel* aan te kweeken en eene goede rigting te doen krijgen. Maar nadat eenmaal de knaap in hen geheel voor den dag was gekomen, welk eene ver-

verandering toen! De bijzondere geaardheid en aanleg van ieder hunner, die al merkbaar was geweest, begon zich nu te bestemmen en duidelijk kenbaar te worden: ieder openbaarde een bijzonderen zin voor het een of ander, eene bijzondere geneigdheid om zich op dit of op dat toeteleggen, en daarmede zich geheel bezig te houden: het wezen, dat zoo lang voor den familiekring geboren scheen, toonde nu eene bestemming voor de maatschappij: de man kwam er al door gezegden en handelingen in te voorschijn, die met dien kring niet te vrede, de wereld intreedt en daarin leeft en werkt. Want de leeftijden zijn niet door bepaalde jaren afgedeeld en als van een gescheiden; maar volgen zich ongevoelig op, zoodat in het kind zich reeds de aanleg van den knaap, en in dezen die van den jongeling en man begint te ontwikkelen: en daarvan dat men ze niet genoegzaam onderscheidt. Dikwijls en meestal hoort men aan het kind toeschrijven, dat den knaap, die in hetzelve opkomt, eigen is, wulpschheid b. v. en dartelheid: het kind daarentegen is stil, gedwee, ootmoedig, eerbiedig, ja schuuw en stijf. Nog minder onderscheidt men den knaap van den jongeling: in sommige talen zelfs, als in de Fransche, wordt geen bijzonder woord voor den *knaap* gevonden, gelijk Rousseau opmerkt, die desniettegenstaande de-

dezen leeftijd zoo meesterlijk befchreven heeft. Maar ik ga voort. — Meer en meer vertoont de knaap wat hij als man eens zal worden; maar deze vorderingen gaan gepaard met beangftigende, verfchrikkelijke verfchijnfelen. Wulpschheid, dartelheid, fpotlust, listigheid, hevige hartstogten, wilde lusten en begeerlijkheden, dit alles is in meerderen of minderen graad van hevigheid aan dien leeftijd eigen. Zie eens, hoe veel oplettendheid en zorg en menschkunde dit altemaal bij de opvoeding niet vereischt! en denk dan nog dit vooral daarbij in, dat veel daarvan ftrijdig fchijnt te zijn met het goede, dat in de kindschheid opgekomen en verzorgd is, b. v. met godsdienftig gevoel. Verkeerd geleid, hoe ligt kan fpotlust, dartelheid al dat goede reeds uitfpruitende zaad verftikken! En wat moet er van de zedelijkheid worden, wanneer men begint met het heilige te befpotten? wat van den jongeling en man, wat van de maatfchappij worden, wanneer, bij het opwasfen, ziels- en ligchaamskrachten tot het uitoefenen van al dat kwade en onedele aangewend worden? Dit inziende, zou men bijkans wanhopen aan fommige knapen, bij welke de natuur zoo hevig opbruischt. Ik ken de zoodanige, en heb ze onder mijne kinderen gehad. Geen dier, zeiden de Ouden, is ontembaarder dan de mensch, daar hij met kracht en woe-

woede flimheid paart. Dat heb ik van nabij gezien. — Maar, vroeg ik hem hier: is dit niet den jongeling eigen? — Niet den *jongeling*, antwoordde hij, maar wel velen en den meeste jongelingen, die in hunne vroege jeugd geheel zijn verwaarloosd geworden, en knapen, *jongens* blijven hun geheele leven door, gelijk andere wezens, die weinig in zich te ontwikkelen hadden, tot hunnen ouderdom toe *kinderen* blijven. Van daar, zeg ik, dat men zich ligtelijk vergisfen kan uit gebrek aan menschkunde, en dat moeten wij niet, zoo wij over Gijmnafien en Univerfiteiten, en het verfchil van beiden, en, is dit hier de vraag niet? over beider aard en doelmatige beftemming handelen zullen. De jongeling is een gansch ander wezen, dan die knapen zijn, welke men er voor houdt, en voor den *jongeling* eerst in de Univerfiteit beftemd. — Leg mij, ik bid u, zeide ik hierop, leg mij dit toch wat nader uit: want dat is, dunkt mij, al zeer belangrijk. — Niets in de wereld is belangrijker, hervattede hij. Onze geheele opvoeding en onderwijs, ons fchoolwezen, de geheele gefchiedenis des menschdoms en der menschheid ftaat er mede in verband: en hoe zou het anders? Wie kan over al die onderwerpen mee fpreken, die niet *den mensch* beftudeerd heeft. Maar ter zake: hoe nu dat ontembare wezen, zoo

het

het schijnt, zóó te behandelen, dat er eenmaal de jongeling en man uit rijpen mogen? Teugels zullen hier noodig zijn, vriend. — En kracht en behendigheid, voegde ik er bij, in het temmen. — Behendigheid vooral, hernam hij: of liever *menschkunde*. Hier voornamelijk hoede men zich, van, volgens der menschen gewoonte, alle zaken aan de kwade zijde te beschouwen. Ongelukkig de knaap, die daarvan het slagtoffer geworden is! Op dat buitensporige ziende, en daarop alleen ziende, heeft zoo menig vader, zoo menig opvoeder de strengste maatregelen gebruikt, knapen in hokken opgesloten, geteisterd, dat men er van beefde, zóó zich verbeeldende het kwaad tegentegaan, en den jongen op den regten weg te brengen. En hoe bedroog men zich! Die pijn was spoedig vergeten, en eenmaal van die kluisters ontslagen, holde de jongen in zijn verderf. Want het kwaad was er niet uitgeslagen, maar door die strengheid dieper ingeworteld, zoodat er geen uitroeijen meer aan was. Menschkunde is hier noodig, dat is, kennis van de menschelijke natuur, en hoe in dezelve het goede niet opkomt, zonder van buitensporigheden vergezeld te gaan. In het kind komt gevoel van godsdienst op, maar is het niet gepaard met wilde voorstellingen der verbeelding, zoo ijdel, als verkeerd en wanstaltig? En zoo is het

ge-

gelegen met de buitensporigheden des knaaps, met dit onderscheid evenwel, dat deze meer in het oog vallen, anderen meer benadeelen en daardoor den opvoeder meer ergeren en in drift en toorn doen ontsteken. Voorts is het in beiden de welige natuur, die aan het werken is, en even zoo in menschen, als in planten en gewassen, mag ik het zoo zeggen? van buitensporigheden houdt. Ik mag wel in den knaap, zegt Crassus bij Cicero, wat weligs en weelderigs, om het wat te kunnen snoeijen en inkorten. *Volo enim se efferat in adolescente foecunditas:* ge kent die plaats. *Nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta culturâ excitantur: ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem.* Wat wisten die Ouden het toch goed! Diep doorvorschten zij de menschelijke natuur, en zoo zagen zij in den knaap, ja meenden reeds in het kind heerlijke eigenschappen te zien uitspruiten, *leergierigheid*, *waarheidsliefde*, *zucht voor het schoone en goede*, *zedelijk gevoel*, *gevoel voor regt en billijkheid* en wat niet al! ja maar ook *ijver en opzet om het ware, goede en regte voorteſtaan en te handhaven:* dat zagen ze, want zij bestudeerden den mensch niet in boeken, als wij, maar in hemzelven,

ven, vooral in zijne kindschheid en jeugd: en zoo kwam hun dan ook de opvoeding zoo moeijelijk, zoo vermoeijend niet voor, als of men zich moest vertoornen en ſlaan en kastijden: die hartstogten, die lusten en verkeerde neigingen, ja, die ſpotlust zelve, dat is het weelderige der natuur, zeiden zij. Wie heeft ooit vruchten geproefd en ingezameld, dan nadat de boomgaard jaren lang niet dan takken en loof had uitgeſchoten? Het geen ons te doen ſtaat, is verzorgen, opkweeken, beſchutten: beſchutten en behoeden voor *verleiding* inzonderheid, waarvoor deze leeftijd zoo vatbaar is: en hierin vooral komt gezag en ſtandvastigheid te ſtade. — Maar nu de jongeling? viel ik hier in. — Ik ſpreek nog van den knaap, voer hij voort: geen leeftijd is belangrijker. De eerſte, de kindschheid, is noodzakelijk: het wezen ontwikkelt zich, om eenmaal mensch te worden; maar de aanleg tot goed en kwaad, die daarin begint kenbaar te worden, komt eerst regt in den knaap te voorſchijn: en van den omgang, geſprekken, leerwijze en tucht in dien leeftijd, hangt het voor een groot gedeelte af, hoedanig de man zal zijn, die er uit voort zal komen. Menig een is een Cartouche geworden, die, ware hij als knaap wel opgevoed geweest, een zegen voor zijn land en de

mensch-

menschheid had kunnen wezen. Viert men al dat buitenſporige bot, of gaat men het met geweld tegen, in beide gevallen komt er losbandigheid, zedeloosheid uit voort. — Maar hoe dan te handelen? vroeg ik: van ſnoeijen en inkorten ſpraakt gij. — Eerst, zeide hij, op het goede te letten en dat te bevorderen en te verzorgen: naderhand ga men aan het ſnoeijen; maar optepasſen vooral, dat men hier toch niet mede beginne: *ge zoudt u de hoop op de toekomst afſnijden!* Die neigingen, die driften, die hartstogten, die ons doen zidderen voor het wezen, dat zoo zwak nog en klein, nu reeds met fonkelende oogen alles ſchijnt te willen verwoesten: wel beteugeld, wel geleid, wel gerigt, kunnen die zelfde driften den man eenmaal, aan het hoofd van een leger, over de vijanden zijns vaderlands doen zegepralen. Die hoofdigheid en halſtarrigheid, hoe onverdraaglijk ook voor ons in vele knapen, zoodat men niet rust, voor dat men hun, gelijk men zegt, den kop heeft gebroken, met beleid getemperd en gewijzigd, verandert die zelfde ſtugheid in ſtandvastigheid, in onwrikbare zelfbeheerſching, en doet den man eenmaal voor de zaak der regtvaardigheid pal ſtaan. En zoo al het overige. Dat vernuft, om nog iets te noemen, dat zich door ſlimheid, ook wel door geestig gispen en beſpotten kennen doet, zoodat men

voor

voor den knaap zich wacht, wekt men maar bij tijds het zedelijk gevoel bij hem op, en versterkt men dat door het verstand te beschaven: den schranderen man zal het eenmaal kenmerken, het zij hij wetenschappen beoefent, of den staat bestuurt. Het goede toch aankweeken, dat er zit in den mensch! zoo verdwijnt het kwade van zelfs en geen snoeimes komt er te pas. Die leergierigheid, waarvan wij spraken, en ijver voor het ware en goede, is even zoo dezen leeftijd eigen, als die loosheid, die driften, die hevige hartstogten. Laat den knaap begaan, al vermoedt of bemerkt gij in doen en spreken het een of ander van hem, daar de schalk in doorstraalt, al vaart hij al eens in drift en gramschap uit: ga het ten minste niet *regtstreeks* tegen; maar werk tegelijk op zijne rede, op zijn' zedelijken inborst, die kracht krijgen: versterk die, niet door ontijdige, eindelooze vermaningen, die zonder aandacht aangehoord worden; maar door anderen ten voorbeelde voortestellen, vooral door uw eigen voorbeeld; doe hem nu en dan eens een blos van schaamte op de wangen komen, het eerste kenteeken van zedelijkheid, en dat wel, door hem op zich zelven te doen ontevreden worden, en voor misdrijven zich te doen wachten; dat noem ik snoeijen en inkorten, hij moet *zich zelven* verbeteren: in één woord, beteugel den

den knaap en houdt de wacht over hem; maar wek tevens bij hem eergevoel en zucht voor het goede en edele op, en maak hem daardoor vooral van het kwade en schandelijke afkeerig. Dus handelende, Vriend, zoo er aanleg in hem zit om aan zijne bestemming te voldoen, wacht dan maar geduldig den tijd af: is die eindelijk gekomen, zie! daar staat dan op eens *de jongeling* voor u! — Ge verrascht mij, zeide ik; maar hoe dan? is deeze dan de knaap in zijne rijpheid? — Zoo ge wilt, gaf hij mij ten antwoord, maar hij is meer dan dit. Iets mannelijks heeft hij intusschen gekregen naar ziel zoo wel, als naar ligchaam, hetwelk de knaap nog niet heeft, die meer iets kinderlijks behoudt. Want de jongeling, om het kort en zakelijk uittedrukken, is *de man in zijn worden, in zijne laatste ontwikkeling, om welhaast volkomen zelfstandig mensch te zijn.* En ziedaar nu het onderscheid van gijmnasien en hoogescholen, en van de grondbeginselen tevens, waaruit men beide aan derzelver bestemming doet beantwoorden. — Veel in weinige woorden, zeide ik; maar ik moet u bekennen, dat het mij niet duidelijk is. — Moest ik dan welligt, hernam hij, van scholen niet gewaagd hebben, voor dat wij den jongeling zoo wel, als den knaap, zich geheel hadden zien ontwikkelen? — Welligt, zeide ik, en daar ver-

lang

hang ik u: want ook dit begrijp ik niet. Wat blijft er voor den jongeling ter ontwikkeling nog over, wanneer wij den knaap reeds zoo ver gebragt hebben? — Zóó veel, mijn lieve vriend, dat ik niet weet, waarmede te beginnen. *Besef van zelfstandigheid*, in de eerste plaats; dan *hooger eergevoel*, dan in den knaap nog was opgekomen: *zelfsbewustheid van* niet voor zich en eenige anderen, maar *voor allen te leven en te handelen: verhooging van zin, van hart, van verstand*, en wat kan ik daar nog niet bijvoegen! Van dat alles heeft de knaap nog maar voorgevoel, gelijk het kind het slechts had van hetgeen in den knaap zich zou ontwikkelen. Want met 's menschen leeftijden gaat het, als met die van het menschdom: de beginselen van de toekomst liggen in het voorledene: de tijd doet ze in werking komen. Hetgene in het Oosten ontsproot, zag men in Griekenland zich verder ontwikkelen: hetgene de oude wereld beloofde, is in de nieuwe, in onze Europesche, tot meerdere rijpheid beginnen te komen. Eenerlei geschiedenis toch is het, die van den mensch en van zijn geslacht, want uit *menschen* bestaat dit . . . Doch daarvan wel eens nader. Hier is de vraag, welk het onderscheid des kinds, des knaaps en des jongelings zij. Is dit u nu helder voor den geest? en ziet ge nu ook door, wat ik meende, toen ik

den

den jongeling zeide te zijn den man in zijn worden, in zijne laatste ontwikkeling, in zijn bloeijen, op het punt, om als mensch vruchten zijner opleiding aan de maatschappij, waarvoor hij bestemd is, opteleveren? — Dit nog niet, zeide ik: het klinkt mij wat dichterlijk. — *Dichterlijk?* zegt ge. Leerden wij van de dichters maar wat meer! Voor het leven zou dat nuttiger zijn, dan dorre stijstemen. Dichters hebben het menschdom beschaafd en verlicht: die stroeve stijsteenmakers alles verdonkerd. — Vergeef mij, zoo meende ik het niet: maar ge hebt uit de menschelijke natuur alles zoeken afteleiden en te verklaren: zoo gaarne zou ik nu zien, dat ge mij *dit* ook op dezelfde wijze ontvouwdet. — Waarom niet? hernam hij. Zoo moet wijsgeerte verklaren, wat de dichter vond en uitdrukte: deden de eerste der oude wijsgeren dit niet? maar ter zake. Langdurig moet het ligchaam des menschen verpleegd en verzorgd worden, zal het eenmaal vastheid van gang en bewegingen krijgen: het is even zoo met 's menschen geest gelegen. Maar zonderling, hoe men hieromtrent voor het eerste alles over heeft, en den geest, om zoo te spreken, verwaarloost! „Laat het kind toch niet te „ spoedig loopen," hoort men dagelijks zeggen: „ want zoo zal het nooit goed op zijn beenen „staan." En zie eens, hoe men omtrent den geest

te

te handelen pleegt: of die zelfstandigheid gekregen heeft, of niet, is de schooltijd uit, dan maar terstond moet de jongen naar de akademie. En de gevolgen daarvan? ja, val op val, hoe kan dat anders? en dat vallen dáár is vrij wat bedenkelijker, dan in het ouderlijk huis. Er is zoo ligt geen oprigten meer aan, nadat de mensch zich eenmaal in zijn verderf gestort heeft. De geest moet eenige vastheid, eenige zelfstandigheid gekregen hebben, zal men den knaap voor het akademieleven geschikt oordeelen. — Wel nu, hernam ik, is dit niet, het geen ik zeide, dat de jongeling den knaap vertoont in zijne volle rijpheid? — Niet volkomen, antwoordde hij, zoo min, als dat ge zeidet, dat het wel ontwikkelde kind reeds geheel den knaap vertoont. De leeftijd des jongelings is, even als de vorige, een bijzondere leeftijd, door bijzondere vermogens gekenmerkt, maar zoo in ontwikkeling van dezelve, als in tijd, het naast bij dien des mans komende. Het geen de man eens zal worden, zag men in het kind en den knaap reeds opkomen, maar het is reeds daar, het vertoont zich ten minste klaarblijkelijk in den jongeling, en dat wel in de zelfstandigheid, waarvan wij spraken en in die hoogere gevoelens, waarvan wij te voren gewaagden. De man leeft geheel in de wereld en werkt voor de maatschappij; de jon-

ge-

geling nog niet; maar is op het punt, om er in-tetreden. De man deelt zijnen medeburgeren de vruchten mede van de opvoeding, van de opleiding, van het onderwijs, dat hij in zijne kindschheid en jeugd genoten heeft: de jongeling heeft nog niets meêtedeelen, dat rijp en goed is: maar ſtaat daar in vollen bloei en belooft alles. Maar — daar eindig ik alweêr poëtisch, hoe proſaïsch ik ook begonnen heb: wat kan ik er tegen? Geef mij dan eene taal, die niet poëtisch is. Maar begrijpt ge mij? — Volkomen, zeide ik: en nu verbeelde ik mij ook gevolgtrekkingen vooruitte-zien, die ge daaruit afleiden zult, b. v. dat men dien leeftijd op eene bijzondere wijze behandelen moet, en meer, dan de voorgaande, aan zichzelven mag en moet overlaten: de mensch toch moet in denzelven op zich zelven leeren ſtaan. — Regt zoo, hernam hij: ijskoude behandeling door kloosterdwang en krijgstucht zou op een oogenblik alles doen verwelken. Heeft de mensch eenige zelfſtandigheid bekomen, hij oefene zich daarin, als een kind, dat zonder leiband reeds kan voortgaan: en daarvoor is het akademieleven zoo bijzonder geſchikt. Maar hier vooral, mijn vriend, zal voorzigtigheid noodig zijn. De jongeling toch is nog niet *man* geworden, en ſcholen dus, hoe *hoog* dan ook, zullen toch altijd *ſcholen* moeten blijven.

VI.

1 *April* 1828.

Na lang dus over 's menschen leeftijden en den bijzonderen zin van elken derzelven gesproken te hebben, begon eindelijk de Oude weder Maar waartoe, zeide hij, dient dit geheele onderzoek? is het alleen, om onze kinderen wel optevoeden en opteleiden? — Ik vat uwe vraag niet, antwoordde ik: wat bedoelt gij? — Dient het alleen, vraag ik, om de jeugd in de onderscheiden scholen doelmatig te vormen en te volmaken? of dient het tevens, om de maatschappij in derzelver groote verscheidenheid met belangstelling te beschouwen, en door die beschouwing heilzaam op haar te werken? — Nu versta ik u nog minder, bekende ik. — Maar zie dan op deze wijze. Dat de opvoeding drieledig is, die des *kinds*, des

des *knaaps* en des *jongelings*, en elke haar bijzonder doel heeft, blijkt dit niet uit al het gezegde duidelijk? — Zeer duidelijk. — Alsmede, ging hij voort, dat er eene opklimming in plaats heeft om tot het hoogste doel te komen? Of strekt de eerste niet om *mensch*, de tweede om *beschaafd mensch*, de laatste om *zelfstandig mensch* te worden? — Juist uitgedrukt, dunkt mij, was mijn antwoord: en dit past ge nu, geloof ik, op ons lager, middelbaar en hooger onderwijs toe. Ik moet bekennen, zoo verheft gij de universiteiten al zeer hoog. — Niet hooger, dan derzelver aard en strekking medebrengt; maar laat mij voortgaan. Ziet ge nu niet als met een oogopslag, hoe men eene geheele natie in al derzelver deelen vormen, beschaven en veredelen moet? — Nog niet, zeide ik, maar ik verlang het te overzien. — Let dan, hernam hij, op de verscheidenheid der menschen in de maatschappij en zoek te doorzien, welke soort van opvoeding en onderwijs ieder behoeft. Niet allen genieten die hoogere, ook niet de beschaafdere opvoeding. Het landvolk vergenoegt zich met de kinderschool, even zoo in de steden het grootste gedeelte van den burgerstand, en, in één woord, het volk. Zoo velen daartoe behooren, moeten ja altemaal tot zekeren graad van beschaafdheid en zelfstandigheid komen, en enke-

len van dezelve brengen het daarin al vrij ver, maar om aan hunne bestemming te voldoen, is hun de kinderschool genoegzaam. Dáár tot menschen gevormd, gaan zij al terstond aan den ploeg of het handwerk of ander bedrijf, en ontwikkelen zich voorts als knapen en jongelingen op zich zelve. Ziedaar een deel der natie en eene soort van onderwijs tevens, dat aan deszelfs behoefte evenredig is. Maar met deze allen in oogenschouw te nemen, brengen wij ons eene groote menigte voor den geest: duizenden en honderdduizenden maken de boeren op het land met de burgers in de steden uit, waarbij nog de krijgslieden komen. Gij ziet, hoe uitgebreid ons *lager onderwijs* is, en hoe, door overal onder die menigte kinderscholen daartestellen en wel interigten, men een volk tot goede, deugdelijke menschen vormen kan. Genoeg, zoo in het *kind* daar ontwikkeld wordt, wat dien leeftijd eigen is: maar zie nu verder.

Bemerkt ge niet onder die onoverzienlijke menigte, in vlekken en dorpen in steden, voornamelijk in de steden, bijzondere soorten van menschen, die zich geheel aan de belangen der menigte schijnen te wijden: heelmeesters, artsenijmengers, notarissen, procureurs, beambten, fabrikeurs, kooplieden, de laatste vooral in grooten getale en zeer verscheiden? Zij gaan her- en

der-

derwaarts, trekken overal heen om anderen ten dienste te zijn, of zetten hunne deur open voor al wie zich van hunnen raad of hulp of gerieven bedienen wil. Onder dezen zijn er velen, die zich hoog boven den burger verheffen, en ná bij de hoogste standen komen; zoo als uit hunne kleeding, manieren, levenswijze, huizen, tuinen, landgoederen, paarden en rijtuigen optemaken is: ja, sommigen worden daaronder gerekend of rangschikken er zich zelven onder. — Eene zonderlinge manier, zeide ik hierop grimlagchende, om de maatschappij te beschouwen! — Vindt ge dat? was zijn antwoord, dan zal u nog wel zonderlinger voorkomen mijne beschouwing onzer Universiteiten en Gijmnasien, waartoe dit overzigt strekt. Maar oordeel niet, voordat gij alles met mij opgenomen zult hebben. Deze nu moeten, zoo wel als de minste boer en burger, in de kinderschool gevormd worden, maar, gelijk ieder achting voor hen schijnt te hebben, en ze waarlijk den staat zoo nuttig en noodzakelijk zijn, zoo behoeven ze iets meer, dan dit eenvoudig onderwijs, niet voor hun beroep, als de timmerman voor zijn handwerk, dat men practisch leert; maar voor meerdere beschaving, om in de daad boven anderen uittemunten. Zij hebben ook eene tweede opvoeding, een meer gevorderd onderwijs gekregen: op Fransche scho-

len

len zijn ze meestendeels geweest of op institute van onderwijs, *scholen van beschaving* zou men die kunnen noemen, waar zij Fransche taal en manieren en andere nieuwere talen, bijzonder geschiedenis, aardrijkskunde, mathesis en velerlei wetenschappen in zoogenaamde *abregés de toutes les sciences* geleerd hebben.

Ziedaar nu weêr een ander gedeelte onzer maatschappij, waarvoor, zoo als gij ziet, weêr eene andere soort van onderwijs bestemd is, *het middelbare* namelijk, voor den *knaap* geschikt. — Maar behooren daartoe, vroeg ik, onze gymnasien niet? — Van de gijmnasien, was zijn antwoord, kan ik nog niet spreken: eerst nog het een- en ander van dat zelfde eigenlijk gezegde middelbare onderwijs. Minder uitgebreid is het, dan het *lagere:* honderde scholen dáár, tegen ééne hier: ook vindt men het alleen bijna in steden; maar groot, zeer groot is deszelfs invloed ter beschaving eener natie: het dient niet alleen voor die allen, die ik opgenoemd heb, maar ook, om *door* deze op de beschaving van alle rangen in de maatschappij te werken, inzonderheid door invloed der kooplieden: de koopman toch is wereldburger en gaat met allen om, als zijnde allen noodzakelijk: en onze koopsteden getuigen, hoeveel schranderheid en kunde niet alleen, maar ook hoe veel aanleg voor kunsten en let-

letteren men onder onze kooplieden aantreft. Rigt dus die middelbare fcholen maar doelmatig in, zoo zult ge reeds veel voor de natie gedaan hebben. Of is het niet veel, allen tot *menfchen* en fommigen tot *befchaafde menfchen* te hebben gevormd, die veel op alle de overigen vermogen? Maar nu alweêr verder.

De geheele maatfchappij, zoo als die daar voor ons ligt, hebben wij nog niet, wat opvoeding en onderwijs betreft, in al derzelver deelen opgenomen. Ten behoeve van deze allen en des geheelen volks, zijn er anderen, door invloed en gezag, vooral door invloed op de maatfchappij, grootelijks van de overigen onderfcheiden. Denken wij aan onze hoogere ftanden: aan allen, die aan het hoofd des *Beftuurs* ftaan, of er regtftreeks of zijdelings toe behooren: aan onze *Regters* en zoo velen met regters en gerigtshoven in verband ftaan, bijzonder de *Advocaten*: het is van gewigt, dat hun toevertrouwd wordt: het geldt regt en geregtigheid in den ftaat; dan onze *Artfen*: ook deze zijn van belang: het leven van zoo velen is dagelijks in hunne hand: en middelen ter afwering of genezing van volksziekten verwacht men van hen. Hoe kan een ftaat bloeijen, ja beftaan, waar deze allen niet eenparig voor deszelfs welzijn, zoo zedelijk, als ligchamelijk zorgen? Maar zie vooral niet voorbij eene zekere orde van menfchen, die men in de eerfte

plaats

plaats zou moeten noemen, zoo men op den hoogen invloed, dien ze op eene natie kunnen en moeten uitoefenen en op den eerbied, dien men hun toedraagt, achtslaat, de *Leeraren* namelijk en *voorgangers in den godsdienst*, die, door het geheele land verspreid, ieder op zijne plaats, voor godsdienst en zedelijkheid waken, godsdienstig onderwijs aan de jeugd afzonderlijk, ja maar ook, in het openbaar, van de kansels, aan alle leeftijden, standen en rangen geven, en in steden en hofplaatsen Edelen en Vorsten zoo wel, als geringen leken, op hooger, op goddelijk gezag, de taal der waarheid doen hooren en op ieders hart werken. Wat zegt ge, mijn vriend? Het is een klein gedeelte der natie, waarvan ik nu spreek, bij dat schier talloos aantal van boeren, stedelingen, krijgslieden, beampten, kooplieden vergeleken: maar wat hangt er voor deze allen, voor den geheelen staat, van dat kleine aantal niet af? . . . Begint ge nu iets te zien van het hoog belang onzer Hoogescholen? — Ge verrascht mij alweder, was mijn antwoord: maar ga voort: gij schijnt nog meer te willen zeggen. — Het loopt van zelfs in 't oog., hernam hij, al wat ik u zou doen opmerken, Zal eene natie niet alleen noest en braaf en vroom, niet alleen wel beschaafd zijn, maar tevens, als *natie* onder de overige volken, door hoogere verlichting en ware zelfstandigheid uitmunten, niets doelmatiger

im-

immers daartoe, om niet te zeggen, noodzakelijker, dan dat die weinige, maar zoo hoogst belangrijke leden der maatſchappij voor zoo hooge posten en bedieningen volledig opgeleid worden? En vraagt ge naar de gijmnaſien? *nu* eerst ben ik in ſtaat om er van te ſpreken. Zij behooren tot dat zelfde *hooger onderwijs*, maar zijn er de *kweekſcholen* van. Is het voor andere ſtanden genoeg, dat het *kind* alleen of de *knaap* tevens in den mensch doelmatig en opzettelijk ontwikkeld worde, hier vereischt de *jongeling* nog daarenboven eene bijzondere opleiding, en zal hem deze op de hoogeſchool tot hoogbeſchaafd, waarlijk *zelfſtandig* man vormen, zoo moet zij niet alleen van kinder- en middelbaar onderwijs, maar ook van *klassike* opleiding en beſchaving voorafgegaan zijn: waartoe de gijmnaſien dienen ingerigt te wezen. Uit dit oogpunt is het, mijn vriend, dat ik deze beiden, *Gijmnaſien* en *Hoogeſcholen*, zoo bij ons, als elders, waar in de wereld zij ook mogen gevestigd zijn, beſchouwd wil hebben. Zoo eerst kunnen zij ſtrekken, waartoe zij in de maatſchappij ſtrekken moeten, dat zij de natie verhoogen, veredelen, dat zij haar zedelijk en verſtandelijk *zelfstandig* doen zijn en blijven. — Vat ge nu, waartoe ons onderzoek van 's menſchen leeftijden dienen moest?

VII.

VII.

2 *April* 1828.

Wat is er een onderscheid, mijn vriend, tusschen het verhalen van een gesprek, dat ons belangrijk geweest is, en het schrijven van een boek! Dit laatste heb ik meermalen gepoogd, maar altijd te vergeefs. Hetgeen ik den lezer wilde meêdeelen, stelde ik in de inleiding voor, of schreef het reeds op den titel, en wat bleef mij dan bij het voortschrijven over, dan te betogen en te bewijzen, wat eên mensch van doorzigt en verstand reeds uit titel of inleiding moest doorgezien hebben. *Sapienti sat est*, dacht ik, als ik regt aan den gang zou gaan, en ik legde de pen neêr, en mijn boek bleef bestaan uit drie, vier bladzijden. Eens viel mij in, om mijne voorrede en inleiding te vervolgen, en met

mij-

mijnen lezer voorttepraten: dat lukte beter, en in de daad, ik ontwikkelde al mijne denkbeelden geregeld en volkomen. Maar dit haalt nog niet bij de gemakkelijkheid van het verhalen eens gesprek. Reeds zes, zeven dagen ben ik in den vroegen morgen bezig met u van dien onvergetelijken avond te verhalen, dien ik bij mijnen *wijze*, zoo zal ik hem maar noemen, heb doorgebragt: en den eenen morgen sta ik al vroeger op dan den anderen om u dat gedenkwaardige gesprek meêtedeelen. Waar moet dat heen? dacht ik zoo even bij mijn ontwaken, op de papieren ziende, die ik al vol geschreven heb: dat wordt een boek, of is het reeds, en wie was ooit minder voornemens een boek te schrijven, dan ik het was, toen ik aan mijnen vriend een brief begon? En wie weet, of het wel bij één deel zal blijven? Want wat heb ik nog niet te zeggen! Zoo dacht ik, vriend; maar weet ge, wat ik er bij dacht? Zouden de Ouden, zei ik bij mij zelven, niet op deze wijze aan het schrijven gekomen zijn: ten minsten de Socratici, als Xenophon, Aeschines, Plato, Cicero en zoo velen er dialogen geschreven hebben? Want in waarheid: wat doe ik anders, dan een' dialoog schrijven, gelijk zij deden? alleen met dit onderscheid, dat ik het noch gewild, noch er mij toe in staat gevoeld heb,

en

en het, zonderling genoeg! een dialoog in brieven geworden is. Maar, hetgeen bijzonder opmerkenswaardig is, in deze dialogen of brieven of hoe ge dit geschrijf dan ook wilt noemen, ben ik èen' tegenovergestelden weg gegaan van dien men in boeken of verhandelingen, bijzonder in eigenlijk gezegde *betogen* volgt. Daar begint men met stellingen, zoo als ik zeide, of slotsommen van langdurig onderzoek en overdenking: hier eindigen wij daarmede, en begonnen met onderzoeken en overdenken. Daar bewijst men: hier vinden en ontdekken wij zelve. Daar zien wij op eens, wat de schrijver gezien heeft, en meer ook niet: het boek ten einde gelezen, valt het gordijn; maar hier daarentegen: mij ten minste ging het zoo bij het spreken: het was mij, als of eindelijk mij als een gordijn werd opgehaald, en mij de geheele menschelijke maatschappij ter vorming, ter beschaving en veredeling werd voorgesteld. Ik weet niet, wat ik er van denken moet: welligt dient het zamen te gaan, het onderzoeken en betogen, of het eene is voor het eene, het andere voor het andere onderwerp of oogmerk beter geschikt: ik weet het niet, maar dit weet ik, dat ik geen grooter genoegen ken, dan zóó aan u te schrijven, en ik weêr in het vroege morgenuur voor mijn open vengster, op den schoonsten lentedag, bij het zien der ontlui-

luikende natuur en onder het gezang der vogelen, met lust er mij toe gezet heb om ons gesprek u verder medetedeelen.

Nu toch, zeide ik vervolgens, zijn wij wel op het hoogste standpunt onzer onderzoekingen gekomen: de geheele natie ligt voor ons open, en de middelen zien wij tevens, om haar in alle derzelver deelen te volmaken. — En voeg er bij, zeide hij, 's menschen leeftijden hebben wij gadeslagen, zonder wier kennis men die middelen niet doelmatig kan aanwenden. De vraag is nu, voer hij voort, wat blijft er ons, na al hetgene sedert mijne jeugd voor ons hoogeronderwijs gedaan is, nog ter verbetering te doen? En wilt gij mijn antwoord hierop? ik zie toch, ge verlangt daarna: wel nu dan, in weinige woorden: eerst *den knaap te beschaven*, en dat volkomen en volgens den aard, den zin der menschelijke natuur op dien leeftijd: dan kunnen wij van *den jongeling* gaan spreken: of, wilt ge met andere woorden? met de *G y m n a s i ë n* te beginnen: deze te brengen tot den hoogstmogelijken graad van volmaaktheid: laat dan die knapen wel gevormd en beschaafd, als jongelingen op de universiteit komen: eenige weinige jaren, vriend, en onze universiteiten zullen een gansch ander aanzigt gekregen hebben. — Dit vat ik van zelf, hernam ik: het is een gevolg van het

te

te voren gezegde; maar hoe dat te bewerkſtelligen? Het is zoo, ik beken het, zoo iemand, voor dat hij aan het verbeteren ging, genoegzaam aan alle kanten rondgezien heeft, zijn wij het. Maar toch .... mag ik u mijn hart eens volkomen bloot leggen? Ik ben zoo huiverig voor die *chateaux en Espagne*, voor die *Utopia's* en zoogenaamde *Platoniſche republieken*, die ons reeds zoo dikwijls bedrogen hebben. Het past mij niet op mijnen leeftijd, u op den uwen daarvoor te waarſchuwen: dat doe ik ook niet: en hoe zou ik het ook? gij zelf hebt er mij nog zoo even voor gewaarſchuwd. Maar in hetgene gij reeds gezegd hebt, ligt al zoo veel ter *volmaking* opgeſloten: ik wenschte wel op goede gronden overtuigd te worden, dat al wat wij willen, al wat wij pogen daar te ſtellen, *uitvoerbaar* is: en wie zal mij daarvan inniger overtuigen, dan gij? — Wel, lieve vriend, antwoordde hij hierop met een grimlach, wat is het dan gelukkig, dat ons geſprek toevallig dien loop heeft genomen, dat wij zoo lang hebben geſproken over hetgene *is* en *beſtaat*, voordat wij aan de vragen kwamen, hoe het zijn *moet* en zijn *kan*. Ik neem uwe bedenkingen ter harte: niemand is van die droombeelden meer afkeerig, dan ik, en, tot uwe geruststelling, niets zal ik u voorſtellen te doen, of men heeft het reeds met goed gevolg begon-

gon-

gonnen en voortgezet. Eén ding zal nog al zwarigheid hebben om te bewerkstelligen, daar het, schijnbaar ten minste, met den geest onzer tijden strijdt; en, erg genoeg! het betreft juist den grondslag van al de verbeteringen, die ik in den zin heb. — Wat bedoelt gij? — Te verhoeden, dat men op het gijmnasium, en vooral op de akademie kome, voor dat de leeftijd er rijp voor zij. — Maar die is immers, hernam ik, met bepalingen en verordeningen voorteschrijven? Grooter zwarigheid meen ik in iets anders gelegen te zijn, in den aard en aanleg van zoo vele knapen en jongelingen. Hoe vele, die al verlieten ze op hun dertigste jaar de akademie, nog even dom en onbeschaafd er af zouden komen; als nu op hun een- tweeëntwintigste! — Maar moesten deze, hernam hij, op de akademie komen? Moesten ze zelfs tot het gijmnasium en middelbaar onderwijs toegelaten zijn geworden? Waren ze niet beter voor den boeren- of burgerstand bestemd geworden, gelijk de natuur hen daartoe bestemd had? — Zeker: maar hoe die dan te weren? — Niet gemakkelijk is dit, was zijn antwoord, en dat zullen wij nimmer volkomen vermogen: en zoo zullen onze gijmnasien en hoogescholen altijd gebrekkelijk blijven, gelijk het met alle menschelijke zaken gaat, en nooit idealen worden, gelijk ik gezegd heb. Zoo ver is

het

het er van af, vriend, dat ik mij *luchtkasteelen* voorstelle!

Maar het voorschrijven der leeftijden, vervolgde hij, waarvan ik gewaagde: ge liept daarover heen als of dit zoo gemakkelijk, als of dit ook goed en heilzaam ware: naar het mij voorkomt, al ware het geoorloofd, zou het nog niet raadzaam zijn. Met opvoeding is het geheel anders gelegen, dan met eigenlijk gezegd beheer van zaken: die behoort tot onze individuële burgerlijke vrijheid. Ieder moet zijne kinderen kunnen opvoeden, gelijk hem goeddunkt, en oordeelt hij zijn' knaap op veertien, vijftien jaren of nog jonger, voor de akademie geschikt, gelijk er zijn, die dit volkomen schijnen, geene wet weêrhoude hem, om zijn' jongen er heen te zenden. Bepalingen kan men maken omtrent al, wat er vereischt wordt, om op deze landsinstellingen toegelaten te worden, en die kan men zoo menigvuldig en streng maken als men wil; maar de jaren laten zich niet bepalen. Voldoet een knaap aan de voorgeschreven vereischten, hoe jong hij ook zij, regt schijnt hij er op te hebben, om toegelaten te worden. Ook zoude het niet *raadzaam* zijn, gelijk ik begon te zeggen, al ware het ook geoorloofd. Het strijdt te veel met ons gevoel van billijkheid, dan dat het niet misnoegen en tegenstribbeling zou verwekken, en dit gevoel moet

moet men zoo wel eerbiedigen, als men regtmatige tegenkanting moet voorkomen. In alle diergelijke zaken is het geheim van den grooten wetgever altijd geweest, de openbare meening te leiden, en niet tegentegaan. Men haast zich tegenwoordig, als of 's menfchen leeftijd op de helft ingekort ware, als of in onze dagen alles ten uitvoer gebragt en niets aan de nakomelingfchap moest overgelaten worden. Gaat gij dit lijnregt tegen, zoo wordt men ontevreden: en, let wel, niet zonder reden ontevreden, want men wil het goede, gelijk wij te voren gezien hebben, alleen haast men te veel om het te verwerven. Zoek liever dien geest des tijds ten goede te leiden, niet door vermaningen, wat baten die? maar door de beftaande inrigtingen te volmaken, de gijmnafiën in de eerfte plaats, zoodat van zelfs de jeugd daar langer toeve. Want, ik herhaal het nog eens, men wil het goede, en de verftandigen willen het op de beste wijze, fchoon niet allen de middelen genoeg doorzien. Stel dus die middelen daar: gij zult zien, hoe allen dat zullen toejuichen en er gebruik van maken. Wij begonnen daar zoo even met verordeningen en reglementen te maken: ge ziet, hoe weinig ik daartoe gefchikt ben: onze eerfte proef mislukte reeds; maar wil ik u zeggen, waartoe ik eenige gefchiktheid en

 be-

bekwaamheid in mij befpeure? Het is, om het verkeerde van vele verordeningen intezien, die met de openbare meening ftrijdig zijn, en dus nutteloos, meestal zelfs hoogstfchadelijk moeten wezen: het is, om op goede gronden zoo wel *die* aftekeuren en er voor te waarfchuwen, als andere, die heilzaam kunnen zijn, aanteprijzen en te helpen bevorderen: het is eindelijk, en daarin voel ik mij het fterkfte, om *zonder* nieuwe verordeningen, maar met verbeterde *inrigtingen*, van onze gijmnafiën, en, door deze, van onze akademien te maken, wat zij in onzen tegenwoordigen toeftand worden kunnen en worden moeten. — Ik was reeds aan het opftaan om te vertrekken, daar de klok middernacht had geflagen, en ik niet onbefcheiden mogt zijn, maar hem dit hoorende zeggen, zette ik mij van zelfs weêr neder en bleef toeluisteren.

Wij verwaarloozen zoo veel, voer hij voort, van hetgene onze voorouders deden: doen wij dan *dat* toch ten minfte, wat *zij* verwaarloosden. En betrekkelijk onze gijmnafiën, kunnen wij dit. Welke vorderingen heeft de menschkunde niet gemaakt federt hunnen tijd! Wat heeft men door dezelve en door eenvoudige opmerk-

merkzaamheid omtrent 's menſchen jeugd, ter verbetering van ſcholen en akademien niet al in 't werk geſteld? En let nog eens, waarmede wij ons geſprek begonnen hebben, op den tijd, dien wij beleven, de eeuw van liberaliteit, dat is, van onbekrompenheid in het bevorderen van al wat goed en nuttig is: denk nog eens aan onzen natuurlijken aanleg, aan onze vlijt en grondigheid in het onderzoeken, die voor de wetenſchappen zoo noodzakelijk is, en dan, onzen kunstzin niet te vergeten, die bij ons en zeker niet minder in onze zuidelijke gewesten, als herleeft. Het is als of ons alles gegeven is om te worden, wat wij maar willen worden. Dat men dan toch in volgende tijden van ons niet zegge, wat wij van vroegere zoo dikwijls gezegd hebben:

Het goede, dat God ſchonk, bedierven weêr de menſchen!

En dat zouden wij doen, voegde hij er na eenig ſtilzwijgen bij, zoo wij niet bezadigd te werk gingen, en meer aan onzen ijver toegaven, dan den gang der natuur en der tijden zorgvuldig zochten te volgen. Dat wij toch maar niet te wijs willen zijn, en alles uit en door ons zelve zoeken te doen! Daardoor hebben de men-

fchen zoo veel bedorven. Tot veredeling, tot volmaking onzer natie zal ons de natuur zelve brengen, zoo wij maar voortgaan, gelijk wij begonnen hebben. Ons lager onderwijs hebben wij niet aan wijzen of wijsgeeren te danken, die het met al deszelfs verordeningen te boek hadden gefteld: het is een voortbrengfel onzer natie, gelijk wij zagen, en thans levert het voor den wijsgeer de fchoonfte ftof van befpiegeling op. Zoo zijn er na onze herftelling, het ganfche land door, leermeesters opgekomen, voor het middelbaar onderwijs, bijzonder voor onze gijmnafien, even zoo door fijnere befchaving, als die op de kinderfcholen, voor kinderopvoeding en kinderonderwijs berekend. En hebben wij leermeesters, vriend, zoo hebben wij alles! Want zonder die is al ons overleggen en ontwerpen en verordenen vergeefs; maar hebben wij ze, en kenmerken zij zich door kunde niet alleen en bekwaamheid, maar door goeden wil, door ijver voor hunnen post: ook zonder onze bemoeijingen, ja niet zelden ook niettegenftaande dezelve, doen ze reuzenfchreden en brengen ten uitvoer, wat wij in onze wijsheid onuitvoerbaar zouden geoordeeld hebben; meesters in dorpen en kleine fteden hebben begonnen, wat het Nut heeft voortgezet. Nog meer: in hooge achting ftaan tegenwoordig, gelijk wij reeds zagen,

gen, de. eeráren der gijmnasiën, en wat geeft hooger en krachtiger aanmoediging? Alleen wilde ik hun maar een' wenk gegeven hebben, dat zij den mensch toch, zoo als hij in zijne kindschheid en jeugd is, vlijtig bestudeerden: en dat niet in boeken alleen, maar bijzonder in die knapen zelve, die zij daar dagelijks om zich heen hebben. Dat is eene heerlijke studie! mijn lieve vriend, waarvan eerste wijsgeeren, beroemde geleerden niet genoeg werk gemaakt hebben, gelijk uit hunne schriften blijkt: en die studie gaat zoo goed gepaard met het lezen der oude dichters, ja, der eerste wijsgeeren der oudheid. Want het is maar zoo: alwie den zin des knaaps heeft verloren, die verstaat Homerus, die verstaat Socrates of Plato niet.... Maar, liet hij hierop volgen, wij hebben de zaak van te hoog standpunt beginnen te beschouwen, om nu ons uitsluitend tot de gijmnasiën te bepalen. Het geheele schoolwezen hebben wij ons voor oogen gesteld, als een middel om een geheel volk in al deszelfs standen en rangen doelmatig te vormen en tot beschaving en zelfstandigheid te brengen. Laat ons voortgaan, gelijk wij begonnen hebben, en uit dit oogpunt de onderscheidene scholen, naar de opvolging der leeftijden nagaan, en zien, hoe elke van dezelve, gijmnasiën bijzonder en univer-

ſteiten, volgens haar doel en hare beſtemming ingerigten zij. Al opklimmende en ſteeds het geheel overziende en daarbij bemerkende, hoe het een op het ander werken moet, zullen wij alles gemakkelijker en beter beoordeelen. — Niets in de wereld, zeide ik hierop, wil ik liever met u beſchouwen!

VIII.

8 *April* 1828.

Beginnen we dan van het kind en de kinderscholen, vervolgde de grijsaard: en slaan wij den *mensch* vooral gade, hoe hij daar en elders in zijne ontwikkeling en vorming van zelfs voortgaat. Geheel behooren deze voor dien leeftijd ingerigt te wezen, gelijk zij het bij ons zijn. Maar zorgen wij toch vooral, dat er *goede* menschen in gevormd worden: dat is het hoofddoeleinde van dezelve. En om dat te bevorderen, lieve vriend, doorvoede men het kind toch wel met de grondbeginselen van onzen godsdienst. Voor alle menschen is deze geschikt, voor de ruwste zoo wel en die altijd in de maatschappij eene ondergeschikte rol zullen spelen, als voor dezulke, die er in zullen schitteren. Die grondbeginselen zijn zoo eenvoudig, zoo voor het leven geschikt: zij vorderen geen denkvermogen voor hooge beschouwin

wingen noodzakelijk, maar zucht voor het goede, die het kind eigen is, en zoo gemakkelijk opgewekt wordt. Geene theoretifche philofophie behelzen ze, maar practifche, om wel te leven en wel te fterven; en deze komt den boer, den nederigen burger, den dienstbaren zoo wel te pas, als den ftaatsman en geleerde. Vriend, daardoor onderfcheidt zich ons lager onderwijs zoo heerlijk van Lancasterfcholen en alle nieuwere inrigtingen, waarin men het er maar op toegelegd heeft, om met de minfte kosten, in den kortsmogelijken tijd en met het meeste gemak kinderen te leeren lezen, fchrijven, rekenen. Dit fcherpt ja, het verftand, en maakt vlijtige, bekwame, bruikbare menfchen; maar ook het *hart* moet gevormd worden, en dit is het, waarop men zich bij ons fteeds bijzonder heeft toegelegd. En voorzeker, zonder in de plaats onzer godsdienstleeraars te treden, kunnen en moeten opvoeders en onderwijzers van kindsbeen af onze jeugd door onze Christelijke zedelesfen tot deugd en zedelijkheid brengen. Zóó en zóó alleen zullen wij een *goed* volk blijven en het nog meer worden. Voor allen, ik herhaal het, is dit onderwijs gefchikt: want het is van bijzondere leerftellingen afgezonderd, en allen kunnen brave, deugdzame menfchen worden, zoo zij maar vroeg leeren, wat zij God en hunnen naasten en zich zel-

zelven verschuldigd zijn; maar geschikt is het bijzonder ook voor de beschaafdsten der natie. Hoe toch zal zich in iemand een hoogere aanleg, die van knaap of jongeling ontwikkelen, zoo hij als kind niet reeds voor het geheele leven voorbereid is geworden? Hoe zal iemand aan zijne bestemming voor hoogeren werkkring voldoen, zoo hij als kind niet reeds aan zijne bestemming om mensch te worden voldaan heeft? En die grondbeginselen moeten voortduren tot het einde des levens toe: zij moeten op denken en handelen en alle bedoelingen, ontwerpen, op al ons streven en pogen invloed behouden, en dit alles verhoogen. Of is het niet de grootste lofspraak van een groot man: *hij muntte onder zijne tijdgenoteu uit, maar, wat zijne levens- en handelensbeginselen betreft, daarin bleef hij eenvoudig als een kind.* Men doe het kinderverstand zich op de kinderschool ontwikkelen, door het te doen opmerken, onderzoeken, oordeelen, door vormleer en al de middelen, die men daartoe tegenwoordig zoo gepast gebruikt: maar de verhalen, de geschiedenissen, de lessen in onze gewijde schriften vervat, die gebruike men tevens om op het *hart* des kinds te werken. Kinderzin is daarin heerschende: daarom verstaat het kind dat alles zoo gemakkelijk en neemt er genoegen in, zoo het wel wordt voorgedragen,

ge-

gelijk het bij ons in onze leerboeken gefchiedt: en is die zin daardoor van jongs af in ons opgewekt, zoo kan het niet anders, of het heeft invloed op het geheele leven om *te gelooven*, waar geen redeneren of betoogen te pas komt, *te vertrouwen*, waar geene eigen kracht kan baten, *eenvoudig te blijven als een kind* te midden van het regeren van ftaten of het doorgronden van de diepfte geheimen der hoogere wijsbegeerte.

Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?

Maar wij gaan voort. De knaap is een geheel ander wezen, gelijk wij gezien hebben, dan het kind, en vordert dus andere fchoolinrigtingen, eene andere leerwijze, andere onderwerpen van kennis en beoefening, andere boeken. Uit het Oosten, van de bijbelfche gefchiedenisfen, voere men hem, daartoe rijp geworden, in Griekenland en Latium over. Hier zal hij alles vinden, wat tot het veredelen van den nieuwen zin, die in hem opgekomen is, ftrekken kan. Het is daar het vaderland der kunften, der letteren, der wijsbegeerte, der wetenfchappen, en kenmerkt zich de zin des knaaps niet door *leergierigheid?* Nieuw moge fchijnen, of ten minfte vreemd, de wijze, waarop ik mij hierover uitdruk, maar de zaak, die ik voordraag, is oud en door de gewoonte

van

van eeuwen bevestigd. Of wordt op onze scholen niet steeds onze jeugd, na het kinderonderwijs ontvangen te hebben, de Grieksche en Romeinsche wereld binnengeleid? — Op onze gijmnasien, bedoelt ge, viel ik hier in: maar springt gij nu ons middelbare onderwijs niet over? — Geenszins, was zijn antwoord: ook dat bedoel ik, zoo wel als de gijmnasien. Geene beschaving is er voor ons, dan die uit de klassische letterkunde, als uit de eenige bron afgeleid wordt: en dat is zóó waar, dat, al heeft welligt niemand, bij het oprigten van instituten en Fransche scholen daaraan *gedacht*, men van zelfs volgens deze beginselen *gehandeld* heeft. *Grieksche* en *Romeinsche* geschiedenissen, met *Grieksche* mijthologie, worden immers vlijtig op de beste van dezelve beoefend? Ook leest men daar overzettingen en navolgingen van *Grieksche* en *Latijnsche* dichters en schrijvers. Zijn niet de *Aventures de Télémaque* sedert eene eeuw bijkans, geheel Frankrijk door, en waar niet al? het lees- en leerboek der jeugd geweest? en wát is dat boek anders, dan Homerus Odijssé op de vorming der jeugd toegepast? Zoo leidt ons de natuur van zelfs, al merken wij het niet op, al vinden wij het nieuw en vreemd, als wij het beginnen optemerken: dat men nu dan ook de natuur in alles volge en te hulp kome! En wil

men

men door ons middelbare onderwijs onze natie beschaven, men rigte het dan ook zoo in, dat het zoo veel mogelijk *klassiek* zij, en het de jeugd, in zoo verre dit zonder kennis der oude talen doenlijk is, met den geest der oudheid vervulle . . . of wat dunkt u? hebt ge daar iets tegen? — Niets, zeide ik: maar bij ons, wilde ik zeggen, houdt men over het algemeen niet van overzettingen der oude schrijvers. — Een goed teeken bij ons, hernam hij: het bewijst onze zucht, om dezelve in het oorspronkelijke te lezen. Maar zijn die vertalingen op gijmnasien en hoogescholen voor velen schadelijk, die aan dezelve meenen genoeg te hebben; voor het middelbare onderwijs, zoo zij het oorspronkelijke wel uitdrukken, zijn ze niet ondoelmatig. Zullen onze landgenooten, die geen hooger onderwijs genieten, eenig gevoel voor het schoone en edele verkrijgen of behouden, zoo verhoede men, dat hunne smaak niet bedorven worde door zoo veel valsch vernuft, dat latere tijden hebben opgeleverd: en daartegen is geen beter behoedmiddel, dan het lezen der Ouden, al is het dan ook maar in overzettingen, en van die schrijvers, die het meest zich naar de Ouden gevormd hebben. Wat dit bij Franschen, Engelschen, Duitschers ook bij ons niet, ter beschaving en verlichting, toegebragt hebbe, is niet te berekenen. Ook hier kan

kan ik uit ondervinding fpreken. Had ik niet op mijne Franfche fchool, door Fenelons Télémaque vooral, fmaak voor moderne letterkunde, en tevens, als het ware, eenigen voorfmaak van de oudheid gekregen, zoo ware ik noch aan de Italiaanfche, noch door deze aan de Oude gefchiedfchrijvers gekomen. Aan dat middelbare onderwijs, hoe gebrekkig ook toen bij ons, heb ik veel te danken gehad: mijn gijmnafium, helaas! bedierf toen alles!

Hier kwamen wij nu eerst regt aan het hoofddoel onzer onderzoekingen, aan de befchouwing van gijmnafien en hoogefcholen, en hoe de eerfte, als kweekfcholen der laatfte, doelmatig behoorden ingerigt te worden: een onderwerp, waarover hij in zijn leven veel en lang had nagedacht. Doch, gelijk het in gefprekken gaat, en het ons al zoo dikmaals gegaan was, aan *zijn gijmnafium* zich aldus herinnerende, geraakte onze Oude weêr op nieuw aan het uitweiden, en wel zoo, dat wij van onze ftof geheel fchenen aftedwalen. In alle bijzonderheden vertelde hij mij van zijn pogen en werken, om hetgene dáár door hem verzuimd was geworden, naderhand weder intehalen: in welk verhaal mij trof, wat hij van den *indruk*, dien Homerus op hem gemaakt had, zeide. Mondeling deel ik u dit een en ander wel eens mede: want hoe aan een einde te komen, zoo ik

u

u alles verhalen wilde? Geheel evenwel mag ik het niet overslaan: het kan dienen, om u het vervolg onzer gesprekken te beter te doen verstaan, en voorzeker, 's mans ondervinding te vernemen, en als in een levend voorbeeld te zien, wat het inhebbe, op gijmnasien verwaarloosd te zijn geworden, dat zal u welligt ook hier niet onbelangrijk zijn.

Ik zat daar, vervolgde hij, na mij zijn gijmnasium en studietijd geheel beschreven te hebben, ik zat daar dan, gelijk ik u begonnen heb te zeggen, op mijn achtentwintigste jaar, als een schooljongen te blokken, daar ik de Ouden slechts uit overzettingen kende, en ik niet langer zoo ongeoefend en onwetend wilde blijven. Dat was een *labor improbus!* ik verzeker het u. Ik begon met Tacitus: want geschiedenis was mijn lust en leven, en de latere geschiedschrijvers, bijzonder de Italiaansche, hadden mij *Tacitus* zoo aanbevolen. Maar hoe kon ik die spreuken ontraadselen, daar ik nog bijna niets van den aard der taal wist? Al spoedig bragt mij Ruhnkenius aan Nepos, en dit ging gemakkelijker voort; doch die gemakkelijkheid zocht ik niet. Ik zocht het *antike* schoon, dat mij bij het beschouwen van beelden, van vasen, van ruïnen der oudheid, op eene reis, die ik zoo pas gedaan had, zoo zeer had bekoord, en dit trof mij in Nepos nog niet. Toen aan Livius! Zwarigheden hier

lier in het begin, die onoverkomelijk ſchenen, voor-al in de redevoeringen; dan, diezelfde redevoeringen bragten mij in de oudheid terug. Het was mij bij het lezen, als hoorde ik de Ouden zelve, een' Brutus, een' Scipio, een' Hannibal, een' Cato zelve ſpreken: een hooger geest ſcheen mij toe in die taal zich te doen hooren: en die begon mij meer en meer te behagen, te treffen, te roeren: neen! dat is het woord nog niet, te *bezielen*, moet ik zeggen. Ik las hard op, en dagelijks dezelfde plaatſen, zoodat ik ze van zelf van buiten leerde, en declameerde die al voortſtappende op mijne kamer, of op wandelingen in eenzame plaatſen. Zoo ging ik denken, voelen, ja *ſchrijven* als de ouden: want mijne vrienden moesten dat weten, en ik ſchreef hun brieven, waarin zij mijn' ſtijl niet meer herkenden. Zoo las ik vervolgens Sallustius, de *Catilinariae* van Cicero: daarop de dichters, en zonderling genoeg! eerst Lucanus. Dien kende ik uit Franſche vertalingen, en zijne vergelijking van Caeſar en Pompejus had mij toen al verrukt. In 't kort, vriend, in twee jaren tijds had ik de beste Latijnſche ſchrijvers gelezen: en welk eene zelfvoldoening ik daarvan had, vooral, zoo dikwijls ik Macchiavelli, Guicciardini, ook onzen Grotius en Hoofs daarmede vergeleek, is moeijelijk te beſchrijven. Toen, herinner ik mij, had ik een geſprek met Ruhnkenius over Nepos en Vir-

Virgilius, dat gevolgen gehad heeft voor mijn geheele leven. Nepos, zeide ik hem, bevalt mij van al die gefchiedfchrijvers het minst, en, wat Virgilius aangaat, ronduit gefproken, Lucanus roert mij meer, zelfs Tasfo en de lateren: Tasfo, zeg ik nog altijd, is onnavolgbaar! „Maar lees dan eens Homerus, was zijn antwoord: zonder dien is Virgilius niet te verftaan. Gij zijt zoo ver omtrent als velen onzer hoogvermaarde Literatoren, die het niet verder, dan tot de Latijnfche fchrijvers gebragt hebben: met dit onderfcheid, dat *gij* gevoelt, wat u ontbreekt en *zij* niet, en *zij* meer antiquiteiten beftudeerd en Codices vergeleken hebben. Lipfius zelf achtte de Griekfche literatuur fchoon en voortreffelijk, maar niet noodzakelijk. Hoe kunnen die menfchen de Latijnfche dichters, hoe kunnen ze Nepos verftaan? Anders dacht Scaliger daarover!

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Mufa loqui. —

Lees Xenophon door en door: dan zult ge over Nepos beter oordeelen." Dit deed ik dan ook, en na twee jaren tobbens en zwoegens: want het had wat in, op mijn dertigfte jaar *ab ovo* het Grieksch te leeren, en dat te midden van zoo vele andere bezigheden: bragt ik het derde boek der Anabafis ten einde. Wat zal ik u zeggen, vriend? Nepos, ja, beviel mij nog

niet:

niet: maar hoe Xenophon mij bekoorde! „ Leert toch Xenophon kennen, schreef ik aan mijne vrienden: want geen beminnelijker mensch, geen edeler, grooter krijgsman is er ooit geweest: zóó jong nog, en toch aan het hoofd van tienduizend man, en dat in zulk een land en zulke omstandigheden! en hoe hij dat alles beschrijft! dagen en nachten is hij mij voor den geest. Gelooft mij, ik ben in het voorportaal: waarom volgt gij mij niet? dat heet eerst het leven te genieten!" Ik was dan ook in het vóorportaal en welligt al verder gevorderd, dan ik wist: want moest ik niet van daar aan de *Memorabilia* en zoo tot Plato zijn voortgegaan? Doch mijne zucht voor de historie leidde mij naar Thucijdides af, om de *Hellenica* te kunnen lezen, en, zie! daar stond ik weêr als voor een berg! Dezelfde moeijelijkheden, als voor vier jaren met Tacitus: zoò duister alles, als mij Xenophon helder en klaar geworden was. En nu alweêr naar mijnen leermeester. „ Ik geloof het wel, zeide deze: wie is er, wien Thucijdides bij het lezen zoo helder en klaar, als Xenophon, is? Mij is hij het ten minste niet. Maar ik verzeker u: zijt ge hem eenmaal door; dan zal u Sallustius en Livius, dan vooral Tacitus regt bevallen. Men zegge wat men wil, zonder Thucijdides zijn deze onverklaarbaar. Maar waarom nu al terstond zoo

hoog gevlogen? Begin met Herodotus, lees Xenophon dan geheel door, bijzonder ook de *Memorabilia*, en dan — zoo als ge wilt, of Plato of Thucijdides." Dit raadde hij mij aan, en zoo veel voegde hij er omtrent Plato en bijzonder over deszelfs onvergelijkelijke *gratie*, *elegantie*, *urbaniteit* en *attische dictie* bij, dat ik, bij het doorlezen van Herodotus, dien ik als verslond, en twee, driemaal las, al van tijd tot tijd eens een dialoog inkeek, en genoeg van hem proefde, om den smaak voor hem weg te krijgen.... Vergeef mij, dat ik u zoo lang met mijne studien ophoude: maar, ik zeg dit, om u te doen zien, hoe beklagenswaardig mijn lot in mijne jeugd geweest is, met het uwe vergeleken, en hoe volstrekt noodzakelijk het is, dat men toch voortga met verbeteren, wat toen verwaarloosd werd. Ik had immers toen die dichters en schrijvers moeten gelezen hebben: zoo had ik ze met hetzelfde gemak leeren verstaan, als ik te voren vaderlandsche schrijvers gelezen en verstaan had. En laat mij er dit nog bijvoegen: het is belangrijk. Toen, op dien leeftijd van zestien, zeventien jaren, was ik voor dien geest der oudheid regt vatbaar geweest. Dat werd mij zonneklaar, toen ik eindigde, waarmede ik had moeten beginnen, met het lezen van Homerus. Driemalen las ik hem op mijn drie, vier en dertigste jaar, en sommi-

mige zijner zangen tien en twintigmaal. Met twee woorden zal ik het u zeggen: ik bevond mij op eens in een' geheel anderen leeftijd van het menschengeslacht. Osſian had ik in hem gezocht, met wien ik hem zoo dikwijls had hooren vergelijken; maar een' geheel anderen zin vond ik in de Ilias en Odijsſé: niet dat hooge gevoel van grootmoedigheid, dat mannelijke, dat Germaansche: den knaap erkende ik in Homerus helden, in den grijzen Nestor zoo wel bij zijn zwetsen op zijne bedrijven, als in Achilles en Ulijsses: alle gebreken en ondeugden vond ik bij hem van dien leeftijd, dien toorn, die wraakzucht, die wreedheid zoo wel, als al het beminnelijke dien leeftijd eigen. Welk licht ging mij toen niet op voor de geheele oudheid! Tot heden ten dage toe, mijn vriend, lees en herlees ik uit dit oogpunt de schriften der Ouden, en, vinde ik er niet in, wat anderen er vergeefs in zoeken en meenen te ontdekken, om dat zij het zoeken, dat vind ik er in, wat zij niet vermoeden, en duizendmaal belangrijker is, dan al wat zij prijzen, een ander menschengeslacht, dan het Germaansche, een' anderen leeftijd des menschdoms, dan de tegenwoordige, een' anderen geest, een' anderen zin, den zin, in één woord', niet des jongelings en des mans, als bij Osſian en bij ons, maar des knaaps, der prille

 jeugd,

jeugd, des bloeitijds van ons geslacht. Beziel met dien geest onze knapen op hunne gijmnasien, scherp in hen dien zin voor het schoone en bevallige door het lezen van Homerus en Xenophon en Plato, en van Nepos ook, dien ik ten laatste heb leeren kennen, er is geen twijfel aan, of, is er ziel in die knapen, Miltiadessen worden zij op het gijmnasium, en als Fingals en Kadmors treden zij de hoogeschool op. En ook dit zijn geene luchtkasteelen, vriend; hoor maar mijn' Frits eens Xenophon lezen en spreek er met hem over. Aan dien knaap ben ik veel verschuldigd!

Lang duurde deze uitweiding des grijsaards. Een oud man herinnert zich nog gaarne zijnen vroegeren leeftijd, en het was, toen hij mij dit alles vertelde, of hem nog het vuur der jeugd ten oogen uitstraalde. En nu kwamen wij weder op ons onderwerp terug, dat hij, bij al dat afdwalen, toch niet geheel uit het oog verloren had. Zoo is het mij gegaan, vervolgde hij, en zoo heb ik leeren inzien, waarvan ik zoo even sprak, welk eene verandering zoo van onderwijs als van inrigting toen onze gijmnasien behoefden, en wat de inrigting betreft, ook nu nog behoeven.

Wat men er aan verandere of verbetere, zien wij toch dit nimmer voorbij, dat op *deze* scho-

len

len vooral het doel moet zijn, om den knaap, gelijk wij zeiden, in het *vaderland der beschaving, der kunsten en letteren* overtebrengen. Al het overige kan men door vlijt en inspanning weder inhalen, zoo men het in zijne jeugd verzuimd heeft; maar den geest der oudheid in zich optenemen, te voelen en te denken als Grieken en Romeinen, vooral de eersten, voelden en dachten, dit vermag niemand, die het te laat poogt. Eenmaal in het leven is men daar vatbaar voor, in de prille jeugd: en is die tijd voorbij, ik heb het ondervonden, pogen mag men en zwoegen, en de schrijvers der oudheid van den eersten tot den laatsten doorlezen, den zin des knaaps heeft men dan verloren, ten minste stomp is die geworden door gebrek aan tijdige oefening, en in Homerus, in Socrates en Plato's leeftijd ons geheel overtebrengen, zoo dat men, bij het lezen, daar leeft en adeмt, is voor ons onmogelijk geworden. Van mijn Frits, zeide ik zoo even, heb ik veel geleerd: dat heb ik: en zoo ook van mijne kinderen in vroegeren tijd: zoo veel misschien ik van hen, als zij van mij: want bij het lezen met elkander van Herodotus en Xenophon, was het of hunne jeugd, hun gevoel, hunne bewondering in mij dien zin weder open deed gaan, en ik gelijkelijk met hen den geest van Herodotus en der oudheid in mij opnam. En

toch,

toch, Vriend, ach! het is onherſtelbaar, wat ik verloren heb. Osſian vat ik gemakkelijker, dan Homerus, Kant, dan Plato, en zoo zou het niet zijn, zoó dat organe bij tijds, in de jeugd zelve, zich door het lezen van die beide geopend had en geſcherpt was geworden. Niemand kan er dus meer, niemand met meer reden op aandringen, dat de gijmnaſien toch aan derzelver oorſpronkelijk doeleinde beantwoorden, en geen knaap die verlate, of alles er aan te koste gelegd zij, om hem, zoó veel het mogelijk is, in de oude wereld overtebrengen. En hier mede bedoel ik niet alleen *esthetiſche* beſchaving, van hoe veel invloed die ook op de zedelijke zij: ver van daar! de geheele knaap moet beſchaafd, en met opzet zijn karakter gevormd en bevestigd worden, en ook dit door Griekſche en Latijnſche letterkunde. Wat dien leeftijd al eigen is, welke neigingen, lusten, begeerlijkheden, welke driften en hartstogten, bij al het edele en beminnelijke, hebben wij te voren gezien; dat alles, al die deugden en ondeugden vinden wij in de oudheid, en zoo verheven, zoo ſchitterende worden ons de eerſte, als verfoeijelijk de laatſte, door de oude historieſchrijvers voorgeſteld. Lees met een' knaap Nepos, of liever Plutarchus levens der beroemde mannen der oudheid: zoo er eene vonk van deugd in het hart des jongens ſchuilt, het be-

kan niet anders, of hij moet door het lezen en beoefenen en spreken daarover, voor deugd, voor regt en billijkheid, voor medeburgers en vaderland, in liefde en geestdrift ontvlammen. En maak er staat op: is hij bij het eerste onderwijs tot *mensch* gevormd, door dit tweede en hoogere zal hij eenmaal *burger* worden in den hoogen zin des woords, en dat voor zijn vaderland willen zijn, wat Miltiades en Aristides voor het hunne waren. Die fijne beschaving is mij niet ten deele gevallen door mijn verzuim op dien leeftijd; maar dit hooge gevoel, deze eigenlijk gezegde *vaderlandsliefde*, die door eenvoudigheid zich kenmerkt in spreken en doen, dat versterk ik nog dagelijks in mij door het lezen der Ouden, vooral van Plutarchus. En ziedaar eene reden te meer, om op institutén zoo wel, als op gijmnasiën, al is het slechts in overzettingen, de Ouden te doen lezen. Of moet ook de koopman niet bij ons, en ieder die naar eenige beschaving streeft, tot goed burger, en hetgeen nog meer zegt, tot *zedelijk-beschaafd* mensch gevormd worden? Maar wat de gijmnasiën aangaat, die *Memorabilia*, vriend, daar vooraan in mijne kast, waarin ik dagelijks leze, zoo wel als in mijn' Bijbel, dat is vooral een leerboek voor die scholen, ten minste voor de hoogste klasse op dezelve. Wat is der jeugd meer eigen, dan snoeven en

zwet-

zwetsen op eigen vermogen? en wie leerde haar beter zich te schamen over die onbezonnenheid, dan Socrates, de vader der practische wijsbegeerte? Wilt ge *wijsgeeren* maken van die knapen, die voor de akademie rijpen, niet in den gewonen zin, *metaphysici*, die alle nieuwe sijstemen toejuichen, en er noch wijzer noch beter door worden; maar in den zin onzer taal, in den zin van Socrates en Plato, die wijsheid *begeeren*, die streven naar wijsheid, lees dan met hen dagelijks in Xenophon en Plato, en dat naauwkeurig, grammatisch, critisch, esthetisch, maar vooral met dit oogmerk, om hen in de echte wijsbegeerte binnen te leiden, van alle vooroordeelen te zuiveren, op en door hen zelve hen te doen denken en oordeelen, zucht voor het schoone en goede, waarheidsliefde vooral in hen te ontsteken: het zal u gelukken, zoo gij dat bedoelt en doelmatig in die gesprekken en dialogen met hen leest, en ge zult zien, dat in menigen knaap de *wijsgeer* zit, die zonder uwe leiding een zeer gewoon mensch zou gebleven zijn. Onze V. H. heeft dit onlangs begonnen in zijne *Initia*, en ieder keurt zijn plan goed, schoon sommigen van hem als Wyttenbachs kweekeling meer, ten minste iets anders gewacht hadden; maar hij kan er voldoening van hebben, zoo zijn plan hem gelukt; want in waarheid, men weet niet meer,

van

wat wijsbegeerte is, nadat Aristoteles er de hoogste wetenschap, de kennis der oorzaken van gemaakt heeft. Hemsterhuis wist dat, mijn oude leermeester, wiens Sophile mij een licht in de ziel deed opgaan, zoodat ik niet rustte, voordat ik den man had gezien en gesproken en zijn vriend geworden was. Dat is philosophie, riep ik uit, die ons leven en handelen doet! en hoezeer ik Kant en zijne school bewonderd had en nog bewonder, dat vond ik niet bij hem, wat mij in *onzen* wijsgeer bekoorde en verrukte. Maar het wrs geen toeval, dat deze eenige man dat werd, wat hij geweest is: was hij niet de zoon van Tiberius Hemsterhuis? was hij niet doortrokken, van kindsbeen af doortrokken en doorvoed van klassische letterkunde en grieksche kunsten? Ware hem dit niet te beurt gevallen geweest, Wolfiaan was hij gebleven, of Kantiaan welligt geworden, maar Frans Hemsterhuis, *le Socrate Batave*, gelijk Degerando hem noemt, nimmer kunnen zijn.

Zoo kwam hij ongevoelig op zijn geliefkoosd onderwerp, en daarop gekomen, weet ge, verlaat hij het niet ligt. Dat men toch eenmaal bij ons, zeide hij, den zeldzamen man leerde kennen! den geest zijner philosophie zocht te vatten! op ons leven en handelen die toepasselijk maakte! Zoo lang reeds zijn ons hierin Franschen en Duitschers

schers vooruitgegaan. . . Maar eindelijk tot onze gijmnasiën teruggekeerd, begon hij weêr. Onze klassische studien hebben sedert geruimen tijd, bij het onderwijs vooral, eene andere wending genomen. Meer bepaalde men zich te voren tot poëzij en Latijnsche dichters en schrijvers, schoon men de Grieksche toch daarom noch versmaadde noch verzuimde: thans wil men meer *philosophie* en *Grieksche* letterkunde. Sommigen klagen over deze verandering: zij zeggen, en ik zeg het met hen, dat men door die meer wijsgeerige studien minder werk tegenwoordig van Latijnsche poëzij maakt: die was in mijn' tijd een zoo geschikt middel om op de verbeeldingskracht der jeugd te werken, en zoo haar zoetvoerig aan de letteren te brengen. Welke mannen zijn ook niet uit de scholen van Schrader b. v. en van Van Ommeren voortgekomen! Maar laat zich het een met het ander niet vereenigen? Tiberius Hemsterhuis wees een' nieuwen weg aan, en dien volgden zijne leerlingen, bijzonder Valckenaar, Ruhnkenius en laatstelijk Wyttenbach. Het was om tot de natuur terug te keeren, en uit de Grieksche bronnen de Latijnsche schriften te verklaren. Die weg is goed: wie kan dat tegenspreken? Waarom dan ook niet in hunne voetstappen getreden? Minder Latijnsche carmina zal men zoo vervaardigen, ik beken het, daar velen zich daarop toen

bij

bijzonder, sommigen uitsluitend toelegden, maar de oude, de klassische Latijnsche dichters zal men nu eerst regt leeren verstaan en doorgronden. En voorts, dat men tegenwoordig Cicero en Xenophon en Plato, dat men Euripides, den dichter der wijsgeeren, den wijsgeer der dichters, meer dan in mijn tijd op gijmnasiën of hoogescholen leest, dat juich ik van ganscher harte toe. Want bij de jeugd moet men niet alleen of hoofdzakelijk op de verbeelding werken; het hart, het karakter vooral moet in dien leeftijd gevormd worden. Men moet niet dichter, maar goed burger, niet alleen esthetisch, maar ook zedelijk beschaafd, vooral *wijsgeer* worden in den ouden zin, om eenmaal een sieraad voor den staat te zijn, en al terstond voor een hooger onderwijs, dat der universiteiten, bekwaam te worden. Men leze dus de dichters, Tibullus, Propertius, Ovidius, inzonderheid Horatius, in wien de kern, mag ik zoo spreken? der oude wijsbegeerte schuilt: maar men zoeke te gelijk die zelfde oude, Grieksche wijsbegeerte uit de Grieksche wijsgeeren, uit Xenophon vooral, en Plato, en allermeest uit Xenophon's Memorabilia te leeren kennen. Die schriften voeden ons op voor de letteren, voor de wetenschappen, voor de maatschappij, doen den knaap streven naar kennis, naar het ware en goede zoo wel, als naar het schoone, stellen hem in staat

om

om te vorderen in alle vakken van wetenschap, die op de Akademiën beoefend worden, nadat zij hem van valsche begrippen en vooroordeelen gezuiverd hebben. Bezwaarlijk is, en zal wel altijd blijven, de overgang des knaaps van de scholen tot de universiteiten, daar hij hier als jongeling op zich zelven moet leeren staan, op zich zelven moet leeren werken en leven; maar is hij op het gijmnasium wel voorbereid gekomen om *mensch* te worden, vooral door het opwekken van zijn' godsdienstzin en godsdienstgevoel, heeft hij hier het lezen van ons heilig boek met het lezen van de schriften onzer beschaving en veredeling, de werken der klassische letterkunde en wijsbegeerte gepaard, en de laatste tot verhooging van den zin en het gevoel zijns tegenwoordigen leeftijds aangewend, zoo zal hem de overgang tot de hoogeschool niet zoo vreemd, zoo onverwacht voorkomen. Wat hij op de akademie worden zal, wat hij in de maatschappij zal uitvoeren, zal van deze laatste opleiding en dit zelfstandige leven en werken afhangen; maar genoeg, *godsdienst* en *wijsbegeerte* zal hem als knaap geheel ontwikkeld hebben, en zoo zal hij, zijn geheele leven door, bij het onderzoek van alles, niet ligt tot de verwaandheid komen van niets te willen gelooven en alles te meenen te

wo-

weten. Nog eens:

Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?

Veel te gelooven, niets te weten, alles te onderzoeken, ziedaar, mijn lieve vriend, in weinige woorden, wat de wijsgeer zich voorschrijft en waardoor hij tot wijsheid moet geraken. — Maar ik zie, ge wilt vertrekken, het is ook laat, en ik mag u niet langer ophouden; schoon ik voor mij, als ik van zulke onderwerpen spreek, om dag noch nacht denk. — Genoeg voor mij gezegd, om weder den hoed naast mij neêrteleggen en te blijven toeluisteren.

IX.

IX.

4 *April* 1828.

Deze laatste woorden hadden mijne geheele ziel ingenomen, hoe duister ze mij ook voor den geest waren: hetgene ik hem dan ook bekende. Maar wat is duidelijker, antwoordde hij, wat gewoner, wat trivialer, zou ik haast zeggen? Het *veel te gelooven* zal wel niets duisters hebben, zoo min als het *alles te onderzoeken:* en het *niets te weten*, is niets anders dan het Socratische, alle opgevatte meeningen afteleggen, en zelf te onderzoeken als of men niets wist. Lateren hebben dit *twijfelen* genoemd: verkeerd! Ik twijfel niet aan hetgene ik gelooven moet, en het gelooven is niet alleen godsdienstig, maar ook zedelijk, of, wilt ge? wijsgeerig. Zegt iemand mij, te twijfelen, of hij een zedelijk wezen is, ik

ik zou hem den rug toekeeren, zwijgen ten minste zou ik, daar ik zou vermoeden dat hij te onpas scherrste of geen mensch kon heeten. Die innerlijke overtuiging laat zich niet betwijfelen, maar ook niet bewijzen. Een nieuw bewijs, hoorde ik eens iemand zeggen, vond ik onlangs in een wijsgeerig werk over de onsterfelijkheid der ziel. Hoedanig? vroeg ik. Strikt logisch, was zijn antwoord, en nieuw. Des te beter, zeide ik, voor den schrijver, zoo hij er nog aan twijfelde: mij voldoet mijne innerlijke overtuiging en meer dan wiskundig betoog van zaken, die tot eene wereld behooren, die buiten de grenzen van wis- en redeneerkunde ligt. *Daar wordt zoo veel bewezen*, zegt zeker schrijver, ik weet niet meer, wie? *dat niet waar is, en zoo veel is er waar, dat voor geen bewijzen vatbaar is.* Wel gezegd, dunkt mij: en zoo heb ik mijn godsdienstig, zoo ook mijn zedelijk, mijn wijsgeerig geloof: en beide moet men in de jeugd versterken: *versterken*, zeg ik: want het ligt er in. Wee den knaap, den jongeling, wien men door drogredenen dat geloof aan het wankelen gebragt heeft. Een ijdel wezen wordt hij, zonder eenige vastheid, zonder karakter, en kan een booswicht worden, zoo zijne goede natuur hem er niet voor bewaart. Maar ook het *niets weten*, vriend, dit moet hij mede van jongs af leeren,

of

of liever, door rigtig onderwijs naar den Socratifchen trant en door Xenophon en Plato te lezen, daartoe gebragt worden. Die Socratifche methode vat men dikwijls al zeer verkeerd op: men meent, dat die alleen moet ftrekken om *gemakkelijk* te leeren, en men verliest uit het oog haar eigenlijk doel, om *zelf* te doen denken en oordeelen. Dat *leeren* meent men ook gelegen te zijn in zaken alleen, die tot wetenfchappelijke kennis behooren: nog verkeerder! Neen, tot zelfkennis behoort het, om zich zelven zoo ten goede, als ten kwade, maar vooral ten kwade te leeren kennen, en zich niet minder van verkeerde neigingen, dan van vooroordeelen te reinigen. De Ouden vergelijken zoo gaarne de kunst van opvoeden en onderwijzen met de kunst van genezen. Heeft de geneesheer, zeggen zij, het ligchaam gezuiverd van al het ziekelijke, dan gaat de natuur zelve aan het werken, en het ligchaam komt tot bloei en kracht: zoo ook de ziel. De geheele kunst van onderwijzen beftaat in het wegnemen van vooroordeelen, in het reinigen der ziel van winderigheid en opgeblazenheid, waaruit nog meer vooroordeelen voortfpruiten, dan uit hetgene men van anderen aangenomen heeft: en is de ziel daar eenmaal vrij van, dan komt men tot zuivere grondbeginfelen en gezond verftand. Is het u nu duidelijk, hetgene ik zoo

even

even gezegd heb? — Nog niet volkomen, zeide ik: want het *alles te onderzoeken*, blijft nog over, ten minste het verband daarvan met het voorgaande: hoe rijm ik het zamen met het *veel te gelooven*? — Zeer gemakkelijk, hernam hij; *gelooven* en *onderzoeken* ſtrijden niet met elkander, maar *weten* ſtrijdt met beide, of liever, met geen van beide gaat het gepaard. Al-wie gelooft, heeft zelfbewustheid, innerlijke overtuiging, zeker vertrouwen, maar *weet* daarom niet: dan moest hij het kunnen bewijzen en die bewustheid laat zich niet bewijzen. Met dat al, hij *onderzoekt* zich zelven, hij poogt zich zelven te leeren kennen. Zoo gaat gelooven met onderzoeken gepaard, maar het *weten* neemt beide weg. Want die weet: ik ſpreek hier van de zedelijke, niet van de zinnelijk-verſtandelijke wereld: die weet, zeg ik, hoe zou die zeggen, dat hij gelooft? Dat weten is oneindig hooger: maar zóó hoog is het, dat het alle onderzoek uitſluit. Daarom ſchreven de Ouden het *weten* aan de Godheid toe, en lieten den menſchen het onderzoeken, het ſtreven naar wetenſchap over. Maar menig wijsgeer was te wijs in zijne oogen, om zoo nederig te blijven en maakte zich God gelijk in het beſliſſen van alles, als of zijne uitſpraken Godſpraken waren. Van daar de oude veete, in het voorbijgaan, van Godsdienst en

 Wijs-

Wijsbegeerte, daar zij van nature zoo bevriend zijn. Begrijpt ge mij nu? — Nu volkomen, zeide ik. — En dat *steeds* onderzoeken, vervolgde hij, dat hier begint om nimmer te eindigen, in de eeuwigheid voortduren zal, zoo lang de mensch zal streven om God gelijk te worden, lieve vriend, hoe verhoogt dit van de jeugd af aan onze zucht tot kennis niet! — Welk een spoorslag is dit niet om dagelijks voort te gaan? Al wie zoo toegerust, en met dit doel, dit streven, als jongeling op de universiteit komt, die eerst, kan men zeggen, dat daar regt voorbereid komt.

Ik stem u dat, hernam ik hier, met mijn gansche hart toe; maar zoeken wij den knaap op het gijmnasium niet al te ver te brengen? Waar vindt men leermeesters, die daartoe in staat zijn? Die te veel wil, verkrijgt niets. En strijdt het niet met ons beginsel van niet te vroeg de kinderen te ver te brengen? — Van pas gesproken, was zijn antwoord: want ik zie, dat ik mij nog niet duidelijk genoeg uitgedrukt heb. Zoo min kan een knaap op het gijmnasium wijsgeer worden, als een kind op de kinderschool al het verhevene en voortreffelijke van onzen godsdienst bevatten; maar beide moeten ieder daar en ieder op dien leeftijd den *eersten stoot*, gelijk men zegt, of liever de eerste opwekking daartoe gekregen hebben. Mij is eene voortref-

fe-

lijke opvoeding te beurt gevallen in het ouderlijke huis; maar de zaden van godsdienst, die daar in mij ontkiemden en zoo goed verzorgd werden, bragten naderhand eerst, in rijperen en mannelijken leeftijd, en brengen nu vooral in mijnen ouderdom vruchten voort. Velen versmaden den godsdienst, als voor kinderen geschikt: dwaze menschen! zij beseffen niet, dat zonder denzelven de man en grijsaard niet worden kan, wat hij worden moet: beseften zij dat, zoo zouden zij den godsdienst boven alles waarderen, omdat die alleen voor het geheele leven, en van onze eerste ontwikkeling af, tot onzen overgang in een ander leven, ons heilzaam en noodzakelijk is. Den Bijbel verachten zij, als voor kinderen geschreven: onwetende! zij hebben dat boek nimmer gelezen, of toonen ten minste het niet te verstaan. De zin der kindschheid is in hetzelve heerschende; maar in het kind ligt de kiem reeds van alle volgende leeftijden, en zoo vindt men daarin, wat godsdienst, wat levenswijsheid betreft, al de beginselen, die ons voor het leven te pas komen. Maar hiervan genoeg, hoe veel ik er ook nog zou bijtevoegen hebben. Het is even zoo met de wijsbegeerte, de bron der wetenschappen, de *parens doctrinarum*, gelijk de Ouden haar noemden, gelegen. De knaap is nog niet vatbaar,

niet geschikt voor het beoefenen der wetenschappen, maar moet er vatbaar, geschikt voor gemaakt worden. Leergierigheid, zucht tot kennis en wetenschap is hem van nature eigen: het is de leeftijd van leeren: en die leergierigheid strekt zich tot alles uit. Dit moet men aankweeken, voeden, en dat kan men niet beter, dan door het lezen en beoefenen der Ouden. Wijsgeer in den hoogeren zin, al heeft hij er aanleg toe, wordt hij zoo min op de universiteit, als op het gijmnasium, maar de *zin* voor wijsbegeerte, die in de ware beteekenis een' ieder in mindere of meerdere mate eigen is, die eenige vorderingen zal maken in welke wetenschap het ook zij, die moet in de school opgewekt en gescherpt worden. Dit zocht Socrates bij zijne knapen te bewerken, en welke mannen, welke wijsgeeren zijn uit dezelve niet voor den dag gekomen! En is dit nu zoo moeijelijk? zoo hoogst bezwaarlijk? Men behoeft thans geen Socrates te wezen om dit te bewerken: men moet de kunst slechts verstaan, om Xenophon en Plato voor de knapen goed te *interpreteren*, d. i. hun die gesprekken des grooten wijsgeers volledig te doen verstaan, hen inteleiden in dezelve, dat zij zich verbeelden Socrates zelven, die knapen en Sophisten zelve te hooren spreken. Gemakkelijk doet dit de leermeester en van zelfs, zoo hij zelf geheel

met

met die fchriften en de geheele oudheid ingenomen is, en dat doet hij bij het behandelen van dichters zoo wel als van wijsgeeren. Alwie Horatius voor zijne kweekelingen interpreteert, gelijk Van Ommeren b, v. en Nodell dit plagten, zal hetzelfde bij hen te weeg brengen, dat is, uitlokken, ontwikkelen, verfterken al wat in hen ligt, hetwelk Horatius zelf noemde *doctrina fed vim promovet infitam*. Het is zoo, gelijk gij zegt, *die te veel wil, verkrijgt niets*; maar ik zie niet in, dat ik iets meer wil, dan de aard, het doel der gijmnafiën medebrengt. Ik ftel daar tegen over: *die het einde wil, moet ook de middelen willen*. De gijmnafiën, de latijnfche fcholen zijn bijzonder ingerigt voor latijnfche en griekfche letterkunde: en dat is niet om eenige woorden en phrafen der Ouden van buiten te leeren, en op een examen eenige plaatfen te kunnen overzetten: al hetwelk al fpoedig vergeten wordt, zoodat de tijd verloren moet gerekend worden, dien men daaraan befteed heeft. Wanneer ik een' jong mensch een' Italiaanfchen meester geef, dan eisch ik, dat hij eenmaal Tasfo en Machiavelli even goed en gemakkelijk zal lezen, als onze dichters en fchrijvers: anders, waartoe hem die moeite te doen nemen? Mag ik dus niet met even goed regt eifchen, dat, zende ik mijn' jongen naar het gijmnafium, hij het niet verlate,

voor-

voordat hij zijne griekſche en latijnſche dichters en ſchrijvers met gemak leze en verſta? En, mag ik dat eiſchen, moet ik dan ook de *middelen* niet willen, leermeesters namelijk die daartoe bekwaam zijn? en, daar zij daartoe vijf, zes jaren kunnen gebruiken, is er dan van hen niet nog veel meer te wachten, dan van taalmeesters, dat zij namelijk hunne kweekelingen inleiden in den geest dier ſchrijvers, die met den hunnen zoo overeenkomt, en door het lezen en beoefenen van dezelve hun verſtand en hart vormen? Ik weet het wel, hoeveel tijd die beginſelen vereiſchen, die regelen der grammatica, ſyntaxis, proſodie, die kunst van analyſeren, conſtrueren, overzetten: en ik ſtem toe, dat men hiermede langzaam en langdurig moet voortgaan, om grondig de talen te leeren: wel ingerigt, dient het daarenboven, en niet minder dan algebra en mathefis, om het verſtand optewekken en geregeld te doen denken en oordeelen. Maar vooreerst heeft de knaap tegenwoordig van zijne kinderſchool algemeene taalkennis medegebragt, waarvan men partij moet trekken. En dan weet ik toch ook, dat, is de knaap eenmaal die beginſelen goed meester; hij van zelf reuzenſtappen doet, zoo men hem maar goed voortleidt: alles hangt van den leermeester af. En wat ons beginſel betreft van niet te vroeg de jeugd te

ver

ver te brengen: dit wel te vatten, vriend! *Te ver* noem ik hier *boven den leeftijd*, en dit is een hoofdgebrek onzer tijden. Voor dat de knaap er rijp voor geworden is, gaat hij naar de akademie, of op het gijmnaſium, gelijk ook al geſchiedt, brengt men hem reeds aan de wetenſchappen. Dat is boven zijn' leeftijd, zoo wel, als Aristoteles met hem te lezen of den Timaeus en Parmenides van Plato. Maar de Iliade te reciteren, als de Geuzen van Van Haren, Euripides, als de treurſpelen van Vondel, en de Ouden in één woord, te lezen als de Nieuweren, voor zoo ver ze zijne bevatting niet te boven gaan: dat kan de jeugd op achttien, negentien jaren: ik ſta er voor in; want zij doet het op menig gijmnaſium. Schoon het hier weêr geldt, wat ik zoo even van de wijsbegeerte zeide: het begin is dit nog maar van volgende ſtudiën, en Homerus, Euripides, Xenophon volkomen te verſtaan en te doorgronden, gelukkig is de man, die op zijn' ouden dag dit vermag! Alles, ik zeg het alweder, hangt van den leermeester af: is hij zelf nog zoo ver niet, als de jeugd moet komen, of, doet hij het om loon, om zijn brood te verdienen, gelijk het veelal plagt te zijn, ja, dan is het nog te verwonderen, dat de jongens iets leeren; maar is het zijn lust en leven, gelijk het thans van zoo ve-

velen is, zich daar midden onder die jeugd te bevinden, en dat opkomende gevoel, dat zich ontwikkelende verstand, dien zin voor het schoone, goede, edele, vooral die waarheidsliefde en zucht voor regtvaardigheid gadeteslaan: en is hij zelf zoo doortrokken van den geest der oudheid, dat hij, door dat alles gadeteslaan, de Ouden zelve nog dagelijks meer en meer gaat gevoelen en doorgronden, en zoo dagelijks zich meer in staat gevoelt, om zijne kweekelingen met dien geest der oudheid te bezielen: in één woord, is de leermeester dat, wat hij wezen moet, zoo hij dien eervollen naam, en in die betrekking, met eere zal dragen, en wordt hij dat overal; dan zult ge binnen weinige jaren over de jongelingen, die op de akademiën komen, u even zoo verwonderen, als mijn goede Praeceptor thans, zoo hij uit zijn graf verrees en mijnen kleinzoon, mijn jongen Frits en zijnen makkers Homerus en Xenophon en zelfs Plato hoorde lezen en interpreteren, zich verwonderen zou.

IX.

X.

— μακαρίως μὲν αὐτὸς ζῇ, μακάριοι δὲ οἱ ξυνήκοοι τῶν ἐκ τοῦ σωφρονοῦντος ϛόματος ἰόντων λόγων.

Drie dagen heb ik moeten voorbij doen loopen, zonder ons gefprek te vervolgen: bezigheden en aftrekkingen namen mij al mijnen tijd weg: en ik wilde u niets toezenden, voordat ik alles u had medegedeeld. Intusfchen heb ik van eene toevallige zamenkomst met onzen Oude gebruik gemaakt, om over een en ander zijn gevoelen wat naauwkeuriger te vernemen, en dit heeft mij het vervolg van ons gefprek nog volkomener doen te binnen komen. Ook heb ik veel nagedacht over al die onderwerpen, waarover wij op dien avond of liever in dien nacht gefproken hebben. Want zeker, het was niet over fcholen en akademiën alleen, dat hij mij zijne gedachten mededeelde. Op weinige blad-

bladzijden had ik dan wel alles kunnen opſchrijven. Het was als of de *mensch* en de natuur der menſchelijke zaken ons onderwerp uitmaakten. Zoodat, mijn vriend, indien ge van mijn geſchrijf voor het tegenwoordig oogenblik, dat men niet dan van akademiën hoort of leest, gebruik wilt maken, het uwe lezeren wel verdrieten zal, zoo lang te moeten voortlezen, voor dat zij aan de hoofdzaak, dat is hier het Hooger onderwijs, komen. U zal het niet verdrieten, dit weet ik, zoo min als het mij berouwt, aldus dit begonnen en voortgezet te hebben. Want door dit ſchrijven is het mij, als of ik al mijn gevoel, dat bij mij van jongs af opgekomen is, uitgeſtort, al mijne denkbeelden over de gewigtigſte zaken des menſchelijken levens als van zelfs ontwikkeld en uitgedrukt heb. Ik ben er door teruggebragt in mijne kindschheid, in mijne jeugd, in mijn' leeftijd, toen die *zin*, waarvan hij ſprak, zich in mij opende, toen ik dag en nacht zat te lezen en eindeloos vroeg over alles, wat ik gelezen of gehoord of zelf bedacht had. En dan die eenvoudige voorſtelling des grijsaards van Godsdienst en Wijsbegeerte, die anders zoo vijandig ſchijnen en in zijnen mond, wanneer men hem er over hoort, zoo innig, zoo onafſcheidelijk vereenigd zijn, wat geeft dat niet ſtof tot nadenken! En

is

is: er, alles wel beschouwd, wel iets in de wereld, waaraan den mensch meer gelegen moet zijn, dan beider overeenstemming? Ik denk nog gedurig, wat het toch geweest zij, dat mij zoo aan s' mans redenen geboeid hebbe; maar zou het dit niet, vooral zijn geweest, dat *Godsdienst* en *Wijsbegeerte*, in hem zelven en zijne redenen als in volkomene harmonie zijn? Ik mogt dus wel dat zeggen van Plato aan het hoofd dezes briefs zetten. Kon ik hem u maar, door mijn schrijven, zóó voor oogen stellen, als hij dien avond daar tegen mij over zat, en hem u doen hooren, gelijk hij sprak! Maar gemakkelijk is dit niet: *hoc opus, hic labor est:* het zou een' Plato vereischen!

Aan kundigheden, zoo ging hij daarop verder voort, ontbreekt het thans onzen jongeren Literatoren niet, en onder onze Veteranen zijn er mannen van groote geleerdheid en zuiveren smaak. Maar ik wenschte maar, dat *allen* het hooge doel van gijmnasiën zich steeds voor oogen stelden, en van de Ouden, van Socrates vooral, de kunst afkeken van wel te onderwijzen en door onderwijzen te vormen en te beschaven. Ik heb daar welligt te lang over gesproken, vriend, maar vergeef

geef een' oud man, dat hij zich niet korter kan uitdrukken: en de zaak gaat mij zoo innig ter harte. Het is voor ons vaderland van het hoogste belang, dat onze akademiën aan hare hooge bestemming beantwoorden: maar zoolang de gijmnasiën nog niet overal zijn, wat zij worden moeten, *kweekscholen* vóór de akademiën, zoodat de knapen wel beschaafd en als jongelingen daar komen, zoo lang is alles nutteloos of schadelijk, hetgene men tot verbetering van akademiën aanwendt: en hoe kunnen de gijmnasiën dat worden, zoolang men derzelver *inrigtingen* niet verbeterd heeft?

Denk dit maar eens in. Hier en daar laat men den literator wiskunde onderwijzen, hier en daar, bijzonder in Belgie, zijn Fransche institu-ten met gijmnasiën verbonden. Hoor ook ouders eens klagen en met volle regt, dat men te veel van hunne kinderen vergt, dat ze van s'morgens tot s'avonds, dikwijls tot in den nacht moeten blokken om hun werk aftekrijgen. Zie ook eens de leermeesters: dagelijks moeten zij s'morgens drie uren achter een, en s'namiddags twee uren, hier en daar nog langer, pal in hunne school zitten met dezelfde knapen en tot hetzelfde werk: de laagste praeceptor, welk een leven! mag met zijne kweekelingen niet verder gaan, dan de eerste beginselen; zijn ze die meester,

ver-

verlaten ze hem; en hij krijgt weder nieuwe om daarmede alweêr te beginnen: om nog niet te zeggen, hoe ontmoedigend het voor hem moet zijn, de jongens van hoogere klassen op de zijne, en dikwijls op zich zelven, als laagsten praeceptor, te zien nederzien. En dan, hetgene ik in de eerste plaats had moeten aanmerken, is het in den aard der zake niet ongeschikt en voor de vorderingen der jeugd hoogst belemmerend, dat zij voor dezelfde talen, voor hetzelfde onderwijs, gedurig van leermeester verandert? Wie is er, die het niet als een ongeluk voor zijne kinderen beschouwt, zoo ze nu dezen, dan weder een' anderen, in hetzelfde vak, tot leermeester hebben moeten krijgen? Dat zijn gebreken, in onze inrigtingen gelegen, wezenlijke gebreken, vriend, en die men door verordeningen en voorschriften meer verzwaart dan verligt. Immers dagelijks vergt men nog meer van kinderen en leermeesters, eerst de geschiedenis en aardrijkskunde, naderhand de algebra en mathesis, en wie weet, wat er nog welligt niet op het tapijt is! En van den anderen kant hoort men vragen, waartoe men toch op de latijnsche scholen zoo lang, vijf, zes jaren, en dat van den besten leeftijd, moet blijven zitten? Dus, voor het vervolg, nog *minder* tijd, en nog *meer* werk, en nog *meer* inspanning voor meesters en kweekelingen!

gen! Wat moet er nog zoo doende van onze lieve jeugd worden? — Ik stemde het hem alles toe, maar hoe het te verbeteren? vroeg ik. — Wanneer men, voer hij voort, dit alles gadeslaat, is het dan niet onbegrijpelijk, bijna, dat er nog zoo veel leerlust op onze gijmnasiën blijft, en zoo vele studenten op onze akademiën, naar die posten staan? — Gewis: maar hoe het te verbeteren? vroeg ik op nieuw. — Door de natuur te volgen, was zijn antwoord, en oude kloosterinstellingen te doen plaats maken voor hetgene de ondervinding geleerd heeft het beste te zijn: en dat is in de eerste plaats: *dat men afscheide, wat van nature niet vereenigd is*, en dan dit: *dat niet één alles, maar ieder, zoo veel mogelijk, het zijne doe.* Fransche scholen zijn bij ons altijd van de gijmnasiën afgescheiden geweest, en allen getuigen, dat, waar men ze met dezelve tot één heeft zoeken te brengen, het botsingen veroorzaakt, en dus verwijdering veeleer, dan vereeniging te weeg gebragt heeft. Dit brengt ook de aard der menschelijke natuur, bij het opgroeijen der jeugd, mede. In kinderscholen komen allen bijéén: want ze dienen om *menschen* te vormen, en hetzelfde onderwijs dient dus voor allen. Maar in den knaap gaan zich, naar onderscheiden aanleg, velerlei vermogens ontwikkelen, en zoo velen na de kinder-

school

school nog eene tweede opvoeding zullen genieten om in de maatschappij werkzaam te worden, bestemmen zich, bij het middelbare onderwijs, voor onderscheidene beroepen, sommigen om in den koophandel of in betrekkingen te komen, waartoe meerdere beschaafdheid gevorderd wordt; anderen om ter zee te varen of in den landdienst te gaan: nog anderen, om eenmaal te studeren. Allen is het hier te doen om *beschaafde* menschen te worden; en zoo is er geene reden, waarom niet allen, terstond na het kinderonderwijs, op de instituten toegelaten; maar welhaast moet ieder voor zijne bestemming eene bijzondere opleiding ontvangen, en de laatstgenoemde, de aanstaande studenten, hebben gewis eene veel hoogere beschaving, dan de overige, noodig. Zoo wil de natuur, dat zij zich afscheiden, en volgt men dien natuurlijken gang niet, zoo zal men zien, dat men zich moeijelijk op die scholen verdragen kan, zoo wat de leerlingen, als vooral wat de leermeesters betreft. Meng dus niet dooréén, wat de natuur wil gescheiden hebben, en laat gijmnasiën gijmnasiën, instituten instituten, kadettenscholen kadettenscholen blijven. Zoo zullen allen elkander verdragen en ook onderling helpen. Kunnen b. v. de gijmnasiën niet, zoo wel als de universiteiten, voor die beide andere scholen leermeesters vormen? Kunnen instituten niet zoo-

zoodanig ingerigt worden, gelijk ik reeds begon te zeggen, dat derzelver benedenste orden de jeugd ook voor de gijmnasiën en kadettenscholen voorbereiden, zoodat de knapen, voor deze bestemd, daar nog, na de kinderschool verlaten te hebben, in de beginselen der wiskunde, in de moderne talen en schrijvers onderrigt ontvangen, terwijl de overige, voor welke instituten eigenlijk ingerigt zijn, al de volgende klassen afloopen, totdat zij den trap van kennis en beschaafdheid bereikt hebben, die aan hunnen stand in de maatschappij beantwoordt? Ik stel dit voor, omdat het met goed gevolg hier en daar plaats heeft, en de gaping zoo aangevuld wordt, die er thans nog tusschen de kinderscholen en de gijmnasiën bestaat; te meer, daar dit strekken kan om de kinderen niet te vroeg, niet voor hun dertiende, veertiende jaar op het gijmnasium te doen komen. Men spreekt van zoodanige instituten, die men op een' hoogeren, uitgebreideren voet wil inrigten, en ik juich die pogingen toe: alleen, dat men er op bedacht zij, om het onderwijs daar minder op de leest van kadettenscholen, meer op die van gijmnasiën te schoeijen: mathesis ontwikkelt den knaap zeer onvolkomen. *Wel te scheiden om wel te vereenigen!* en zoo zal het onderwijs op de gijmnasiën doelmatig, en dus zoo wel voor de

leer-

leerlingen gemakkelijk, als voor de leermeesters aangenaam worden. En nu verder onze tweede stelregel:

Zal alles wel geschiën, doe ieder slechts het zijne.

Geen literator onderwijst de wiskunde, of hij bederft zich voor beide vakken. Er wordt voor dat onderwijs iets meer vereischt, dan te definiëren en te demonstreren of in algebraïsch rekenen zich te oefenen. Door algebra moet men het *vindingsvermogen* opwekken en scherpen, waarop het voor de jeugd in het vervolg, bij het behandelen en voortzetten der wetenschappen, nog meer aan zal komen, dan op betoogen en bewijzen: en dat vermag niet een ieder, al heeft hij Steenstra geheel uitgewerkt en Lacroix daarenboven en zelfs Florijn over de kegelsneden. Zonder mathematischen z i n onderwijst men de mathesis niet, niet zóó ten minste, dat de knaap er, zijn geheele leven door, vrucht van zal trekken: en die zin is zeldzaam in literatoren te vinden. Ontdekt men dien daarentegen in andere jonge menschen, is het dan niet onvoegelijk, dat men hen tevens de oude literatuur laat onderwijzen? Want ook hiertoe wordt een bijzondere aanleg vereischt, en de fijne, scherpe

mathematicus is zeldzaam geschikt, om Homerus en Horatius op het gevoel en de verbeelding der jeugd te doen werken. Men maakt beide ongeschikt voor hunne natuurlijke bestemming en stremt de jeugd in hare vorderingen. Maar waarom ook iederen literator op zijne klasse alles te laten doen? Waarom niet zoo wel een bijzondere Historicus en Geograaf, als een bijzondere Mathematicus aangesteld? Men laat de geschiedenis tegenwoordig zoo leeren, dat de jeugd, om zoo te spreken, met de tijden en volken voortgaat: op de eerste klasse wordt de Oostersche, op de tweede de Grieksche, op de derde de Romeinsche geschiedenis, op de vierde die der middeleeuwen, eindelijk op de vijfde die der nieuwere volken beoefend, terwijl de Rectorsklasse het overzigt van alles geeft. Dit is doelmatig en volgens de natuur: en de Handleiding van Dorn Seiffen, die ik onlangs te zien heb gekregen, komt mij daartoe zeer geschikt voor. Maar doen dit zes onderscheidene leeraren, al is het naar dezelfde handleiding, hoe kan dat eenparig gaan? Eén geve de geheele geschiedenis en die leide de jeugd eenparig voort: even zoo één de algebra en mathesis; en zie eens, welk een' spoorslag dat niet op onze akademiën voor allen geven moet, die zich op wiskunde en wetenschappen, of, bij het beoefenen der letteren

zich

zich bijzonder op de geschiedenis toeleggen! Vooruitzigten van in vakken wel geplaatst te kunnen worden, moet men der jeugd op de universiteiten openen, zoo veel men kan: en daarom ware het wenschelijk, dat van leeraren op kadettenscholen en van dezulken tevens, die in wetenschappelijke vakken praktisch zullen werkzaam zijn, ook akademische studien gevorderd werden. Maar hoe nu verder onze literatoren op de gijmnasien? Zal een van hen de Latijnsche, een ander de Grieksche taal- en letterkunde op zich nemen? — Dat is bedenkelijk, zeide ik: de talen hield ik liefst, bij het onderwijs, vereenigd. Die beide van één scheidt, zegt immers Ruhnkenius, scheidt ziel en ligchaam van elkander af. . . . Van de *studie*, viel hij hier in, zeide Ruhnkenius dit, maar niet van het *onderwijs*, meen ik. Maar al geven wij de talen aan onderscheidene leermeesters, het zal ons nog niet genoegzaam zijn. Wij zijn hier aan de hoofdzaak onzer gijmnasiën gekomen, en het is ons hier om letterkunde zoo wel, als om talen te doen, en om letterkunde wel voornamelijk. Wat dunkt u? zullen wij dan nog op eene andere wijze, door afscheiden b. v. van *taal- en letteroefeningen*, elken van de literatoren het zijne te doen geven? — Daar heb ik niets tegen, antwoordde ik; maar hoe gij dit eigenlijk wilt, zie

zie ik nog niet door. — Ook mij is het, zeide hij, ik moet het bekennen, nog niet duidelijk voor den geest, ten minste niet, om het u geregeld voortestellen; maar al pratende zal het ons welligt van zelfs in 't oog vallen. Laat ons zien.

In het oude Griekenland en Latium moet men op deze scholen, in de eerste plaats, door *taalkennis* binnengeleid worden: dit is de eenige weg. Wij hebben dus al terstond eenen grondigen *grammaticus* noodig. Waar die op eene school gemist wordt, is er voor grondige literatuur niets te hopen of te verwachten. Maar hier is de vraag: hoe kan één deze oefeningen niet alleen beginnen, maar op al de scholen voortzetten? Denken wij ook in, dat wij voor een' geleidelijken overgang van het vroegere onderwijs tot dit hoogere moeten zorgen. Kinderen, die altijd onder het oog van een' en denzelfden meester geweest zijn, dienen vooreerst ook, wel niet alle uren, maar toch den meesten tijd, door éénen man gadegeslagen te worden. Ik sprak daar onlangs met iemand over, die sedert jaren van die zaken ondervinding gehad heeft. „ Zal men gewenschte gevolgen zien, zeide hij, van eene meer liberale inrigting onzer scholen, zoo moet men op twee klassen vooral, op de benedenste en bovenste, en op de *bene-*

den-

denſte zou ik zeggen, wel het meest achtgeven. Hier toch worden de gronden gelegd, waarop men verder zal voortbouwen: maar daarenboven, van alle kanten komen knapen daar te zamen van zeer ongelijke opvoeding zoo wel, als geaardheid, en die moeten dus aan eene vaste orde en regelmatigheid gewend worden: hetgeen één vermag te bewerken, wiens taak dat is, niet twee, drie of meer, die op onderſcheidene uren bij hen komen. Eén dus, voegde hij er bij, dient voor die klasſe wel geheel beſtemd te blijven: voor de zedelijkheid der jeugd is dit niet minder noodzakelijk, dan voor ſtipt grondig grammatikaal onderwijs." Wat zegt gij daarvan, mijn vriend? — Ik moet toeſtaan, zeide ik: het laat zich hooren; maar zoo gaan wij van onzen ſtelregel af, en het lot van onzen laagſten praeceptor blijft even deerniswaardig, als het tot heden toe geweest is. — Maar wat geven wij om ſtelregels, hernam hij, als het op het belang der jeugd aankomt? Welligt zien wij al voortpratende, dat wij ons in onze wijsheid van ſtellen en vastſtellen bedrogen hebben, en tot andere beginſelen komen moeten: ik voor mij zal er niet ontevreden over zijn, mits wij maar de *ware* zullen gevonden hebben. Hier ook komt ons *niets te weten* en *alles te onderzoeken* te pas. Evenwel, tot nog toe zie ik dat

niet.

niet. Een ieder moet *het zijne* doen, maar ieder daarom niet een geheel vak *alleen* onderwijzen. En wat dezen, voor de scholen zoo onontbeerlijken leeraar betreft: dat hij eigenlijk gezegd school moet houden, heeft hij met zoo vele andere leermeesters gemeen, en deze eerste regels zijn bij het onderwijs zoo vervelend niet, als men denkt, zoo men ze op de *analogie*, mag ik zoo spreken? *van het kinderverstand* toepast en die daardoor bevordert. Maar *dit* kunnen wij hem geven, hetgeen aan *onze* inrigting moet eigen zijn, dat hij vruchten zie van zijn werk, en op de twee volgende klassen zijne kweekelingen, ook in hun tweede en derde jaar, zoogenaamde *themata* doe maken: waartoe hij de uren, die op de zijne voor den mathematicus en historicus bepaald zijn, gebruiken kan. Zoo houde hij dan drie achtereen volgende jaren aan de grammatica der Latijnsche taal de hand, terwijl zijn ambtgenoot der tweede klasse, op deze school hetzelfde voor het Grieksch begint en de grammatica dezer taal, door Grieksche themata te doen maken, op de derde en volgende klassen onderhoudt. Omgekeerd had ik het liever, eerst het Grieksch en dan het Latijn, maar daartoe schijnt onze eeuw nog niet rijp te zijn; schoon het eenmaal toch wel zoo zal ingerigt worden: vroeg of laat

staat

ſlaat men den natuurweg in. Maar eerst voor het tegenwoordige te zorgen! en zoo wenschte ik dan het grammatiſche onderwijs der beide talen, waar alles op aankomt, *van onder op tot de bovenſte klasſen toe*, zoo ver mogelijk, door dezelfde leermeesters te doen voortzetten. En ziedaar nu al terſtond, mijn vriend, zoo ik mij niet bedrieg, een vak van onderwijs gevonden, dat wij voor alle de ſcholen aan twee onzer praeceptoren kunnen toevertrouwen, *taaloefeningen* namelijk. — En deze, voegde ik er al vragende bij, worden nu verder door *letteroefeningen* opgevolgd? — Wij zullen zien, was zijn antwoord: maar merk dit hier nog op. Hebben wij zoo deze vier leeraren ieder voor hun vak, een' *mathematicus*, een' *historicus* en twee *grammatici* en doen zij hunnen pligt, hetgene men onderſtellen mag en moet, hoe vrij en beſtemd tevens zullen dan de overige niet, die wij *κατ' ἐξοχὴν literatoren* willen noemen, met het lezen en interpreteren der klasſiſche ſchrijvers kunnen voortgaan!

Wat zou deze en gene wel zeggen, liet ik mij hier ontvallen, als zij ons over het aanleeren van *oude doode* talen, gelijk zij ze met minachting noemen, met zoo veel omzigtigheid en naauwgezetheid hoorden ſpreken! — Zij zouden ons uitlagchen, zeide hij, dat zouden ze; maar gelukkig, dat wij een' tijd beleven, waarin men

der

daarmede niet ſpotten kan, zonder zich zelven bij alle verſtandigen belagchelijk, zoo niet verachtelijk te maken. Oude doode talen! Onſterfelijk zijn ze en eeuwig jeugdig, de talen, waarin Homerus gezongen, Demosthenes en Cicero geſproken, Plato geſchreven heeft! jeugdig en onſterfelijk, als de geest, die in die zangen en ſchriften nog ademt en leeft! En bleek dit niet voor vier, vijf eeuwen, toen, met die zangen en ſchriften, die talen als de Phenix uit zijne asch, *herleefden* en ons tot de beſchaving van Grieken en Romeinen terugbragten? Blijkt dit thans, in *deze* onze eeuw niet weêr op nieuw, daar Hellas zelve, als *herboren*, hare kinderen toeroept: *leest weêr de ſchriften onzer Ouden, en denkt en ſpreekt en ſchrijft weêr in die taal! Op nieuw is Europa gereed om u aantehooren. Ziet! hoe al wat in de beſchaafde wereld fijn beſchaafd is, in onze herleving deelt!* In de daad, vriend, men kan die ſchriften der tegenwoordige Hellenen niet lezen, of men voelt nieuw leven in zich opkomen. En die onwetenden, die barbaren onder ons! omdat zij van dat alles niet weten, zouden zij er onze jeugd van afkeerig willen maken! maar laat ons voortgaan. Hoe nu diezelfde klasſiken op de gijmnaſien te doen intepreteren? Zoeken wij verder: welligt vinden wij een ander vak van letterkundig onderwijs, dat wij anderen opdragen.

Met dat interpreteren is reeds op de benedenſte

klas-

ſte ſcholen aanvang gemaakt: want abſtrakt, zonder lezen en overzetten, kan grammatica niet beoefend worden, of het wordt het droogſte, verdrietelijkſte, ja, onnutſte werk van de wereld: op haarkloverijen komt het eindelijk uit; maar het interpreteren is dáár nog tot de *talen* meer bijzonder, dan tot de *ſchrijvers* betrekkelijk gebleven: het duurt ook nog lang, voordat de knaap met zijne dichters en ſchrijvers regt ingenomen wordt, en het hooge doel van zijn onderwijs hier, de beoefening der oude literatuur, eenigermate beſeffen gaat. Hetgene dus voor de interpretatie van den aanvang als voorbereid is, dat zette de derde praeceptor voor de Latijnſche, en de vierde voor de Griekſche ſchrijvers voort: beide op hunne klasſe, maar de eerstgenoemde beginne dit reeds voor het Latijn op de tweede, en de andere voor het Grieksch op de derde ſchool: ſchoon hier vooral ſtipt grammatisch. Dit zij de taak van deze beide literatoren, en hiertoe behoort, behalve het analijſeren, etijmologiſeren, conſtrueren, ook het ſcanderen in alle versmaten, eene zoo noodzakelijke oefening voor het lezen en behandelen der dichters. Ieder hebbe zoo veel mogelijk voldoening van zijn werk, en, komen er uit ons gijmnaſium jongelingen voor den dag, die vast in de grammatica zijn, of de kunst van interpreteren, met al wat daartoe behoort,

goed

goed verſtaan: aan die praeceptoren, wier taak dat is, zal dit toegeſchreven worden, en hun tot eer verſtrekken, even als het den historicus en mathematicus tot eer verſtrekken moet, zoo zij in deze vakken bijzondere vorderingen gemaakt hebben. En ziedaar ons nu weêr, als van zelfs, op een tweede en hooger ſtudievak in de beoefening der klasſiſche literatuur gekomen: het is de eigenlijk gezegde *interpretatie* der Latijnſche en Griekſche ſchrijvers: en wordt dit in dezer voege op de tweede ſchool begonnen, zoo zetten het die beide literatoren, volgens onzen regel, tot het einde van den loopbaan, ook op de conrectors en rectorsklasſe, en hier met de moeijelijkſte ſchrijvers, geregeld voort.

Maar nu zult gij wel vragen: zoo op deze klasſen door al de praeceptoren, op één na, zoo veel gedaan wordt, wat blijft op dezelve voor conrector en rector nog over? Het hoogſte, mijn vriend, dat op hun gijmnaſium beoefend moet worden, *literatuur-ſtudie* namelijk. Terwijl al de overige voor hen ook werkzaam zijn en blijven, beginnen deze de kweekelingen van de vierde ſchool af aan, tot de klasſieke literatuur opteleiden: de Conrector door Latijnſche, de Rector door Griekſche dichters en ſchrijvers, die niet te moeijelijk zijn, cursorisch en zóó met hen te behandelen, dat zij langzamerhand geheel

in

in de oudheid binnengeleid en als ingewijd worden. Dit blijft steeds *interpretatie*, gelijk het maken van Latijnsche themata op de vierde en vijfde scholen *thema maken* blijft; maar het wordt, even als dit, meer aan het doel des gijmnasiums beantwoordende. Die themata hebben hier, onder het oog van den vierden praeceptor, en bijzonder van den conrector en rector, Latiniteit niet alleen, maar ook goeden Latijnschen *stijl* ten doel: *schrijfoefeningen* worden het al meer en meer, en zijn bij den Rector voornamelijk, eer *opstellen* over gegevene onderwerpen, dan eigenlijkgezegde *themata*. En zoo wordt ook hier, op deze hoogere klasfen, dat lezen en interpreteren meer *cursorisch*, en meer geschikt om het *schoone*, *bevallige*, *verhevene*, ook het *wijsgeerige* eenigermate, dat in die schriften heerscht, te gevoelen en te beseffen. Dit hooge doel zoeke men op onze gijmnasien te bereiken door onderlinge medewerking, en bijzonder door ieder het zijne te laten doen. Ziedaar wat ik u voorstellen wilde, en met dusdanige verdeeling der werkzaamheden, zou het werk, dunkt mij, zoo wel grondig, als gemakkelijk en aangenaam gemaakt worden: *grondig*, door dat het grammatisch onderwijs en de interpreteer-methode tot het einde van den schooltijd steeds door dezelfde leeraars voortgezet werd: *gemakkelijk* en *aangenaam*, daar men bij het inter-

terpreteren het herinneren aan de taalregels, en bij de hoogere literatuur - ſtudie *en* taalregelen *en* interpreteer - methode aan anderen kon overlaten. In één woord: verlangt men van een gijmnaſium, dat *grammatica*, *interpretatie* en *literatuur* bij opvolging geregeld en eenparig zal beoefend worden, dan komt mij deze regeling niet ongepast voor. Maar van de ſcholen hebben wij geſproken en van de onderwijzers, moesten wij niet in de eerſte plaats van de *jeugd* zelve geſproken hebben, ten wier behoeve al het overige is? Eenheid en verſcheidenheid verlangt die van nature: *eenheid*, wat de leerwijze en den onderwijzer van ieder vak, *verſcheidenheid*, wat de vakken en de tijdsverdeeling van het onderwijs in dezelve betreft. . Gaan de knapen van uur tot uur naar een anderen leermeester, of, hetgene om de orde welligt verkieslijk is, zien ze van uur tot uur een' anderen leermeester op hunne klasſe verſchijnen, hoe komt dat niet juist overeen met de geheele geaardheid van dien leeftijd! *Wij* kunnen langdurig achteréen werken, en toch hebben wij daartoe afwisſeling van werk noodig; maar de jeugd, bij zoo vele natuurlijke levendigheid en rusteloosheid, ge doodt haar, zoo ge niet voor gepaste afwisſeling en verſcheidenheid van bezigheden zorgt: en hoe ook een leeraar op zijne klasſe, door nu dit dan dat te doen, daarvoor

zoekt

zoekt te zorgen, hij blijft daar toch gedurende die drie uren *alleen* zitten, en dat niet met kinderen, maar met woelige knapen: het kan niet anders of het werk moet hun eentoonig blijven voorkomen.

Het bevalt mij, zeide ik, zoo als ge mij daar alles hebt voorgedragen; maar mij blijven eenige vragen over. Is het raadzaam, vraag ik nog eens, onze literatoren op deze wijze gedeeltelijk de Latijnſche, gedeeltelijk de Griekſche taal en letterkunde afzonderlijk te doen onderwijzen? Onderwijs, zegt men, heeft op ſtudie invloed. — En dit zeg ik ook, was zijn antwoord: zoo het eerſte eenzijdig is, wordt zulks ook ligt het andere. Maar zijn die talen niet zóó vermaagſchapt, dat het onderwijs in de eene de beoefening der andere medebrengt? voor hen ten minſte, die op de akademie volledig voor deze posten opgeleid zijn geworden? Zal ook niet voor ieder de hoop van opvolging een prikkel zijn om in beide talen zich aanhoudend te blijven oefenen? Maar, blijft gij er op ſtaan? welaan! geef den laagſten praeceptor op de tweede orde zijner klasſe de beginſelen van het Grieksch. Dat de eerſte gronden der beide talen door een en denzelfden onderwezen worden, heeft wel iets voor. Zwarigheden kan men maken in het oneindige: zoo heb ik hooren zeggen: wanneer de Historicus een

bink

bink is, dan is het op de fchool met de Historie gedaan. Het zij zoo, antwoordde ik, men kan dat onderftellen: want volmaakt worden onze fcholen nooit; maar dit onderfteld, gaat de jeugd dan toch immers met al het overige geregeld voort, en kan zij door het lezen der oude gefchiedfchrijvers dat eenigermate vergoed krijgen: daar bij de tegenwoordige inrigting, zoo er één geene orde weet te houden, of op zijne jaren gekomen is, of, gelijk men zegt, *een bink* is, de kweekelingen te midden van hunnen loop een vol jaar op die klasfe moeten ftilftaan? En dat ftilftaan, weten we, is teruggaan, en geeft aanleiding, dat de lust wegraakt en honderd ongeregeldheden gepleegd worden. En voorts, wie zal naar de domheid en onbekwaamheid van binken eene fchool inrigten?

Maar hoe overal, vroeg ik, aan zoo vele onderwijzers te komen? Menige ftad heeft aan het onderhoud van éénen al genoeg en klaagt nog over die onkosten. — Dit laten wij aan die Curatoren, was zijn antwoord, of liever aan ons Beftuur over: voor opvoeding en onderwijs meldt men zich daar niet te vergeefs aan. Maar niet overal zijn zoo vele noodig: op kleine gijmnafiën, gelijk van zelfs fpreekt, heeft men aan weinige genoeg, mits deze maar op dergelijke wijze de werkzaamheden onder zich verdeelen. Ook fchikke men zich

op

op groote, gevestigde gijmnafien naar gelang van omftandigheden en perfonen: heeft men een' Conrector of Rector, die goed historicus is, waarom dezen dat vak niet te geven, en zijn vak door een ander te doen vervullen? Maar van zoo *vele* leeraars fpraakt gij: is dat getal dan voor een gijmnafium als wij bedoelen, van een honderd kweekelingen b. v., te groot? Als ik wel reken, beftaat het uit acht, en is dat te groot voor zoo vele kweekelingen en voor zulk een onderwijs en voor den belangrijkften tijd van ieders leven, waarvan alles voor de akademiën en voor de maatfchappij afhangt? Ik wilde er nog meer bijvoegen. Onze moedertaal b. v. en onze Vaderlandfche historie, hebben die niet eenen afzonderlijken noodig? en de eerstgenoemde inzonderheid, om niet alleen te onderhouden wat op de kinderfchool of op het inftituut reeds begonnen is, maar ook, op de hoogere klasfen, om er wel en naar het voorbeeld der Ouden, in te leeren ftellen? Ook wenschte ik, dat het den kweekelingen niet aan gelegenheid ontbrak, om zich bij buitengewoone meesters in moderne talen te oefenen. — Maar welk eene verandering! begon ik alweêr: waar blijft de waardigheid van Rector? of vindt gij die gelijkheid goed? — Geenszins, antwoordde hij, en die verandering is minder, dan zij fchijnt. Men be-

behoude de klassen der leerlingen en de rangen der leermeesters: ook blijft de Rector het hoofd des gijmnasiums en zijne klasse de toegang en drempel der Akademie: *οὐκ ἀγαθὴ πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω·* en die *κοίρανος* behoude zijn' hoogen rang in ons onderwijs, als staande tusschen de gijmnasiën en universiteiten in: en bij het behartigen van zijn hoogstbelangrijk vak, zorge hij voor alle de overige en wake en zie toe. Alles zij en blijve, gelijk het tot nu toe heeft plaats gehad: alleen worden de werkzaamheden, om alles gemakkelijk en goed te doen voortgaan, gepast verdeeld. Zoo lang men dit niet gedaan heeft, zal men bij ieder nieuw voorschrift klagen en jammeren, en den onderwijzeren de gebreken toeschrijven, die aan de inrigtingen eigen zijn. Van denzelfden man is niet alles te gelijk te vergen en vooral van zoo velen niet, die aan *mensa* en *amo* hadden meenen genoeg te hebben, en daartoe aangesteld zijn geworden. Ongerijmdheden op ongerijmdheden hoort men hieromtrent dagelijks en vrij ruw uitslaan. „ Het wordt tijd, hoorde ik eens iemand zeggen, die van onderwijs niet wist en zelf slecht onderwezen was; het wordt tijd, dat men op die scholen aan de mathesis en al het overige de hand ga houden. Die Heeren willen maar niet, en men moet hen noodzaken te willen: wat men wil, dat kan

men."

men." Onverstandig! de blinde kan niet zien, al wil hij, de kreupele niet loopen, al wil hij, de oude en zwakke niet werken als in zijne jeugd en kracht, al wilde hij dit nog zoo gaarne. Rust verleene men aan die rust behoeven en verdienen, en men zorge voortaan, dat men der jeugd geene blinde of kreupele leidslieden geve. Maar men passe ook op, dat, heeft men een aantal scherpe wiskundigen, een aantal fijnbeschaafde literatoren, die willen, zoo men hun maar gelegenheid geeft om aan hunne bestemming te voldoen, dat men, zeg ik, hen niet dwarsboome, hen niet stuite in hunnen loop, hen niet *dwinge* met één woord. Dwingt men een' leermeester, zoo dwingt deze ook zijne leerlingen: dit is er het noodzakelijk gevolg van: en *niets blijft in den geest, dat er met geweld in gebragt is.* Dwing niet; maar beschouw de gijmnasiën als oefenperken der jeugd, waar men strijdt en wedijvert om den krans, gelijk de Grieken in hunne spelen. Open daar een' loopbaan voor leermeesters en leerlingen: laat den mathematicus wedijveren met de letterkundigen en deze weêr met den historicus en geograaf, en dezen wederkeerig met de vorigen, om op de akademiën te doen optreden de in hun vak kundigste, maar tevens ook, door hunne leiding, de braafste, zedelijkste jongelingen, lieve vriend, zoo volgt men de natuur, en het zal eene

 wel-

wellust zijn te aanschouwen, hoe die kweekhoven van de akademiën en de maatschappij groeijen zullen en bloeijen. Geene verordeningen bewerken dit, maar de inrigtingen te veranderen, met de natuur overeentebrengen, dat kloosterachtige vooral wegtenemen, dat het hart toesluit en den geest verdooft, daarmede moet men beginnen, zullen de verordeningen iets baten. Εἷς ἕν, zegt Plato, *οὐχ ἕκαστος ἅπαντα*, niet een alles, maar ieder het zijne, zoo wordt ieder groot in zijn vak en de jeugd maakt vorderingen, waar men verfteld van staat. De mensch kan niet, wat hij wil: dat is te algemeen gesproken en op luijaards alleen toepasselijk: geen Archimedes had eene Ilias kunnen schrijven, geen Homerus eene sphaer vervaardigen, al hadden beide het gewild en gepoogd; maar *wat wij kunnen, dat willen wij*, zoo men ons maar voortleidt, helpt, aanmoedigt, of liever — maar laat begaan. Het *laissez faire*, vriend, komt zoo te pas in alle menschelijke zaken, wanneer men met bekwame menschen te doen heeft, maar vooral, vooral in het onderwijs! Zoo er iets is, is het dit voornamelijk, dat geheel van *goeden wil* afhangt. En wat zegt gij nu van onze tijdsbepaling, waarvan wij te voren gesproken hebben, om niet voor het achttiende, negentiende jaar de jeugd op de akademie te laten komen? Zullen wij die

nu

hij nog noodig hebben? of zal de jeugd niet van zelfs op het gijmnasium langer blijven? Die vier, vijf jaren waren nog veel te lang in vroegeren tijd, om zich daar met zijn' leermeester te vervelen, en nu zullen, geloof ik, zes, zeven jaren niet te veel zijn, wanneer en leermeesters en leerlingen met lust daar werken, alles grondig en met gedurige afwisseling geleerd wordt, en tot doel wordt voorgesteld, niet woorden en regels te leeren, maar door taal het verstand te ontwikkelen; niet op een examen opgegevene plaatsen overtezetten, maar eenmaal de Ouden te lezen, zoo als men Duitsche, Fransche, Engelsche schrijvers leest, niet zoo veel Latijn en Historie te weten als men voor de akademische lessen noodig heeft, maar met den geest der oudheid doortrokken te wezen, en dit door spreken en schrijven aan den dag te leggen. — Veel, oneindig veel kan de jeugd leeren: *ἡ γὰρ νεότης εἰς ἅπαν ἐπίδοσιν ἔχει*: en men neme het niet euvel op, dat er gedurig wat nieuws bij het onderwijs gevoegd wordt; nog veel meer kan daar geleerd worden, als b. v. *Historia literaria*, geene lijst van namen, maar inleiding in de schriften der Ouden, voor dien leeftijd gepast; in die schriften voornamelijk, waarvan reeds veel gelezen en bewerkt is: hetgeen bijzonder op de hoogste klasse het vak van den Rector zijn moet. Maar *tijd* is tot alles noodig, zal

men het goed beoefenen, en alles moet *op* zijn' tijd, niet te vroeg en niet te laat begonnen, vooral niet alles *te gelijk* gedaan worden. Zoo zullen ook ouders niet klagen, dat hunne lieve kinderen te veel blokken moeten, geen' tijd tot verpozing, tot uitſpanning hebben, meer voor hun ligchaam verliezen, dan voor hunnen geest winnen, afgeleefde wezens ſchijnen en niet bloeijende knapen: en de leermeesters, — in plaats van te geeuwen en te gapen, gelijk de mijne deden, ik zie het nog! geene minuut van hunne uren zullen zij vergeefs voorbij laten gaan, om doelmatig op die kinderverſtanden te werken. Want ook voor hen is gedurige afwisſeling van onderwerpen en voorwerpen noodig; en houden zij zich met hunne kweekelingen niet voor een jaar ſlechts bezig, om hen dan te zien vertrekken, en weêr nieuwe voor hunne oogen te krijgen, die ook weêr heengaan, wanneer zij er wat van maken zouden; maar gaan zij van het begin tot het einde, ten minſte gedurende vele jaren met dezelfde voort, hoe naauw moeten zij daardoor aan hunne kweekelingen niet verbonden worden! hoe naauw moeten zij deze ook aan zich niet verbinden! Van de wijze, *hoe* iets interigten of te doen, vriend, hangt alles in de wereld af.

XI.

XI.

9 April 1828.

Ziedaar, mijn vriend, *hoofdzakelijk*, hetgene ik mij uit ons gesprek over de inrigting onzer gijmnasiën nog te binnen heb kunnen brengen. Hier en daar heb ik er wel wat tusschen ingevoegd, om het u zoo veel mogelijk duidelijk en volledig voortedragen; maar veel ook heb ik overgeslagen. Meer dan eens kwam hij op het belang, het hoog belang van dezen leeftijd terug. Als *knaap* reeds, zeide hij, heeft menig groot man getoond, wat hij eenmaal zou worden en doen: het is op dien leeftijd, dat zich het karakter gaat bestemmen. Geen schrijver der oudheid heeft de beroemdste mannen van Griekenland en Rome volkomener naar het leven geschilderd, dan Plutarchus: maar om hen zóó te tref-

treffen, heeſt hij op hunne jeugd bijzonder acht geſlagen, en uit *dien* leeftijd vooral grondtrekken ontleend en bijgebragt, die ons hun karakter, gelijk dat zich vervolgens geopenbaard heeft, geheel doen kennen. Met *knapen* hield zich Socrates het liefſte bezig, en, zochten zijne leerlingen Xenophon en Plato, volgens de beginſelen zijner wijsbegeerte, de een een' volmaakten Vorst, de ander een' volmaakten Staat met volmaakte regeerders hunnen lezeren voorteſtellen; beide begonnen met den *knaap:* en, hoe men ook over hunne idealen denken moge, dit bekent een ieder, dat de beginſelen eener fijne beſchaving en vorming bij hen voornamelijk te vinden zijn. Verwonder u dus niet, dat ik zoo lang, zoo eindeloos lang over onze gijmnaſien ſpreek: ik beſchouw dezelve, als kweekſcholen onzer univerſiteiten, als *de kleine mijsteriën*, mag ik mij zoo uitdrukken? waarin onze Staatslieden, onze Godsdienst-Leeraars als voorbereid moeten worden om tot de *hoogere*, de *[illegible]*, de Hoogeſcholen toegelaten, en daar voor kerk en ſtaat volledig opgeleid te worden. Kunnen wij dan te lang ons met dien leeftijd, met die ſcholen ophouden? Vriend, geene taak is ſchooner, dan dien beſliſſenden tijd van dat kleine, maar zoo belangrijke getal menſchen in onze maatſchappij, gadete-

ſlaan

staan en te vormen: en zoekt men eene handleiding daartoe, geene voortreffelijkere kan men gebruiken, dan Xenophons Cijropedie, Plato's Republiek en de Levens van Plutarchus.

Meer dergelijke aanmerkingen heb ik overgeslagen, om de orde zijner voordragt niet te breken. Zoo kwamen wij ook eens, te midden van dat inrigten der scholen, op mijne bedenkingen terug, of hetgene hij mij stond voortestellen, wel *uitvoerlijk* zou zijn. In al wat onderwijs en het vormen van menschen en staten betreft, zeide hij, bedriegt men zich zoo ligtelijk, omdat men eensdeels, te weinig van de natuur verwacht, en ten tweede, zichzelven en anderen te veel vermogen toeschrijft. Wordt er in een huisgezin of in eenen staat geen werk van de opvoeding gemaakt, zoo denkt men doorgaans al ligt, dat er van die menschen voor de toekomst weinig te wachten is. Eerste mannen intusschen komen uit verwaarloosde kinderen niet zeldzaam te voorschijn: *de natuur werkt onafhankelijk van al ons doen en laten.* Aan den anderen kant is het bij ons een geliefkoosd denkbeeld, dat, hoedanig ook onze kinderen zijn mogen, zoo wij ze maar wel opbrengen, en daartoe noch moeite noch kosten sparen, wij er dat nog wel van maken zullen, wat wij het meest wenschen. Intusschen logenstraft ons hierin de ondervinding dagelijks, en geen

won-

wonder! want, deugt de ſtof niet, wat zal er de arbeider van maken, hoe bekwaam hij ook zij? En evenwel, hoe zeer en hoe dikwijls ook gelogenſtraft en te leurgeſteld, toch meenen wij het vermogen te bezitten of onderſtellen het in anderen, om uittevoeren en tot ſtand te brengen, wat onze verbeelding en zucht tot het goede en volmaakte ons ſcheppen doet, en zoo komen volmaakte werelden, vruchten van ons zelfvertrouwen en onvermogen, als ijdele droombeelden, voor den dag. Aldus bedriegt men zich, wanneer men *de werkelijke wereld* uit het oog verliest. Onze Latijnſche ſcholen, hoezeer ook voormaals verwaarloosd, hebben ſteeds groote mannen opgeleverd: en hoe weinig voorbereid men toen ook doorgaans op de akademiën kwam, wie weet niet, hoe vele uitſtekende juristen en ſtaatslieden uit de ſcholen van Pestel, van Kluit, van Van der Keesſel en anderen voortgekomen zijn? Maar, zoo weinig wij dit toen zouden verwacht hebben, even min mogen wij ons nu van die ſcholen voorſtellen, dat er door middel onzer inrigtingen niet dan genien op zullen gekweekt worden. Verbeeld u dezelve zoo volmaakt, als gij ze voor het belang der jeugd wenſchen kunt, maar verzuim niet, tevens u de knapen en leermeesters, die er op verſchijnen zullen, voor den geest te brengen. Uwe

inrig-

inrigtingen kunnen denkbeeldig zijn, maar deze knapen, deze leermeesters zijn het niet: zij zijn, gelijk wij hen kennen, de eerste zeer onderscheiden, rijp en groen, schrander en stomp, vlijtig en traag, geregeld en ondeugend, gezeggelijk en halsstarrig: en de laatstgenoemde — ook al, gelijk wij zelve, ver van de volmaaktheid af. Genoeg om te doorzien, hetgene ik te voren gezegd heb, dat onze gijmnasiën, hoe voortreffelijk ook ingerigt, toch altijd *gebrekkelijk* zullen blijven. Want wat wij ook doen mogen, om niet dan goede stof den bearbeider te bewerken te geven, op scholen is dit onmogelijk. Maar dit in acht nemende, is het er zóó ver van daan, dat wij den moed zouden verliezen om te verbeteren en te volmaken, dat juist dit ons in staat stelt, om in de daad, en bij de uitkomst der zaak, iets goeds daartestellen. Naar de ware toedragt der dingen moeten onze ontwerpen gemaakt en geschikt zijn: daarin bestaat de kunst van den ontwerper. Want voor volmaakte wezens iets voortefchrijven, dat kan een ieder met goed gevolg: van zelfs toch vormen die zich zelve; maar het goede, dat er is, te bevorderen, en het gebrekkige, dat er ook is en in groote hoeveelheid, zoo niet geheel te verbeteren, ten minste bruikbaar te maken, en zoo min mogelijk te doen schaden, dit vooral moet

de

de ziel van onze ontwerpen uitmaken. Ziedaar den toetsteen, waaraan wij onze voorgestelde ontwerpen en inrigtingen beproeven moeten. En nu, wat denkt u? Zijn ze op de werkelijke wereld toepasselijk? — Waarom niet? zeide ik, maar, op de leermeesters, gelijk wij reeds meermalen gezegd hebben, zal het alles aankomen. — Zeer zeker, hernam hij: maar niet meer onderstel ik in deze, dan van hen te wachten is. Ik vorder geene Aristarchen voor het onderwijs der jeugd op de scholen, zoo min als ik er den Erasmussen en Grotiussen daar gevormd wil zien; maar menschen toch vorder ik, die kunnen wat zij moeten, en moeten zij in hun vak niet bedreven zijn, zullen zij er goed in onderwijzen? *moeten* zij de kunst van onderwijzen en van het vormen der jeugd, de kunst van hun onderwijs en vorming naar de onderscheidene geaardheden hunner knapen inrigten, *moeten* zij die niet verstaan? en *zullen* ze het daarin niet verder, dan alle anderen, kunnen gebragt hebben, daar het hun, als literatoren, zal te beurt gevallen zijn, om in de scholen der oudheid opgeleid te zijn geworden? Maar ik zou haast zeggen, vriend: hoe veel er van de leermeesters afhangt, nog meer, ten minste niet minder, komt het op de *inrigtingen* aan. Zoo groote, zoo uitstekende bekwaamheden worden niet vereischt, om al-

les

les wel te doen gaan: veel vermag men ook met geringe middelen, mits men ze maar doelmatig doe werken. Op beleid in het regelen komt het meer aan, dan op krachten en middelen. Vooral moet men leven en werkzaamheid in de menschen zoeken te brengen. Van *de wijze, hoe?* zeg ik altijd, hangt alles in de wereld af. Houdt men ieder wakker en bedrijvig door ieder dat te doen verrigten, wat hij het best *kan*, en dus het liefst *wil* doen, werkzaamheid en naijver, vuur en leven zal er in uwe instellingen komen, daar er traagheid anders en vadsigheid in heerschen. Zoo ingerigt bloeijen onze akademiën, en zonder die inrigting, zonder dien wedijver van allen met elkander om ieder in *zijn* vak uit te munten, ieder voor *zijn* vak der maatschappij en der geleerde wereld de uitmuntendste mannen te leveren, zouden zij al spoedig onze oude gijmnasiën gelijk worden. Waarom onze gijmnasiën dan niet, wat de regeling van het onderwijs betreft, op diergelijken voet interigten? — Maar hoe dat op eens zoo te doen stand grijpen? vroeg ik nog. — *Op eens is dat onmogelijk*, was zijn antwoord; maar laat mij dit nog zeggen of liever herhalen. Wedijver moet er op de gijmnasiën zijn, en niet van leerlingen alleen, maar ook van leermeesters met elkander; *die* vooral brengt vuur en leven in al-

le instellingen, in alle menschelijke handelingen. Pligtsbetrachting doet veel, maar *dat* toch slechts verrigten, wat de wetten voorschrijven; maar wedijver bij het bevorderen van het goede, strijd om het schoonste, het beste daartestellen, daaraan alleen zijn wij meer verschuldigd, dan aan alle wetten te zamen, met pligtsbetrachting er bij. Nog eens, mijn vriend: op beleid bij het inrigten van scholen komt het niet minder, dan op de leermeesters zelve, aan.

Ik zou niet eindigen, zoo ik u alles wilde meêdeelen, wat hij op dien avond over de belangrijkste zaken zeide. Dit zelfde paste hij ook op onderwijs en praktische philosophie toe. Beleid vermag alles! zeide hij. In de wijze *hoe* men iets doet, ligt het geheim, als het ware, opgesloten, om het *meeste* te verrigten met de *minste* moeite. Met een' hefboom brengt ge alleen in beweging, wat tien en twintig tegelijk, wat ze ook tobben en zwoegen, niet verroeren kunnen. Wat heeft Socrates voor de menschheid niet uitgevoerd! Praktische philosophie zijn wij aan hem vooral verschuldigd. Wie intusschen scheen minder iets te doen, dan hij scheen? Hij praatte en schertste te Athene met jong en oud, gelijk zoo velen aldaar zonder eenig gevolg deden; maar op *zijne*, op *Socratische* wijze deed hij het, en zoo wekte hij, al pratende en schertsende, in jong en oud,

oud, in het tegenwoordige en opkomende geslacht, *denk-* en *werkkracht* op: en zie! zoo kwam er leven en beweging in de zedelijke wereld! Zoo veel ligt er aan gelegen, *hoe* men iets doet! —

Maar wat nu eindelijk, zeide hij ten slotte, het invoeren van deze onze inrigtingen aangaat, niet *op eens* is dat mogelijk, zonder alles het onderste boven te keeren. Ook spreken wij er nu zoo over, als of deze inrigting *alleen* goed, en de bestaande *geheel* verkeerd en nadeelig ware. Dat zal wel zoo niet wezen: want alles, hoe verkeerd ook in den grond der zaak, heeft toch doorgaans eene goede zijde, en zoo kan er ook wel in de tegenwoordige regeling het een en ander zijn, dat zich boven de voorgestelde aanprijst. Ik wil het ook daarom niet invoeren, omdat het *mij* goed voorkomt. Hoe ligt kan ik mij bedriegen? en zeker ben ik weêr te veel aan het ordenen en verordenen geweest: dat mijn zaak niet is. Van *beginselen* moest ik slechts gerept hebben, en de inrigting zelve aan deskundigen hebben overgelaten. Voorts moet de ondervinding leeren. Men neme er de proef van, waar zulks het best geschieden kan, en waar men het, of bij ons of buiten 's lands reeds begonnen en voortgezet heeft, men onderzoeke daar of het wel gelukt. Want *nieuw* is het niet, wat ik voorstel: op sommige onzer gijmnasiën heeft men het reeds begonnen, met de

wis-

wiskunde dan eenen bijzonderen leeraar opdragen. Ook heeft reeds hier en daar de Rector of een der andere leeraren de geschiedenis op zich genomen. De zaak is zoo eenvoudig en zoo van nature goed, dat men, zonder om eene nieuwe inrigting te denken, van zelfs er toe komt. Daarenboven is het op sommige Duitsche gijmnasiën reeds gedeeltelijk sedert eenigen tijd zoo ingevoerd: alleen heeft men het daar veelal te hoog ingezet, van gijmnasiën Athenaea of kleine Akademiën gemaakt, door er onderwijs in de phijsica, natuurlijke historie, logica, moraal, en ik weet niet wat al, bijtevoegen. Daardoor zou men alles bederven. Op de instituten geve men daar onderwijs in, zoo ver dit voor het leven van den nijveren en tevens beschaafden stand te pas komt; maar de kweekelingen onzer gijmnasiën, die hier voor de hoogeschool opgeleid worden, moeten op de hoogeschool eerst dat grondig leeren. Daar zullen zij zich op wetenschappen in den eigenlijken zin toeleggen, maar hier is het om letteren, om klassische literatuur en de beginselen van mathesis en historie te doen, ten einde daardoor tot dat hooger wetenschappelijk onderwijs opgekweekt te worden. Bedoelt men dit en houdt men zich binnen deze palen, zoo kan men alles verkrijgen wat men wil; maar met er zoo veel ongelijksoortigs bijtevoegen, verkrijgt men

men niets, of alles van minste hoogstgebrekkig. Maar om terug te keeren tot uwe bedenkingen: voorzigtigheid, vriend, is vooral noodzakelijk bij het veranderen van bestaande inrigtingen. Niettegenstaande de slechtste inrigtingen kan eene school bloeijen en welgevormde kweekelingen opleveren, zoo namelijk de leermeesters voortreffelijk zijn, en door zeldzamen ijver en bekwaamheid alles weten te vergoeden: bewijzen daarvan vindt men in sommige onzer steden, waar gijmnasiën zijn. Maar noodzaakt ge die leermeesters, om tegen hunnen zin iets nieuws intevoeren, zoo zal met de beste inrigting die school van jaar tot jaar meer en meer verkwijnen: niets toch doet men goed, dat men niet gewillig doet. Hier vooral het *festina lente!* Hetgene goed gaat, laat dat zoo blijven, volgens welke regeling het dan ook ga: en beproeft gij iets beters dat gelukt, geloof mij, langzamerhand zal ieder, die het goede wil, het van zelfs verlangen. Iets anders is het, zoo men eene school hier of daar en door de onderwijzers en door de verkeerde inrigtingen ziet te gronde gaan: daar sla men handen aan het werk, en stelle daar wat goed en nuttig bevonden is, en verandere alles zonder bedenken, met de onderwijzers te beginnen.

En zoo stapten wij eindelijk van de gijmnasiën af, nadat hij dit nog gezegd had. Zoo niettegen-

genſtaande al ons ontwerpen en inrigten nog ſteeds op onze hoogeſcholen zeer middelmatige jongelingen en wel in grooten getale komen, denken wij dit dan toch in, dat de natuur hare bijzondere gaven aan weinigen, zeer weinigen geſchonken heeft, maar deze, hoe klein ook in getal, voor het welzijn en den bloei van ſtaten genoegzaam zijn. Maar genoeg van de gijmnaſiën, zoo niet reeds te veel.

En nu van de akademiën! zeide ik: ge brengt er mij van zelfs op: of daarover liever op een' anderen tijd? — Mijn vriend, hernam hij na eenig nadenken, het is wonderbaar; maar het is, als of ik er niet toe komen kan, om er van te ſpreken. Honderdmaal ben ik op het punt geweest, om er u mijne gedachten over meêtedeelen; maar, hebt gij het niet gemerkt? altijd nam ons geſprek eene wending, zoodra wij er van zouden beginnen. Socrates, dien wij daar noemden, zou het aan zijn' genius toegeſchreven hebben, die hem altijd wederhield, als hij te ver ſtond te gaan. Zulk een' genius heb ik nu wel niet, zoo ver ik weet; maar zou er toch niet reden zijn, dat ik zoo noode daartoe kome? Zoo lang mij heugt, en waar ik in mijn vaderland en elders,

ders, in Duitschland vooral en Italie akademiën bezocht heb, altijd en overal is het mij voorgekomen, dat men met het besturen van dezelve, en vooral met er veranderingen op te maken, niet te voorzigtig zijn kan. Wat Göttingen geworden is, dat nog maar eene eeuw daar staat, weet gansch Europa; maar ieder weet ook tevens, hoe de Munchhausens en Brandissen die universiteit bestuurd hebben. Zij waren Meecenaten en regeerden minder, dan dat zij bestuurden; ja, ook dit deden zij eigenlijk niet; maar zij bevorderden de belangen der school en beschermden dezelve. Zij beriepen de eerste mannen van Duitschland om daar te komen, en vonden zij in Duitschland niet, wat zij zochten, dan zochten ze in ons vaderland en elders. Eenmaal die hebbende, bemoeiden zij er zich nu verder niet mede, hoe die moesten handelen, hoe onderwijzen, hoe de studiën voortzetten. Hadden zij dit gedaan, dan hadden zij juist gekregen, wat zij verlangden, en meer ook niet, en dit zou al zeer gering geweest zijn. Maar neen: het *laissez faire* hielden ze in het oog, en lieten hun zelven dit over: en wat gebeurde nu? Dat Göttingen in korten tijd onder de oudste en beroemdste akademiën van Duitschland eene eerste plaats kreeg en tot nu toe behield, en het licht van kennis en wetenschap zich 266

van hier door de geheele geleerde wereld verspreidde, als uit geene Duitsche akademie in de voorgaande eeuw. Dit had Munchhausen kunnen hopen, maar niet verwachten, zeker door verordeningen niet kunnen teweegbrengen; waarvan men tegenwoordig den mond vol heeft en * * * dien avond bij u gewaagde. Maar wat spreek ik van Göttingen? Was het niet even zoo met de oudste universiteiten van Duitschland, met die van Italie, te Bologne, te Salerno, met die in ons vaderland in de zestiende en zeventiende eeuw, vooral met die van Leijden gegaan? De zaak der kunsten en wetenschappen, de zaak van akademiën is boven het bereik van menschen overleg en menschen vermogen. De opschietende spruit kunt ge kweeken en verzorgen, maar *gij* doet den boom niet groeijen, die er eenmaal uit op zal rijzen. Men maakt geene akademiën, als huizen en paleizen, en meent men het te vermogen, kabinetten en boekerijen en gehoorzalen zal welligt de naneef bewonderen, maar de Musen zullen daar niet wonen. Vrijheid verlangen die, en komt ge haar met duizende voorwaarden en voorschriften en belemmeringen aan, zij verlaten u en doen zich elders hooren. En dit is zóó waar, mijn Vriend, dat de geschiedenis van alle volken en tijden het bevestigt. Vol van Petrarcha en Mu-

re-

retus, kwam ik voor twintig jaren in Italie en bezocht Rome, de oudste universiteiten, de verzamelingen van antike beelden en schilderijen, de beroemdste zetels van kunsten en wetenschappen. De herinneringen der voorgeslachten waren mij heilig, en ik meende nu en dan in de eeuw van Augustus en Pericles te leven; maar in herinneringen ook alleen was het, dat mijn geluk bestond. Want vrijheid had Italie verlaten, die het voormaals zoo heerlijk had doen bloeijen, en nu vond ik eenzaamheid, akelige, doodelijke stilte en eenzaamheid in die prachtige gebouwen. In mijn vaderland terugkeerende, beving mij huivering bij het vernemen, wat men langzamerhand hier zocht intevoeren en voorteschrijven, en neerslagtig wandelde ik Leijden door, toen onder Napoleon naderhand alles op gezag van den Franschen Monarch was ingerigt geworden. Moet het dan zoo, dacht ik, met mijn vaderland gaan, als het met Italië gegaan is, en dat zoo plotseling? Maar ik bedacht niet terstond, dat wij van Germaanschen stam, dat wij Nederlanders zijn. Het bleek ook bij de terugkomst en het herstel van *ons* vorstengeslacht, dat nog Germaansch bloed door onze aderen stroomt, en wij gedrukt waren geworden een' tijd lang, om met te meer veerkracht zelfwerkzaam te worden. Tijden en omstandigheden zijn voor ons

veranderd, zoo wel als voor Italië, en wat wij geweest zijn en zoo als wij het geweest zijn, dat en op die wijze zullen wij het niet ligt meer worden; maar de geest onzer vaderen bezielt ons nog, en na onze inrigtingen van het jaar vijftien, zoo wijs ontworpen, als vrijheid en liberaliteit ademende, en zeker met behulp van dezelve, zijn onze akademiën weêr hersteld en tot nieuwen bloei gekomen. Vriend, wat zegt gij? ik wilde het nu maar daarbij laten: *le mieux est l'ennemi du bien.* Ik zou op die wet wel wat aantemerken hebben en ook op belangrijke punten. Maar het is waarlijk, als of een zekere genius mij weêrhoudt. Met het wegnemen van gebreken, geeft men zoo ligt tot nieuwe gebreken en van nog erger natuur aanleiding. En zijn de gijmnasiën eenmaal aan hun doel gaan beantwoorden, krijgt men uit dezelve geene kinderen, geene onbeschaafde kinderen meer op de akademie, maar voor het grootste en belangrijkste gedeelte ten minste fijn beschaafde jongelingen, wel nu, dan verhelpen zich die gebreken welligt van zelfs. Mij dunkt, dit eerst te beproeven en dan te zien! — Nog twee woorden, zeide ik hierop, en dan verlaat ik u: want ik *mag* zoo lang niet blijven. Welke zijn die gebreken in onze wet? — Met twee, drie woorden, was zijn antwoord, kunt *gij* dit wel vragen,

gen, mijn vriend, maar ik niet beantwoorden. Ge zult dus geduld moeten nemen en weder gaan zitten. Hetgeen ik u te zeggen zou hebben, bestaat meer in laten, dan in doen: meer in hier en daar in de wet iets uittefchrappen, dan er bijtevoegen: meer in zekere oude zaken te herroepen, dan in nieuwe intevoeren. Maar daartoe moet ik u doen letten op den aard en de ftrekking van hooger, van akademisch onderwijs, en ook dit, zie ik al vooruit, zal mij niet gelukken, zoo wij niet nog eens op de geheele natuurlijke inrigting der maatfchappij, ten minfte een' blik geworpen hebben. De zaak van ons onderwijs is de zaak van ons vaderland; maar de roem en luister, de kracht en fteun der goede regering van ons land hangt van onze akademiën af!

Hier legde ik alweêr mijn' hoed naast mijn' ftoel neêr, en luisterde met vernieuwde aandacht toe.

XII.

XII.

9 *April* 1828.

Zelfstandig moet eene natie zijn, dus vervolgde de grijsaard, zal zij *natie* heeten, en dit kan zij worden, ook zonder Akademiën, gelijk de geschiedenis geleerd heeft, ook van ons vaderland: *de natuur werkt onafhankelijk van al wat wij doen of laten;* maar, zijn er instellingen, die een volk zelfstandig doen blijven of het dit meer en meer doen worden, zoo zijn het gewis de *Hoogescholen*. Het is hier het *hoogere* onderwijs, de *derde* opvoeding, mag ik mij zoo uitdrukken? voor dezulken bestemd, die niet alleen door fijnere beschaving boven allen uitmunten, zoo velen met hen de eerste en tweede opvoeding genoten hebben, maar door zelfstandig beel-

in de maatschappij te leven en te werken, voorbeelden voor alle anderen moeten zijn, en kerk en staat zullen voorstaan en handhaven. Reisde men oudtijds door het Oosten en Griekenland, dan bezocht men bijzonder de tempels, de heiligdommen der volken. Daar lag hun schat, daar praalden hunne kunstgewrochten, de roem der natiën. Zoo beschouw ik de Universiteiten, door ons vaderland, door Germaansch, door geheel Europa overal verspreid. Daar ligt van ieder volk zijn schat en niet tot praal, maar tot nut: het belangrijkste deel van hetzelve wordt daar opgeleid, waaruit het van tijd tot tijd zijne leeraars en voorgangers in den godsdienst, zijne regters, zijne overheden, zijne kundigste, beschaafdste, bekwaamste mannen in alle vakken van menschelijke kennis en wetenschap te wachten heeft. Stelt eene natie prijs op haren *Godsdienst*, dat die niet in bijgeloof en dweeperij, of in valschgenaamde philosophie ontaarde: stelt eene natie prijs op *Regt* en *Regters*, dat zij hare gewigtigste zaken niet aan wufte, ligtzinnige menschen, niet aan blootelijk wetgeleerden of regtskundigen, maar aan mannen van karakter te beslechten overlate, die voor regt en waarheid als rotsen pal staan: stelt eene natie op hare *Vrijheid* prijs, dat hare grondwettige inzettingen en wetten gehandhaafd worden tegen wie het

ook

ook zij, en zij geen speelbal der staatkunde van andere volken worde: in één woord, houdt eene natie Godsdienst en Regt en Vrijheid voor de grondzuilen van haar bestaan, gewis, mijn vriend, dan zullen haar de Universiteiten, die zij bezit, niet onverschillig wezen. Dáár, zal zij zeggen, dáár ligt het Palladium van ons behoud, de hoop onzer toekomst, en het den vreemdeling aantoonen, als haren grootsten schat, en juichen, zoo dikwijls zij verneemt en door daden ziet bevestigen, hetgene *ons* vooral thans te beurt mag vallen, dat het hare regering, haren Vorst om niets meer te doen is, dan om hare universiteiten dat gene voor het vaderland te doen zijn, wat zij er voor zijn kunnen en zijn moeten. Maar dan moet zij zich ook diep bedroeven en verontwaardigen, zoo dikwijls zij bekrompene menschen, die, als *** nooit eene akademie bezocht hebben, van inrigtingen en verordeningen hoort gewagen, die in den Franschen tijd hier al het licht stonden uitteblusschen, dat onze vaders ontstoken hadden.

Zoo sprak de Oude: en ik kan u niet beschrijven, met welk een vuur en leven hij dat alles uitdrukte. Niet gemakkelijk kon ik hem weder op mijne vraag terug brengen, wat hij op onze tegenwoordige inrigtingen aanteмerken had. Als verstond hij mij niet, haalde hij een' gulden uit

zijn

zijn zak: zie, zeide hij, HAC NITIMUR, HANC TUEMUR is hier op het omſchrift te lezen: dit was onzer vaderen ſpreuk: door het eene verſtonden zij onzen *godsdienst*, door het anderen onze *vrijheid:* OP DEZEN STEUNEN, DEZE BESCHERMEN WIJ. Heeft ooit eene natie zich ſchooner zinſpreuk gekozen? en hangt het van onze akademiën niet af, dat wij beide handhaven?... Maar wat dan mijne aanmerkingen betreft, waar gij naar vraagt, zeide hij na eenig ſtilzwijgen, zij komen alleen hierop neder, dat bij den besten toeleg om zelfſtandigheid in de ſtuderende jeugd te bevorderen, die dezen leeftijd uitſluitend eigen is, hier en daar wel iets voorkomt, dat beter voor het gijmnaſium, dan voor univerſiteiten geſchikt ware. Dan welligt blijft dit nog vooreerst eenigermate noodzakelijk bij ons en vooral in Belgie, zoo lang nog de gijmnaſien niet overal op beteren voet gebragt zijn. Ik zeg nog eens, met deze moet men beginnen. Het jonge plantſoen moet zorgvuldiger en langduriger opgekweekt worden, zal men er planten en boomen naar elders uit overbrengen, die daar zelfſtandig opwasſen. Evenwel, dat *ſimpliciter*, *cum laude*, en hoe heet dat meer? moest men afſchaffen, dunkt mij. *Scholam*, zou ik zeggen, *redolet:* voor ſtudenten ten minſte past dit niet, en het minst voor de zulke, wien de *ſummi ho-*

no-

nores in hun vak toegekend zijn geworden Maar ook: dat bepaald voorschrijven van alles, zoodat er niets aan eigene keus, aan eigene werkzaamheid overgelaten wordt, dat strijdt met de natuur des jongelings, die daarom het gijmnasium verlaten heeft, omdat hij nu in staat was geworden, om zich zelven in zelfstandigheid te oefenen. Waarmede ik niet bedoele, dat men *de studien* geheel *vrij* moet laten, gelijk sommigen bij ons, als † † †, willen en het inderdaad te Munchen ingevoerd is: verre van daar! Onze universiteiten, ik herhaal het, moeten *Hoogescholen* blijven en hoe *hoog*, hoe vrij, hoe liberaal het onderwijs daar zij, *scholen* moeten zij zijn en blijven, en geene scholen zijn denkbaar zonder orde en wel geregeld onderwijs. Is het daar pligt van hoogleeraren, gezet hunne lessen te geven, pligt is het niet minder en meer nog van studenten, gezet en geregeld die bijtewonen. Maar met alles voorteschrijven, bijvakken zoo wel, als hoofdvakken, neemt men zoo ligt alle lust en denkbeeld zelfs van *eigen* studie weg. Aan de promotiën wilde ik vooral de hand gehouden hebben. Oudtijds werd, na het doktorale examen, den kandidaat aangezegd, of hem, volgens genomen Faculteitsbesluit, die promotie toegestaan werd, en, was die toegestaan, dan, op welke wijze, *publice*, *more majorum*, of slechts

flechts *privatim*. Dit was eene echt akademische instelling, en wil men die behoorlijk wijzigen: de promotie met de kap en al die cerimoniën zal wel niemand terugwenschen; maar wil men die, zeg ik, naar de zeden onzer tijden wijzigen, zoo kan daardoor een naijver ontstaan of aangevuurd worden, die uitsluitend voor de akademiën past. De *bal* toch is, als het ware de prijs, de kroon, welke men aan het einde der loopbaan zoekt te behalen, en die geve men dan ook op de *hoogstvereerende* wijze niet, ten zij een jong mensch in alle nevenvakken, zoo wel als in de hoofdvakken, schoon in deze toch voornamelijk, uitstekende vorderingen gemaakt hebbe en in staat zij om daarvan in het spreken niet alleen door defensie van theses, maar bijzonder door het schrijven van dissertatien schitterende blijken te geven. Niet zeldzaam zijn sedert eenige jaren de voorbeelden van studenten op onze Hoogescholen, die in twee faculteiten met luister gepromoveerd worden: te Leijden is dit als in gebruik gekomen voor uitstekende jongelingen. Voor zulke kweekelingen onzer scholen mogt wel eene bijzondere eerekroon opgehangen worden, en deze zóó vereerende zijn, dat zij als regt gaf op hoogere posten. Vele van dezelve hebben ook reeds katheders beklommen of staan in andere hoogstaanzienlijke bedieningen te

ko-

komen. Van weinige kan men veel, maar van alle niet hetzelfde verlangen, of de meeste doen dat zelfs hoogstgebrekkig, wat voor hen de hoofdzaak is .... Maar zoo langzamerhand, zie ik, zou ik weêr aan het bepalen en verordenen en het maken van *reglementen* komen, waartoe ik van nature onbekwaam ben. Om bij onze *beginselen* dan te blijven, met weinige woorden, vriend: zóó rigte men onze hoogescholen in, dat het onderwijs voor *dien* leeftijd, voor den *jongeling*, den aanstaanden man passe, die voor de maatschappij, en voor zoo hooge, belangrijke betrekkingen in dezelve opgeleid wordt, en niet slechts *liberaal* zij: dit moet het ook op de gijmnasiën wezen; maar geheel ter bevordering van hoogere veredeling, van ware zelfstandigheid strekke.

En hier kwamen wij van zelfs op het punt, waarmede wij ons geheele gesprek aangevangen hadden, het onderscheid tusschen gijmnasiën en hoogescholen. Ik ben noch geleerd, zeide hij, noch Hoogleeraar, en mag dus niet beslissen, hoe men in eenig vak op eene akademie onderwijs te geven hebbe: maar geschiedenis was altijd, zoo als ik gezegd heb, mijne lievelingstudie, en daaromtrent meene ik eenigermate te kunnen oordeelen, hoe die op eene universiteit, ten minste hoe geheel anders die daar, dan op

een

een gijmnasium, dient voorgedragen te worden.
Behandelt men dezelve op gijmnasiën wijsgeerig en pragmatisch, niets is ongerijmder, niets onnutter, niets schadelijker. De jeugd vat dat nog niet op dien leeftijd, en zich verbeeldende het te vatten, verzuimt zij de zaken, in de geschiedenis vervat, waarop de wijsgeerige beschouwing rusten moet, en zonder van aardrijkskunde, zonder zelfs van *geschiedenis* iets te weten, spreekt zij van, ik weet niet welk, *pragmatismus*. Maar zoo noodzakelijk het is, op die scholen van punt tot punt alles op de landkaart aantewijzen, van volk tot volk volgens tijdorde voorttegaan, en al het belangrijkste naauwkeurig te verhalen en te herhalen, zoodat er een schat van kennis in het hoofd der knapen kome: even zoo ongerijmd zou het zijn, het akademisch onderwijs op denzelfden voet interigten en niet verder te gaan. Dan wordt het verstand rijp tot het zoeken van oorzaken, tot het onderscheiden van oorzaken en gelegenheden, tot het vergelijken van volken met volken, van leeftijden met leeftijden, van de oudheid met onze eeuw. Daar voldoet de leeraar het best, die als geschiedschrijver verhaalt, maar ook als geschiedschrijver, als Polijbius b. v. *kritiek*, historische kritiek gebruikt, en de geschiedenis pragmatisch doet werken op de beoefening der

we-

wetenschappen, op staatkunde, op het leven en alle menschelijke zaken, en haar eene school van menschkunde maakt, hetgene De Rhoer hier begonnen heeft, gelijk wij weten. Het is even zoo met alle vakken van akademisch onderwijs gelegen. De aard en strekking er van moet zijn, niet alleen naauwkeurig alles te ontvouwen, helder en genoegzaam te doen begrijpen, maar ook den geest aan zelfwerkzaamheid, aan eigen vinden en oordeelen te brengen: waartoe het zoogenaamd *responderen*, iets anders gewis dan les opzeggen, zoo hoogstnuttig, ja, op eene akademie noodzakelijk is. Wilt ge den zin van dien leeftijd wel leeren kennen, om er doelmatig aan te voldoen, zie dan, hoe hier te lande de studenten zich zelve tot zelfstandigheid oefenen. Geene Faculteit, of er zijn *sodalitia* in, wekelijksche bijeenkomsten van jonge lieden, die daar gehoordene collegiën onderling repeteren. Één is er, die vragen voorstelt, ook wel eigene vragen: de overigen beantwoorden die, ieder op zijne beurt en allen beoordeelen het: dan aan het disputeren! Beurtelings leest men opstellen voor over opgegevene onderwerpen tot het vak behoorende, die door al de *amici et sodales* t'huis gerecenseerd en streng gerecenseerd worden. Zoo de propaedeutici: vooral worden Grieksche en Latijnsche schrijvers niet verzuimd, en de vetera-

nen

ten verſchijnen daar nog nu en dan, en lezen Xenophon en Cicero mede. Juristen pleiten, en in de daad ieder heeft daar zijne zitting in de regtbank. Literatoren lezen met geestdrift hunne Tragici, hunne Historici, ook wel Plato. Theologen oefenen zich in hun ſtudievak, en zoo ook de medici. Ge zult wel zeggen: hoe weet ge dat alles zoo naauwkeurig? Van den jongen *.* heb ik het, die voor eenige jaren de Utrechtſche akademie verlaten heeft. In alle bijzonderheden heeft hij mij dit meermalen medegedeeld: want zelf ſprak hij gaarne van die avonden, en mij was niets belangrijker. Dat is, zeide ik bij mij zelven, zelfſtandig ſtuderen en zich voor de maatſchappij voorbereiden. Profesſoren, voegde hij er bij, bemoeijen zich daar niet mede: alleen geven zij raad aan die er om vraagt; maar en daar en elders zijn Profesſoren, die zelve in zoodanige, in nog beſtaande ſodalitia geweest zijn, en aan die bijeenkomſten en onderlinge werkzaamheden niet minder, dan aan gehoudene collegiën hunne ontwikkeling zeggen dank te weten. Zelfſtandig moet men leeren ſtuderen op de Hoogeſcholen: anders treedt men als ſchooljongen, niet als man, de maatſchappij in. En hoe zocht onze wet van het jaar vijftien dit niet in vele bepalingen, ook in nieuwe inrigtingen te bevorderen! Zonder te veel van een' ieder te

ver-

vorgen, verlangt zij toch een proefschrift bij het verlaten der Akademie, en zijn er, die zich in schrijven zoo wel, als in studeren en zelfdenken en oordeelen geoefend hebben, biedt zij eerepenningen aan allen aan, die eene prijsvraag, niet te diep, niet te nieuw, niet boven het bereik van jongelingen gaande, maar toch eene prijsvraag, volledig beantwoorden. Schoone vruchten hebben deze echt akademische instellingen opgeleverd, en deze laatste ook bijzonder, gelijk onze Annales getuigen: en hoeveel nuttiger nog en heilzamer zouden zij werken, zoo men niet doorgaans al te jong en te weinig voorbereid op de akademie kwam! Dit bederft alles en moet wel alles bederven: zoo ziet men sodalitia door kinderen oprigten, die ook zoo spoedig uiteengaan, als zij aangegaan zijn: zoo gaan kinderen prijsvragen beantwoorden, die nog geen thema zonder fouten maken kunnen: zoo ontstaan honderd verkeerdheden, misbruiken, ja nadeelen, die aan de instellingen worden toegeschreven, maar alleen aan dat haasten en jagten van ouders en leermeesters te wijten zijn. Die bijeenkomsten zijn zoo nuttig, Vriend! ik had er ook in mijn' tijd, schoon niet voor echte, grondige studiën ingerigt; maar toch ben ik er oneindig veel aan verschuldigd geweest: ook vrienden heb ik er aan te danken, en wat is het le-

ven

ven zonder vriendschap? Met hen over die avonden te spreken, was ons jaren daarna nog het hoogste genoegen, ja die voor en na ons in dien kring geweest waren, welkom waren zij ons èn toen en naderhand, zoodra zij maar ons symbolum noemden. Ook dit is een oogpunt, waaruit men de universiteiten beschouwen moet, dat belangrijk is. Het is daar de plaats, waar men vriendschap voor het leven aangaat. Dat begint wel op de gijmnasiën, maar standvastige vriendschap, op overeenstemming van hart en karakter rustende, wordt daar eerst aangegaan. Dan eerst wordt men daar vatbaar voor: want dan eerst begint men gevestigd karakter te krijgen. En wie leeft er onder beschaafde menschen, die aan zijn' boezemvriend niet erkent, zoo veel voor zijne vorming en veredeling, als voor zijn levensgenot te danken te hebben? Maar ook verbindtenissen maakt men op de akademiën, die op de geheele maatschappij invloed hebben. Ieder lustrum verspreiden zich uit die scholen van beschaving en veredeling eene menigte jonge menschen het geheele land door, die in zeer onderscheidene betrekkingen van kerk en staat komen, en nog meer, wat beroep, dan wat afstand van plaats betreft, uiteenloopen, en zoo raken zij ook langzamerhand geheel van elkander gescheiden; maar eenmaal waren ze bijeen, en als

 stu-

ſtudenten gelijk, en als jongelingen vertrouwelijk, openhartig, op inborst meer en karakter, dan op geboorte en aanzien lettende, en zoo was daar een band van onderlinge toegenegenheid en hulpvaardigheid gelegd, die naderhand de geheele maatſchappij, het geheele land door, niet alleen de aanzienlijkſten met de geringſten, maar ook de eerſte mannen in kerk en ſtaat blijft verbinden. Denk eens in, wat dit niet voor het vaderland moet opleveren! In mijn' tijd dacht men om dat alles luttel, en kon men er ook niet aan denken: alles was door partijſchappen verdeeld. Maar zie thans gansch Duitschland door, zie in ons vaderland, hoe men op de akademiën zich voor zamenkomſten over vijf, zes jaren verbindt! Zie in ons vaderland, hoe zestig-, zeventig-jarigen nog zoeken intehalen, wat zij in hunnen bloei en kracht niet hadden mogen bekomen, en over twee, drie maanden hier ſtaan bijeentekomen, om zich hunnen bloeijenden leeftijd aan Leijdens Hoogeſchool onderling te herinneren, en naar wooronderlijken trant hunne hereeniging ook godsdienſtig te vieren. Zoo lang hoop ik nog te leven! De Koning, zegt men, vriend, zal er ook bij tegenwoordig zijn: Hij behoort tot de ſtudenten van dien tijd: en V. d. P., hoor ik, zal de redevoering houden! Dat mag opgeſchreven worden in de jaarboeken van

ons

ons rijk: *onze Koning herinnerde zich op dien dag aan de dagen zijner jeugd, en vond zich te vrede en gelukkig te midden zijner oude medestudenten, en dankte God voor dat geluk;* maar het sta ook opgeschreven in de Annalen onzer Akademiën, opdat allen blozen van schaamte, die onze Hoogescholen tot Kinderscholen willen doen afdalen. Zij zien daaruit, dat ook Vorsten daar gevormd worden, en zij dus voor Vorsten-opleiding moeten bestemd blijven!

XIII.

Al wie het goede wil, zoek' slechts het kwaad te keeren.

Twee had de klok geslagen; maar eens aan dat studentenfeest gekomen, verloor zich de grijsaard zoo geheel in herinneringen uit de dagen zijner jeugd, dat hij nu vooral aan uur noch tijd dacht, en het lang duurde, voor dat wij weder op onze akademische inrigtingen terugkwamen. Eindelijk bragt er ons het weêrzien zijner oude akademievrienden op. Wij zullen daar, zeide hij, die dagen van over veertig, vijftig jaren met de tegenwoordige kunnen vergelijken. Welk eene verandering in dien tusschentijd op onze Hoogescholen, vooral sedert twaalf, dertien jaren! Ik heb u, voer hij voort, eenige aanmerkin-

kingen medegedeeld over de tegenwoordige verordeningen; maar ik houde meer van prijzen, dan van laken, en weet ge, wat er mij zoo uitstekend in bevalt? Het is dit, dat dezelve den overgang van de gijmnasiën tot de hoogescholen zoo gemakkelijk en geleidelijk gemaakt heeft, als ik niet weet, dat eenige inrigting bij eenige natie dit ooit zoo bewerkte. Ik bedoel, gelijk gij wel van zelfs begrijpen zult, het daarstellen van twee afzonderlijke Faculteiten voor de propaedeutica, de eene om studenten voor de geneeskunde niet alleen, maar in 't geheel voor de wetenschappen volledig voortebereiden: de andere, om een' ieder, welk vak hij zich moge kiezen, door hooger onderwijs in de klassische letterkunde en philosophie doelmatig daartoe opteleiden. Is immer zoodanige Faculteit der wetenschappen nuttig en noodzakelijk geweest, zij is het gewis in deze eeuw voornamelijk, die met regt *de eeuw der wetenschappen* mag genoemd worden. Maar ook de Letterkundige Faculteit, wier doel het is om wat dieper, dan op het gijmnasium mogelijk is, in de geschiedenis der volken en in de oudheid te doen inzien, en door de geschiedenis der wijsbegeerte, door het lezen en doorgronden van de eerste wijsgeeren, van de eerste staatkundigen der oudheid, voor regtsgeleerde en staatkundige, en niet minder ook

voor-

voor geleerde studiën doelmatig voorbereiden, hoe heilzaam moet die op eene geheele universiteit niet werken! Ik heb altijd al het goede en voortreffelijke, dat ik op Duitsche akademiën aangetroffen heb, hoog gewaardeerd; maar dezen overgang van het gijmnasium tot het hooger onderwijs, en deze voorbereiding tot de hoofdvakken van hetzelve, miste ik overal. Hoe groote vorderingen iemand in de oude literatuur gemaakt hebbe, komt hij daar op de universiteit, zoo is het hem moeijelijk te doorzien, waartoe dat alles hem dienen moet. De lessen worden in de moedertaal gegeven: waartoe dus zijne vorderingen in het Latijn? Al terstond gaat hij aan zijn hoofdvak: op een oogenblik is hij Theoloog of Jurist of Medicus geworden. Zoo groot is die sprong en zoo werkelijk zijne nieuwe studie en bedrijf, dat hij nu al ras al dat voorgaande vergeet, ten minste geene kans ziet om het voorgaande onderwijs met het tegenwoordige zamenteknoopen. Geen wonder! want oude letterkunde had hem beschaafd, maar nog niet door oude philosophie voor de wetenschappen opgeleid, dat eerst in den akademischen leeftijd mogelijk is. Ja zelfs zou men bijna zeggen, dat er alles daar op ingerigt is, om het voorgaand onderwijs nutteloos te maken. Het Romeinsche regt, om van mijn vak in het bijzonder

der

der te spreken, dat in de taal der Romeinen tot ons overgekomen is, en uit die taal alleen diep doorvorscht kan worden, in het Duitsch, in eene nieuwere taal, hoort men daarover lessen geven, als of men geene vorderingen, ik zeg niet in echt klassische literatuur, maar zelfs in de Latijnsche taal bij de jonge hoorders onderstellen mogt. Met beroemde geleerden in Duitschland, die ook onze akademiën kenden, en het goede, waar het ook te vinden is, opmerkten en waardeerden, heb ik meermalen hierover gesproken. Allen bekenden mij, dat onze verordeningen hieromtrent voortreffelijk zijn, en, wat de taal betreft, waarin het onderwijs gegeven wordt, wij hierin zoo regt gepast den middenweg gaan: niet algebra, vaderlandsche letterkunde, hedendaagsch regt, nieuwe wetenschappen in het Latijn hooren geven, waardoor men noodeloos alles vertalen en der taal geweld zou moeten aandoen; maar voor Romeinsch regt, voor exegese, voor wetenschappen, die het gestadig lezen van latere Latijnsche schriften noodzakelijk vereischen, deze taal doematig gebruiken. „ Zoo er een middel is, zeiden zij, om de broodstudie voortekomen, die pest der akademiën, is het de *klassische literatuur*, en het gene daarmede in verband moet staan, *het behoud der Latijnsche taal*. En dan, voegden zij er bij, uwe *heeljarige*

ge cursus! niet, volgens de middeleeuwsche verdeeling des jaars in twee deelen, den cursus te splitsen: maar een geheel jaar te nemen om in de belangrijkste vakken de jeugd niet alleen te onderwijzen, maar geheel en al als in te wijden: hoe voortreffelijk is deze instelling niet!" Zoo hoort men thans Duitschers spreken, vriend: en denk ik dat in, zoo zeg ik wat onze akademiën betreft,

Alwie het goede wil, zoek' slechts het kwaad te keeren.

Eene ware spreuk, vervolgde hij, en op den tegenwoordigen tijd zoo toepasselijk! Van zelfs zal het goede, dat wij hebben, in deze eeuw van verbetering en volmaking wel bevorderd, en ons waarlijk heilzaam worden, zoo wij maar tegengaan en afweren al wat hetzelve benadeelen zou. Van hoevele veranderingen hoort men niet dagelijks gewagen, die verderfelijk zouden zijn! b. v. het aanstellen van *Inspecteuren* der akademiën in plaats van Curatoren: die naam alleen, zeide hij, doet ons sidderen: het benoemen van Profesforen volgens een geopend *concours:* niets belagchelijker, bekenden wij beide met een' grimlach, heeft de negentiende eeuw nog voor Nederland uitgedacht: of wie zullen daar regters zijn? De ware geleerde erkent voor zich geene regt-

regtbank, dan de geheele geleerde wereld en de nakomelingschap! Ook spreekt men van perpetueele Rectoren in de Senaten en van wat niet al? Daar zijn zoo vele nietigheden in schijn, zeide hij, die in de daad hoogst belangrijk zijn, zoo vele verordeningen, die doelmatig schijnen, en in zamenhang schaden. Wat doet het er toe, zegt men, of ieder der Professoren op zijne beurt Rector wordt, dan of één het voor altijd is? Het laatste is voor het beheer verkieslijk. Voor het beheer der akademische zaken mag het nuttig zijn, antwoordde ik, maar voor de akademie zelve, en dat is toch de hoofdzaak, zou het nadeelig, zoo niet verderfelijk wezen. Tot nu toe heerschte er *gelijkheid* tusschen alle Professoren: *primus inter pares* is de Rector Magnificus: en die moet er bestaan, zal er een akademische Senaat, die *Statuten* geeft, blijven, zullen allen als Senaatsleden gelijkelijk en ieder op zich zelve, ieder onafhankelijk de waardigheid, den bloei en luister der hoogeschool handhaven en bevorderen; maar brengt ge allen onder éénen, weg is het gezag, weg het denkbeeld zelfs van Senaat, en uwe hoogeschool wordt in de daad welhaast niet meer dan eene school. Het hapert den menschen niet aan goede inzigten en bedoelingen, maar aan doorzigt van zaken. Zoo zegt men, en hoe lang en dikwijls

wijs hebben wij het niet al gehoord! dat wij te veel akademiën hebben en dat, let wel, dat die den lande zoo kostbaar vallen. Zal men dan het getal der akademiën naar de uitgestrektheid van grondgebied en naar de bevolking des lands berekenen? Hoe velen moest Rusland er dan niet hebben, al was het, dat men er ons slechts ééne overliet! Behartigt men de financiën niet, zoo gaat een staat te gronde; maar even zeker gaat een staat te gronde, wanneer men *alles* financieel maakt. Het geheele onderwijs heeft men onder Napoleon uit een financieel oogpunt, als eene zaak op zich zelve, gaan beschouwen, zoodat het uit de opbrengsten der leerlingen zou bekostigd worden. Dat lukte niet, gelijk wij weten, en geen wonder. Zoo lang de vraag blijft: *geld om geld*, gaat het der schatkist wel en hierop bouwt men een vast financieel sijsteem: maar vraagt men *geld om deugd*: vermogenden en beschaafden zullen opbrengen, maar de natie over het algemeen? welhaast zult ge zien *virtus post nummos*, en de onkosten komen eindelijk schier geheel voor 's lands rekening. Het is eene voortreffelijke, eene hoogstnuttige en noodzakelijke wetenschap, de staatseconomie; maar zal zij den staat waarlijk heilzaam zijn, zoo moet zij hare grenzen niet overschrijden, tot zaken zich niet uitstrekken, die niet meer huis-

huishoudelijk zijn, maar *economisch* blijven. Menig huisvader hoort men zeggen: „ op mijne zaken stel ik orde en geen penning moet er verkwist worden, maar, wat mijne kinderen betreft, ik zou er mij voor uitkleeden om hun eene goede opvoeding te geven.” Dat is taal, die het hart goeddoet: en zoo gaat het met staten. Geen geld maakt eene natie rijk, geene uitgaven arm; maar geeft men haar eene goede opvoeding, dat zij nijverheid en kunde en hooge bekwaamheden met karakter bezitte, dan is het onberekenbaar, wat die uitgaven opbrengen, duizenden ten honderd! even onberekenbaar als het is, hoe arm en verdorven een volk moet worden, welks opvoeding men uit karigheid of verkeerde berekening verwaarloost. Zoo spreken onze hoogwijze economici niet; maar zoo denkt en rekent, zoo handelt ons Bestuur, en, aan het hoofd van hetzelve, onze Koning. Hoe veel schats is er niet reeds in deze dertien, veertien jaren aan ons schoolwezen, bijzonder aan onze universiteiten te koste gelegd! — Bekrompenheid en onverstand in al die berekeningen! „ Waarom, vroeg mij eens iemand, met de landkaart voor zich, vijf akademiën voormaals in zulk een klein landje? En Utrecht, zie eens, hoe nabij Leijden! En waarom, bij den aanwas van grondgebied en de vernietiging van twee, *drie* nieuwe opgerigt?”

„ Waar

„ Waarom? vraagt gij, zeide ik: omdat er geen land in de wereld is, waar zoo veel aanleg, zoo veel zucht tot kennis en wetenschap is; als in dat kleine, op de wereldkaart naauwelijks zigtbare landje: en daarom was hier meer behoefte aan akademiën, dan in Siberie en Tartarije. *Waarom* vraagt gij? Omdat hier een wedstrijd was van allen met allen om letterroem te verwerven, en daarom rustte geene onzer provinciën, voordat zij het mogelijke gedaan had, om eene akademie te verkrijgen, en geene stad, voordat zij een gijmnasium had opgerigt. En wat aangaat de onkosten onzer universiteiten, geef mij, zeide ik, uw rekenboek en ik schrijf op *ontvangst*, dat bij u opengelaten is: Utrecht *onlangs*, *geheel vrijwillig*, *tien duizend gulden tot aankoop van phijsische instrumenten en uit hoogachting voor een der Hoogleeraren*, *die voor zich zelven niets begeerde*, *maar alles voor het vak*, *waarvoor hij leeft*. Zoo handelt die stad, en zoo is het aan die akademie, en elders geloof ik ook gebruikelijk, dat Curatoren en Professoren boekgeschenken aan de Bibliotheek vereeren, ook burgers van de stad nu en dan over een duizend gulden den Bibliothekaris doen beschikken. En dan, schrijf op! Gend, *drie tonnen gouds: zegge*, *driemaal honderdduizend gulden*, *die de stad*, *uit eigene beweging*, *aanbood om eene akade-*

mie

nie en die harer waardig was, te helpen oprigten. Dat, dunkt mij, bewijst, dat er nog zucht voor kunsten en wetenschappen in ons land is en wij akademiën en vele akademiën waardig zijn." Uit alle diergelijke proeven ziet men, welke de natuurlijke aanleg onzer natie, en welke de geest onzer tijden is; maar die financiers, blind zijn zij daarvoor, en met hun *economiseren* zouden zij ons ten laatste terug brengen tot onkunde en armoede. Ach, vriend, laat mij eindigen! want het is niet uitteslaan: nog erger, dan al het gezegde, van eene nieuwe akademietucht heb ik ook al hooren spreken, die op geheime politie, op het benemen van alle vrijheid, van alle denkbeeld van vrijheid aan onze studenten, zou uitloopen. Hoe zou men zich bedriegen! Zedenbederf zou er uit voortkomen, gelijk uit alle diergelijke maatregelen, die uit kloosters voortgekomen zijn. De rede, zeggen de Ouden, moet den mensch gaan geleiden en behoeden, zoodra die kracht heeft gekregen, en daartoe moet men tijdig dezelve oefenen en versterken. Dit pas ik hier op de zedelijke beteugeling der akademiejeugd toe. Doe hen niet bespieden in alle plaatsen, in hunne woningen zelfs: zij zullen u met al uwe slimheid nog te slim zijn, en ge zult er achterdochtige, listige slaven van maken, in plaats van vrije burgers van het vrije Nederland. Neen:

dat

dat op de kinderfcholen en gijmnafiën een wakend oog op de zeden gehouden worde, dat op de univerfiteiten geen Hoogleeraar bij zijne lesfen eene gelegenheid doe voorbijgaan, om op de zedelijkheid zijner toehoorderen te werken: dit kan een ieder, dit *moet* een ieder: geen medicus, geen jurist, hoe bekwaam ook in zijn vak, of hij moet het uit zedelijke beginfelen in de maatfchappij uitoefenen: dat ieder, van welke faculteit ook, de moraal bijwone, en de moraal gegeven worde, dat allen er van zelfs naar toe ftroomen, gelijk in Duitschland plaats had, toen Gellert moraal leerde en bij ons nog plaats vindt, waar moraal op leven en zedelijkheid wordt toegepast: dat kerkleeraren, dat vooral Hoogleeraren in de godgeleerdheid, iederen rustdag, den godsdienstzin in onze jeugd verlevendigen en onderhouden, en op eene wijze, voor dien leeftijd gefchikt, het geen ook bij ons gefchiedt: dat zal ik *beteugelen* noemen, gelijk het op de akademie voor ftudenten past: zij moeten zelve den teugel in handen leeren nemen, om zich zelve te befturen en zelfftandige wezens te worden, en als zoodanige eerfte posten in de maatfchappij te bekleeden. Voorts, vriend, werd er op onze akademiën niet doorgaans de naauwfte verknochtheid van ftudenten aan Hoogleeraren gevonden? Kunnen Hoogleeraren daardoor vooral niet op hun-

hunne kweekelingen veelvermogenden zedelijken invloed uitoefenen? En zoeken zij op dezulken inzonderheid te werken, die bij de hunnen eenig vertrouwen en gezag hebben, hoeveel kwaads kunnen zij daardoor niet weeren, hoe veel goeds daardoor niet ſtichten! En, eindelijk, wat moedwil, brooddronkenheid, ongeregeldheden van allerlei aard betreft: groot is volgens de wet het gezag van iederen Senaat, en, zijn er pesten der akademie, men banne ze zonder bedenken: alle braven zullen juichen, en hunne leermeesters er des te hooger om achten. Voorts doe de Politie, wat haar pligt haar gebiedt, en dat noeme ik niet alleen te vatten en in bewaring te brengen, die kwaad gedaan hebben, maar vooral zoo veel mogelijk toetezien en voortekomen, dat er geen kwaad gedaan worde. Overal is dit Politiepligt, maar vooral in akademieſteden.

XIV.

12 *April* 1828.

Wat mag het dan toch wel dien avond geweest zijn, vraag ik nog gedurig aan mij zelven, dat mij aan 's mans redenen zoo boeide? Scholen zijn belangrijke onderwerpen van onderhoud; maar hoe menigvuldige malen sprak ik daarover met anderen niet, zonder met zóó veel belangstelling en genoegen er over te denken en te spreken! Of was het, dat wij het vaderland en deszelfs duurste belangen steeds voor oogen hadden? Maar heb ik, bij diergelijke beschouwingen en gesprekken, ooit mijn vaderland uit het oog verloren? Ik meen het gevonden te hebben, mijn vriend, en, schoon ik het al genoemd heb, *nu* eerst begin ik het te doorzien. Het was, geloof ik, dat wij, te midden van ons

spre-

spreken over vaderland en scholen, *dën mensch* steeds tot ons hoofdonderwerp hadden. Want denk ik hier ons geheele gesprek na, zoo als wij van de kinderscholen begonnen, tot de gijmnasiën voortgingen, en zoo eindelijk aan het hooger onderwijs kwamen, was het de *mensch* niet bij dat geheele onderhoud, die in onderscheidene leeftijden onze aandacht bezig hield? en wat is er, volgens Pope, voor den mensch belangrijker, dan de mensch zelf? bijzonder, wanneer men zijne gansche ontwikkeling van het begin af aan en den zin van elken zijner leeftijden zoekt optemerken: en bovenal, zoo men op zijne zedelijke ontwikkeling zoo wel, als op zijne verstandelijke, de aandacht vestigt. Het is toch als *zedelijk* wezen het meest, dat hij zich *mensch* toont te zijn.

Ik heb u van dat gesprek nog een en ander te melden: want gewigtige punten roerden wij nog aan, bijzonder de inrigtingen onzer zuidelijke hoogescholen; maar gisteren heb ik op nieuw weer een onderhoud met den grijsaard gehad en wel in den vroegen morgen in het Bosch. Te belangrijk is mij dit geweest om er geheel van te zwijgen, te meer, daar het tot regt verstand van al het voorgaande dienen kan, en het juist dit verheven onderwerp van beschouwing, *'s menschen zedelijkheid* en *zedelijke zelfstandigheid en volmaking*, betrof.

Ge zijt beducht voor onze akademiën, zeide hij, terwijl wij aan den Vijver gekomen, ons eene rustplaats daar namen: het was een heerlijke morgenstond! ge zijt voor onze akademiën beducht, zoo wij onze jongelingen daar zoo *zelfstandig* leeren leven en handelen; maar wat verstaat ge door *zelfstandigheid?* — Vrijheid, antwoordde ik, onafhankelijkheid, of liever zelfgenoegzaamheid: en dit heet bij jonge menschen eigen kracht zonder hulp te behoeven, en zoo tellen zij noch leermeesters noch overheid en gaan op zich zelve voort. Zie, waar dit op uit moet loopen! — Houd op! zeide hij, ge doet mij beven. Zoo ge dit door zelfstandigheid verstaat, dan neem ik alles terug, wat ik van den jongeling en het akademieleven onlangs, dien avond of nacht, gezegd heb. Maar juist daar tegen, tegen die ligtzinnigheid, eigenwijsheid, tegen dat dolle voortrennen wilde ik waken: en daartoe bezigde ik het woord in onze taal, dat het vorderen in zedelijke vastheid zoo eigenaardig uitdrukt. Het komt toch bij dit vorderen, niet waar? op grondbeginselen aan, en zonder zekere grondbeginselen is er geene *zelfstandigheid*. Ge spreekt van *onafhankelijkheid*: dat is een woord uit de tijden der omwentelingen: *vrijheid* en *onafhankelijkheid* bromde men toen gansch Europa door, en in den eigenlijken

zin-

zin past het meer op roverbenden, dan op beschaafde maatschappijen, waarin zonder wederkeerige afhankelijkheid geen band denkbaar is, die alles en allen te zamen verbindt. Beter is *zelfsgenoegzaamheid*: maar ook die scheidt ons van allen en alles af en maakt ons tot denkbeeldige wezens of ongevoelige beelden, gelijk het de Stoïsche wijsbegeerte in voorbeelden zoo wel, als in sijstemen, heeft doen zien: dat is zelfstandigheid van *standbeelden*, maar niet van menschen. Wat deze, wat *menschelijke zelfstandigheid* is, ben ik door het lezen van Hemsterhuis schriften en vooral door zijn omgang en mijn eigen nadenken te weten gekomen. Met liefde is die en vriendschap en deelneming in alle menschelijke zaken gepaard; en is dus ver af van onafhankelijk of zich zelven genoegzaam te zijn. Ja, *uit* liefde en vriendschap, uit de zamenleving zelve trekt zij haar voedsel en kracht. — Dit was mij duister, hoe zeer het mij beviel; doch al spoedig werd het mij helder en begrijpelijk. . . . . . .

Vol haat en nijd en tweedragt, vervolgde hij, is ten allen tijde de menschelijke maatschappij geweest; maar de mensch is van nature voor liefde vatbaar en tot wederliefde geneigd: zijn levensloop is geheel als een voortgang van liefde tot liefde, en, zonder die ware het onmogelijk, dat hij zich tot het doel zijner bestemming, tot

zedelijke volmaking zou kunnen verheffen. Als kind is hij aan ouders en betrekkingen, als knaap aan leermeesters en speelmakkers, als jongeling en man aan zijnen boezemvriend, aan zijne wederhelft, zijn ander ik, in liefde verbonden: ja, als grijsaard doet hem liefde, liefde voor kinderen en kindskinderen, nog herleven. Zoo wil het de natuur, en dat is geen onafhankelijk, geen zelfsgenoegzaam bestaan: het zijn altemaal banden, die ons alle vrijheid schijnen te benemen. En toch, wie zal het tegenspreken? liefde ontwikkelt een krachtgevoel in ons, dat ons alles doet trotseren. Neem er de proef maar van: alles zal het kind gelaten aanhooren, maar, als men van zijn vader kwaad spreekt, let op: ge zult zien, hoe hij u aanziet, hoe hem de oogen fonkelen, wat er in zijne ziel omgaat. Even zoo de knaap, de jongeling, als men van zijn leermeester of van zijnen Pijlades met verachting spreekt, en bovenal de rijpe jongeling, de man in zijn bloei, zoo het iemand wagen durft, haar te lasteren, aan welke hij zich voor het leven verbonden heeft. Al heeft men hem te voren alles onverschillig zien aanhooren, nu zult ge bemerken, wat liefde vermag en hoe zij den traagsten, gevoelloosten zelfs, op een oogenblik tot held, tot wreker der gelasterde onschuld gemaakt heeft. De mensch komt hier op de we-

 reld

reld niet, om zich op zijn' weg te laten ſtooren en kwellen en beleedigen, of koelbloedig aante-zien, hoe men anderen mishandelt: zelfſtandig moet hij hier leven, en daartoe ſtelt hem de liefde in ſtaat. Zwak is de andere ſekſe bij de onze vergeleken: maar let eens op de moeder, wier kind men geroofd heeft. Al ware zij de zwakſte aller vrouwen, eensklaps heeft zij kracht, onwederſtaanbare kracht gekregen, en geen gevaar is zoo groot, of zij waagt er zich aan om haar kind terug te krijgen en aan haren boezem te drukken: en wie ſchouwt dat aan, die niet van hout of ſteen is, of hij zoekt haar te wreken? Die ijskoude wijsgeeren, die den mensch zich van de maatſchappij en al zijne betrekkingen doen afzonderen, op dat hij zich vrij moge gevoelen. Zij hebben er geen denkbeeld van, wat *vrijheid* is. Ik ken geene vrijheid, die niet zelfſtandig is, maar ook geene zelfſtandigheid, die niet van jongs af langzamerhand door oudermin, door vriendſchap, door liefde kracht heeft gekregen. Door al deze gevoelens wordt eerbied voor God, liefde voor het vaderland, zucht voor de menschheid in ons hart verhoogd en veredeld, en het is te midden der zamenleving, door omgang met menſchen, door anderen te verſterken in de beginſelen van het goede en edele, en door van hen wederkeerig in het goede en edele verſterkt

te

te worden, dat zelfstandigheid, ware *zelfstandigheid* ontstaat. Zie, vriend, de geheele natuur hier rondom ons: is hier niet alles wederkeerige werking, wederkeerig voeden en gevoed worden? Heeft niet die eik daar voor ons, sedert meer dan eene eeuw welligt, gestadig, bij het herleven der natuur, uit alles alles als kracht ingezogen om te groeijen, zich hoog te verheffen, zijne takken uittespreiden, wijd en zijd alles te overschaduwen? en zou hij, zonder de zon daar ginds, wel dat geworden zijn, wat hij thans is, zóó zelfsstandig zijn geworden, als hij thans daar staat? De zon in de natuur, vriend, is het beeld der liefde in de zedelijke wereld. Voelt ge het nu, wat ik met zelfstandigheid bedoele? — Door en door, zeide ik, gevoel en besef ik het. — Maar hoe dan, vervolgde hij, zoo wij dat zelfstandigheid noemen, zoudt gij er dan nog tegen hebben, dat wij de jeugd op de hoogescholen zelfstandig leerden leven en handelen? — Gewisselijk niet, was mijn antwoord, zoo zij er wel voorbereid en met beginselen van godsdienst en zedelijkheid op komt. — Regt zoo, hernam hij: op de beginselen komt het aan, die bij ons als wortel moeten geschoten hebben, zullen wij vast staan, en daarom ligt er voor de hoogere opleiding aan de doelmatige strekking van het vroegere onderwijs zoo oneindig veel ge-

gelegen. Maar hebt gij er wel eens op nagedacht, vriend! hoe de mensch aan die beginselen komt? Door aard en aanleg, zult gij zeggen, door ouders en leermeesters en het lezen van boeken en het volgen van voorbeelden; maar moet er nog niet iets bijkomen? — Wat bedoelt gij? vroeg ik. — Liefde, was zijn antwoord. Herinner u uit uwen levensloop, of zie het aan kinderen en zuigelingen, hoe de mensch van zijne geboorte af aan, tot vastheid van beginselen langzamerhand komt en hoe liefde daarop werkt. Wat liefde in de zedelijke wereld is en vermag, dat laat zich niet beschrijven. Zoo wel, dat men daar vastftaat als eiken, die orkanen doorstaan, als dat men kracht in zich ontwikkelt en groeit en opwast in zedelijke zelfstandigheid en volmaking, het een zoo wel als het andere zijn wij aan liefde en haren invloed verschuldigd. Zie maar eens, en volg mij: het zal ons 's menschen ontwikkeling geheel doen overzien en ter beschouwing van het akademieleven welligt ons belangrijke oogpunten geven.

Met liefde ontving men ons bij onze komst in het leven, en zoo werd bij ons *wederliefde* opgewekt, het begin van al onze vorderingen in godsvrucht en deugd. Onze eerste school was het ouderlijk gezin, een kleine kring, maar onder-

ne wereld in de kindschheid. Daar had de moeder niet opgehouden het kind aan haren boezem te lieven en te liefkozen, tot het eindelijk haar begon toetelagchen en te omhelzen, en het den vader zoo wel, als haar, en al de magen en huisgenooten wederliefde betoonde: en zoo werd ons daarop liefde, in die kleine wereld der kindschheid, het leven van ons leven. Had die ons niet voor die allen en voor de ouders inzonderheid bezield, hoe hadden wij hen kunnen waarderen en zoeken natevolgen? Al wie ons onverſchillig zijn, hebben geenen invloed op ons, maar wie wij beminnen, die ſchatten wij hoog en wie wij hoogſchatten en bewonderen, zoo gaarne willen wij die gelijk worden. Zonder liefde begrijp ik niet, hoe de mensch uit dien ſtaat van weerloosheid geraken zou, waarin hij oorſpronkelijk is: maar deze was het, die ons aan de teederheid en zorg der moeder deed beantwoorden, het gezag des vaders deed eerbiedigen, beider vermaningen en beſtraffingen deed ter harte nemen, en, door beide te vereeren, voor het eerst ons beſef deed krijgen van een goed en wijs en alvermogend Wezen, dat ons in het beeld eens vaders voor den geest begon te zweven. En ging dat alles niet gepaard met ootmoed, met geloof en vertrouwen, met pligtsbe-

ſef,

ſef, ja maar ook met zucht om hen natevolgen en hun zoo wel, als allen braven en wijzen, vooral dat Wezen aller wezens gelijkvormig te worden? Ontkiemde niet zoo van lieverlede godsvrucht in ons gemoed, en met godsvrucht liefde voor het goede en edele, voor deugd, en regtvaardigheid? Zoo dit alles bij ons tot rijpheid gekomen is, en wij daardoor *menſchen* geworden zijn, waaraan zullen wij het toeſchrijven, zoo niet aan deze ſchool des ouderlijken gezins, welke de Voorzienigheid, kan men zeggen, voor ieders eerſte vorming beſtemd heeft? Want waar is de moeder, die haar kind niet lief heeft? waar het kind, dat voor die liefde ongevoelig is? Maar hebben wij ook daarenboven voor dit alles in de maatſchappij geijverd, en godsdienst en deugd onder de menſchen bevorderd en gehandhaafd, ook dit zijn wij aan die zelfde liefdeſchool verſchuldigd. Want hoe zwak en nietig wij nog waren, zoo dikwijls zich iemand verſtouten dorst, om in ſpreken of handelen der ouderen eer te na te komen; ik heb het reeds gezegd: dan bleek het ten duidelijkſte, dat er reeds vastheid en kracht in ons binnenſte gekomen was; liefde had ons reeds eenigermate zelfſtandig doen worden.

Maar ging het ons anders, mijn vriend, met onze vorderingen in kennis en wetenſchap? Zijn wij niet even zoo aan beginſelen van wijsheid ge-

gekomen? Hetgene door ouders in ons was in werking beginnen te geraken, werd op leerſcholen naderhand door meesters opgekweekt, en hier was het weetlust en waarheidsliefde vooral, die in ons ontvlamde; maar vragen wij ons op dezen onzen leeftijd, hoe en waardoor die daar in ons het meest opgewekt en gevoed is geworden, wie is er, die het zich uit zijne jeugd nog niet te binnen brengt, dat, hoe liever hem meester was, hij des te liever van hem leerde en des te ſnellere en grootere vorderingen maakte? Ook hier was het liefde, die bij ons wederliefde wekte: of was het niet zoo wel de minzaamheid des meesters, als onze zucht tot kennis, die ons aan 's mans lippen deed hangen, onze geheele ziel voor zijne woorden opende, en ons indrukken deed ontvangen, die ons nog bijblijven? En die liefde voor den meester, door hem in ons ontſtoken, was die niet met achting, met eerbied, met hooge bewondering verbonden? Was Hij niet in ons oog als het zinnelijk beeld van de hoogſte wijsheid; en werd hij ons daardoor niet het voorbeeld tevens, het hooge voorbeeld, dat wij ons ter navolging voorſtelden, en ſedert zochten te evenaren? Geen kind of knaap is er, die van iemand zoekt te leeren, dien hij niet liefheeft en acht: en daarom leerden wij ook van en met onze makkers zoo gaarne, omdat wij hen

hen achtten en liefhadden. Hebt gij ooit een groot man gekend, vriend, die niet gaarne van zijne leermeesters en medeleerlingen sprak, en, onder dat spreken, u beseffen deed, hoe waard zij hem nog waren?

Zoo werd in onze kinderjaren weetlust en waarheidsliefde met godsvrucht in ons opgewekt: en zie hier in 't voorbijgaan, hoe de natuur of liever de oorzaak van dezelve, de Goddelijke Voorzienigheid dit verordend heeft. Door liefde moest dit geschieden, en wederliefde, die er uit voorkomt; *ἔρως ἀντέρωτα τίκτει*: daarom gaat liefde als in een' cirkel voort, en wekken haar ouderen van jaren in jongeren op, die, op hunne beurt ouder geworden, haar weêr in het opkomende geslacht opwekken. Het leven, zegt Plato, geven de menschen aan hunne kinderen, en deze weêr aan de hunne, als eene fakkel, over; zoo gaan de geslachten het eene na het andere onder, maar de fakkel blijft voortduren. Men zou er kunnen bijvoegen: met het leven gaat de liefde even zoo van geslacht tot geslacht voort; liefde is de fakkel des levens. Men zou er nog meer kunnen bijvoegen: de Schepper en Vader der menschen, zou men nog kunnen zeggen, die uit en door en tot liefde werkt, ontstak deze fakkel het eerst: en gaf die aan zijne kinderen, en van daar onze wederliefde tot Hem, en van daar godsvrucht en

gods-

godsdienften in de wereld. . . Maar van onze jeugd fpraken wij. Ver bleven wij ook toen nog, zoo wel als in de eerfte kindschheid, van volkomene zelfftandigheid af; maar twee punten waren er, waar wij, hoe jong ook nog, vast op ftonden, de eer der Ouderen in de eerfte plaats, en dan die der Leermeesters: voor beide zouden wij wat niet al? gedaan hebben. En was dit in het eerst nog ijveren voor hunne perfonen, welhaast bragten wij met hen al dat gene in verbinding, waarop wij door hun voorbeeld en lesfen prijs hadden leeren ftellen. Heeft men federt, met fchijn en menfchengezag niet te vreden, uit waarheidsliefde alleen, wat godsdienst, wat deugd en pligt, wat wijsheid is, op en door zich zelven gaan onderzoeken, en er alles voor opgeofferd om waarlijk wijs te worden, wat anders was dat, dan voortgang op het fpoor, dat wij in onze kindschheid en jeugd hadden ingeflagen? 's Menfchen geheel leven is vordering, geftadige vordering in zelfftandigheid: van leeftijd tot leeftijd zetten zich beginfelen bij ons vast, die in iederen volgenden zich verder ontwikkelen, terwijl wij intusfchen al vaster en vaster beginnen te ftaan. Zoo gaat men voort, indien men worden zal, wat men worden moet, en hoe de man uit beginfelen zou handelen, die ze niet als kind reeds had beginnen te krijgen, hoe hij zelfftandig

dig en standvastig in zijn leven het goede en ware zou voorstaan, die het als kind niet reeds gepoogd had, betuig ik niet te weten. Van de kindschheid en prille jeugd hangt alles af, en daarom zijn het doorgaans monsters in de zedelijke wereld geworden, die op die leeftijden voor ouders noch meesters liefde of eerbied hadden gehad. Zoo dan ontwikkelt zich de mensch van zijne intrede in de wereld af aan; en gaat hij als jongeling voort, gelijk hij als kind en knaap had aangevangen, dan wordt hij dat, mijn vriend, wat gij en ik zoo gaarne wenschten te wezen, niet schitterend vernuft, zoo ijdel dikwijls als schitterend, maar *regtschapen, zedelijk-zelfstandig man.*

Dat men toch den mensch van deze zijde, voer hij verder voort, wat dieper zocht te doorgronden! Aan zijne zinnelijke natuur bleef in de voorgaande eeuw zoo menig wijsgeer hangen, en de slotsom zijner waarnemingen was en moest wel zijn, dat hij alle dieren in gevoel- en denkvermogen ver overtreft, aan het hoofd van alle dieren staat, schoon als dier toch bij het sterven vergaan moet. Maar is het niet onvergeeflijk, in zaken van zóó hoog belang, de belangrijkste van alle, zoo oppervlakkig, zoo eenzijdig te onderzoeken? Waarom niet tot 's menschen

schen innerlijk wezen, tot zijne werkende beginselen doorgedrongen? Het is, dunkt mij, als zag men, bij het beschouwen van een uurwerk, den veer voorbij, waardoor het in werking komt en den mensch belangrijk wordt. Onnut is ook die philosophie voor het menschelijk leven geweest, daar zij met het berekenen van eigenbelang zich uitsluitend bezig hield. En ware zij nog maar *onnut* gebleven! Verderfelijk was zij tevens voor de maatschappij, en is zij, helaas! ook heden nog bij zoo vele volken, daar zij de zedelijke levensbeginselen, die als zoo vele vonken in 's menschen binnen schuilen, zoekt uittedooven. Want dit ook optemerken, mijn vriend! Zal liefde in ons zucht voor het goede, zal zij leergierigheid en waarheidsliefde opwekken, zoo moet er noodzakelijk tot dit alles aanleg in onze natuur zijn. Hoe zouden anders ouders en opvoeders op kinderen iets vermogen? Hoe zou het ook zonder dat te verklaren zijn, dat kinderen bij het aanhooren van vertellingen, van zelfs schoone daden toejuichen en slechte verfoeijen? van zelfs te midden van verhalen, die hen verrukken en betooveren, altijd vragen: *maar zou het wel waarlijk zoo gebeurd zijn?* van zelfs, onder het spelen met elkander, gedurig uitroepen: *valsch gedaan! dat 's onregt! dat 's onwaar!* Uit wat anders, dan

dan uit ons oorspronkelijk gevoel van regt, van deugd, van waarheid is dit te verklaren? En zien we nu en dan, dat zeldzame geniën met gebrekkige, ja, zonder meesters, in wetenschappen, en wat niet al? de grootste vorderingen maken: getuige hiervan ons vaderland bijzonder! is dat aan iets anders, dan aan onze aangeboren leergierigheid en waarheidsliefde toeteschrijven? *Waarheidsliefde* is een woord, mijn vriend, van veel beteekenis. Wat ook onze inwendige zin ons gevoelen en begeeren doet, hoe wij ook naar het schoone en goede, naar het verhevene, naar het goddelijke streven, op het zoeken en vinden van het *ware* in dit alles, komen al onze vorderingen uit: anders is het dweepen en najagen van ijdele schimmen. Zie! komen wij hier niet op den grondtrek van het menschelijk karakter? Zonder waarheidszucht is de mensch niet denkbaar. Maar die zucht is *liefde*, gelijk onze taal het ons te kennen geeft, en is het die ons ingeschapene liefde niet, die onze geheele natuur, zoo zinnelijke, als verstandelijke, maar ook onze zedelijke tevens, bij het streven naar het schoone, goede, verhevene, goddelijke in volle werking gebragt heeft? Had men zoo met het waarnemen van 's menschen natuur een aanvang gemaakt, dan ware de stof der onderzoekingen anders uitgevallen, en wijsbegeerte, die men boven alles had

zoe-

zoeken te verheffen, had men niet tot de onedele; onwaardige taak van materialismus en atheismus te betogen verlaagd. Het tegendeel! Men had haar in haar gezag en waardigheid hersteld, die zij oorspronkelijk bij de Grieken gehad heeft, en den mensch zou zij ons, niet zoo als hij uiterlijk schijnt, maar zoo als hij innerlijk is, niet zoo als hij den phijsioloog en anatoom moet voorkomen, maar zoo als hij zich zelven bewust is, dat is, als zedelijk, als onsterfelijk wezen hebben doen waarnemen en doorgronden. Zonder zelfkennis is er geene kennis van den mensch, en zelfkennis bepaalt zich niet tot gevoelzenuwen en zintuigen: van zelfbewustheid vangt zij aan, en vorscht onze zedelijke zoo wel als onze zinnelijke en redelijke natuur uit, en daarin ontdekt zij een' aanleg, voor meer gewis, dan dit leven, bestemd. — Doch laat ons voortgaan of liever besluiten. Bij deze onze ontwikkeling streefden wij niet naar *onafhankelijkheid*, zoo min als naar *zelfgenoegzaamheid*: voor geen van beiden schijnt de mensch vatbaar te zijn; maar *zelfstandigheid* was het, waar wij van nature na streefden, en met liefde ving het aan om er toe te geraken, met de liefde der moeder voor haren zuigeling, die in ons wederliefde, en, met wederliefde, ziel en leven opwekte, als de stralen van Aurora, volgens de oude fabel, het standbeeld haars zoons

be-

bezielden: telken dage, ge kent die fabel, deed het, bij hare komst aan de kimmen, de liefelijkste toonen hooren. Dit schreef men oudtijds aan de moederlijke liefde toe; en dit vermag liefde in de zedelijke wereld. Zij is het daar alleen, gelijk de zon het in de natuur is, die levensbeginselen in werking brengt, en zoo was *zij* het ook, mijn vriend, die de zaden, welke in ons lagen, van godsvrucht en zedelijkheid, van kennis en wijsheid, in ons binnenste deed ontkiemen en wortel deed schieten, opdat wij eenmaal, als dit geboomte hier rondom ons, op ons zelve zouden staan, en in zedelijke zelfstandigheid groeijen en opwassen. Ge zegt welligt weêr, dat ik te poëtisch spreek: maar nimmer, vriend, nimmer heb ik het inniger, dan in dezen heerlijken morgenstond gevoeld, hoe de natuur ons helpt om ons gevoel en onze denkbeelden uitttedrukken. Er moet wel gewis een naauw verband tusschen den zedelijken mensch en de natuur bestaan, en haast zou ik zeggen: om de natuur wel te doorvorschen en de krachten die er in werken, is zedelijke zelfskennis noodig. Maar zie nu verder eens: want waarlijk het is eene belangrijke beschouwing, en meer dan eenige andere geschikt, om de hooge bestemming van akademiën, zoo bij ons, als in gansch Europa te doorzien: zie, hoe onze jongelings-

jaren, hoe deze onze instellingen zelve, het als willen en verordenen, dat onze laatste opleiding tot zelfstandig leven en werken tot hoofddoel hebbe.

Was het daar ons niet, als traden wij uit die kleinere kringen, waar onze zin voor het schoone en edele, voor het goede en ware was opgewekt en in werking gekomen, het groote oefenperk voor het leven in? En toen wij ons daar in letteren en wetenschappen oefenden, was het ons toen niet, als of omgang met onze vrienden en medestudenten, of vriendschapsgenot en voorgevoel van liefde, die ons eenmaal zoo gelukkig stond te maken, ons al meer en meer tot volkomene zelfstandigheid deed komen? Leeraren ook daar, aan welke wij met hart en ziel verknocht waren: maar niet slechts om ons te onderwijzen, als op scholen plaats had gehad: hunne taak was tevens, om in de geleerde wereld ons binnen te leiden, en, zoo niet geleerden van ons te maken, ons toch de grootste mannen in ons vak van vroegere en latere tijden te leeren kennen en beoordeelen, en, lezet wel, door deze zoo wel, als door hen zelve, ons te doen voortleiden. Om kennis en wetenschap was het ons daar te doen, doch niet om die slechts van anderen te bekomen, maar ook tevens en voornamelijk, om door ons zelve die te verwerven. Eigen onderzoek werd daar bij alle

al de lessen veronderstelt, en daarom hield men *die* lessen voor de doelmatigste, bij welke, door de voordragt zelve des Hoogleeraars, de geest der hoorders aan het oordeelen, aan het scheiden en verbinden, aan geregeld zoeken en vinden der waarheid, bijzonder ook aan het toetsen gebragt werd van hetgene voor waarheid werd gehouden. Dit is, wie zal het ontkennen? de geest van akademisch onderwijs: het moet daarop strekken, dat men, na het verlaten van den Hoogeschool, op [illegible] zich zelven ga denken en oordeelen. En merk hier de verscheidenheid der vakken van leeraren op, tot welke ons daar de toegang open stond. Vindt men op onze akademiën niet studenten, en vond men die er ten allen tijde niet, die, ver van zich tot eene wetenschap te bepalen, uit eigene beweging, eigene leergierigheid, de gehoorzalen genoegzaam van al de faculteiten bezoeken? Bij sommigen heeft dit wel eene de schadelijke uitwerking gehad, dat zij van alles zoo wat te weten kwamen, en hun hoofddoel verzuimden, gelijk het bij mij ook, helaas! schoon niet zonder reden, heeft plaats gehad: aan regtsstudie kon ik niet denken, voordat ik literatuur en philosophie ingehaald had; maar vraag het onzen bejaarden mannen, die thans als regtsgeleerden, als theologen, als medici uitmunten, hoe zij gestudeerd

en of zij zich toen bij hun vak slechts bepaalden: *dat noemden wij broodstudie in die dagen*, zult ge hen hooren antwoorden: *aan de pseudoliefeh nooj dit over.* En wie herinnert zich uit mijn tijd niet, dat Pestels *Jus naturae* zoo sterk omtrent van godgeleerden en medici, als van juristen bezocht werd? Voor den handwerksman is de winkel genoeg, waarin zijn ambacht verrigt en geleerd wordt, maar zoo vormen zich niet mannen, die voor de balie, op regterstoelen, op kansels, op katheders vooral, zich roem zullen verwerven, of, wat meer zegt, de heiligste belangen der maatschappij zullen behartigen en bevorderen. Daartoe wordt iets meer, wordt, mag ik het woord gebruiken? *letterkundige*, *wetenschappelijke zelfstandigheid* vereischt, en die bekomt men niet zonder algemeene kennis, zonder van alles, alles, waar leergierigheid zich naar uitstrekt, partij getrokken, zonder door dat alles als voedsel en kracht en vastheid verkregen te hebben. Maar de dispuutcollegiën, Vriend! deze vooral niet te vergeten! Noem ik akademiën te regt *oefenscholen van zelfstandigheid*, zoo mag men deze oefeningen wel voornamelijk echt akademische oefeningen noemen. Waar ook de Hoogeschool, waarop dezelve niet in vroegere en latere tijden in gebruik zijn geweest? Het nut er van is onberekenbaar groot; want is er

 iets,

iets, dat tot scherping van het vindingsvermogen zoo wel, als om het gevondene geregeld en overtuigend voortedragen doelmatiger strekt, dan het *opponeren?* Gepaste gelegenheid ook hier, om bescheiden, maar vrij toch en onbelemmerd alles tegen stellingen te opperen, wat men, of bij anderen gevonden, of zelf bedacht heeft. Het opponeren is het belangrijkste deel dier oefeningen: het brengt tot zelfdenken en zelfoordeelen: schoon men het *defenderen* gewoonlijk daarvoor houdt. En wat dit laatste aangaat, van zelfs brengt men hierdoor op de Hoogeschool reeds in praktijk, dat ons geheele leven, onze gestadige oefening moet zijn en blijven, waarheid voorte-staan, en tegen alle aanvallen te verdedigen. Ik spreek hier van den aard en de bestemming van akademiën en akademische studien: of men daar overal aan voldoet, ligt buiten ons onderzoek; maar dat akademiën alleen door deze bestemming optevolgen, *akademiën* blijven kunnen, en anders in gewone scholen ontaarden, wie zal dat in twijfel trekken, die weet, wat Hoogescholen zijn, en op onze vaderlandsche gevormd is geworden?

Maar, was het ons daar om kennis en wetenschap in de eerste plaats te doen, ook andere vruchten hebben wij uit dezen onzen akademietijd, den gelukkigsten des levens, gelijk men zoo velen

hoort

hoort zeggen, voor het maatschappelijk leven, waartoe wij opgeleid werden, ingeöogst. Reeds toen bevonden wij ons al eenigermate, in die nog beperkte, maar uitgezochte maatschappij, als wij ons thans in deze groote, oneindig groote en verscheidene bevinden. Daar vooral gelegenheid om door omgang en wedijver, door zamenspreken en zamenwerken in zedelijkheid zoo wel, als in de wetenschappen, vorderingen te maken. Daar vrienden, in de ware beteekenis des woords, met welke wij vriendschap sloten, om eeuwig elkander getrouw te blijven: daar bij de vriendschap voorgevoel van liefde, waarvoor wij rijp begonnen te worden: en maakte die niet meer en meer het onderwerp onzer vertrouwdste gesprekken met onze vertrouwdste vrienden uit, zoo dikwijls wij van onze vooruitzigten in de toekomst, van ons zelfstandig leven en bedrijf in de wereld, van onze schoonste verwachtingen met hen spraken? Al leefden wij nog voor letteren en wetenschappen, al kenden wij nog geen hooger levensgenot, dan hetgene ons het ouderlijk gezin had te smaken gegeven, en thans ons de vriendschap te genieten schonk, toch wilden wij iets hoogers, een nog hooger levensgenot, en, vonden wij eenmaal het ongekende voorwerp van zoo vele wenschen, verlangens, gesprekken, van nu af aan kreeg ons aanzijn het kenmerk van

zelf-

zelfstandigheid, en wij bepaalden onzen stand in de maatschappij, om daar gevestigd, in den kring, werkzaam, zelfwerkzaam te zijn, dien wij voor ons leven gekozen hadden. Zie, vriend, zoo gaat de mensch voort in zijn leven, en dat leven, niet waar? is in de daad, zoo als wij zeiden, een voortgang van liefde tot liefde, eene gedurige ontwikkeling door liefde van hoogere en hoogere gevoelens en vermogens, tot dat de mensch eindelijk, als man met zijne wederhelft tot één wezen geworden, en zoo zijne volkomenheid bereikende, met mannelijke zelfstandigheid vrij en op zich zelf denkt en handelt.

Ik hoor tegenwoordig zoo veel spreken van krachten, natuurkrachten, en geen Duitsch philosoof bijna, die den tijdgeest volgt, of van *kracht* leest men bij hem op iedere bladzijde. Ik versta dat niet, en, door onkunde in die philosophie, gebeurt het wel eens, dat ik de Titans der Grieken of die krachtvolle, ontembare menschen in de fabel van Aristophanes voor den geest krijge, die mij schrik aanjagen: want niets spaarden zij, goed noch kwaad, heilig noch onheilig, goddelijke noch menschelijke zaken: den Goden zelven zeiden zij den oorlog aan: is dat niet om er van te beven? In de oude philosophie wordt ook wel van kracht en natuurkracht gesproken; maar dit is iets anders: het is die,

wel-

welke in de natuur en in ons uit behoefte, uit begeerte en verlangen, uit liefde ontſtaat: en die bekoort mij even zoo, als die andere mij doet ſidderen en voor onze geheele maatſchappij beangſtigt. Heb ik mij moêgedacht op die duistere krachtphilofophie, dan neem ik mijn Sympoſion in de hand, en lees al weder eens die fabel van Aristophanes, die helder is als de dag, en mij geheel van mijn' ſchrik doet bekomen. Zoo is de mensch niet meer, zie ik dan, als hij toen was en ſommigen hem nog tegenwoordig ons ſchijnen voorteſtellen: dat is hij niet meer, ſedert liefde op de wereld gekomen is, en die is er op gekomen, nadat Jupiter, die monſters in tweeën had doen ſnijden: toen was het met hunne almagt afgedaan: maar behoefte was in die halfmenſchen ontſtaan, behoefte van vereeniging, verlangen naar hun ander deel, hun ander ik, hunne *wederhelft:* daar zochten, daar vonden, daar omhelsden allen elkander en de aarde werd vol liefde en wederliefde, vol wederzijdſche vriendſchap, ja maar ook vol kracht, hooge, goddelijke kracht, die uit liefde en vriendſchap ontſtaat.

Na dus den grijsaard over zelfſtandigheid en zelf-

zelfſtandig leven en handelen te hebben hooren ſpreken, waren mijne bezwaren, ge begrijpt het ligtelijk, opgelost: ik verwonderde mij zelfs, dit niet altijd ingezien, niet van zelfs die uitdrukkingen, die men toch dagelijks gebruikt, zoo in derzelver ware betekenis en volle kracht gevat en gevoeld te hebben. Maar hier bleef het niet bij. Eens van den *zedelijken* invloed der akademiën begonnen, ging hij al verder op die beginſelen voort. Wat hoogeſcholen bij ieder volk op de maatſchappij vermogen, hernam hij weder, hebben wij reeds meermalen opgemerkt, maar ik denk ook wel eens in, hoe groot derzelver invloed op de geleerde wereld, en, door middel van dezelve, op geheel Europa kan en moet zijn. In de akademiſche gehoorzalen bevinden zich, behalve al de overigen, die zich voor de maatſchappij oefenen, ook dezulken, die eenmaal in vervolg van tijd, of zelve geleerden worden en katheders beklimmen, of door ſchriften zich naam zullen maken. Scherp luisteren deze vooral toe; en op dien leeftijd, let wel, zijn ze daar tegenwoordig, waarop de verbeelding bij hen in volle levendigheid en het hart nog voor alle indrukken vatbaar is. Zie, wat Hoogleeraren vermogen, hoe ver hunne ſtem tot in volgende geſlachten reikt, zoo zij op hoofd en hart, bij die toehoorders vooral, weten

ten te werken: en hebben zij op groote Universiteiten, gedurende eene lange reeks van jaren, zich gedurig op nieuw door anderen van diergelijken aanleg en bestemming doen hooren, in hoe grooten getale, in hoe onderscheidene betrekkingen van onderwijs, in hoe velerlei vakken van studie en geleerdheid verspreiden zich dan niet hunne geleerde kweekelingen en de kweekelingen ook weêr van deze, overal heen! Ook zonder boeken te schrijven, die hunnen naam onsterfelijk maken, strooijen zij al sprekende, om zoo te zeggen, zaden uit, die door die welige verstanden opgenomen, in volgende tijden hen zelve verbaasd doen staan over de schoone, de heilzame vruchten van hun vroeger onderwijs. Maar neem dit ook in acht! Hetgene, bij die lessen voorgedragen wordt, zoo het maar eenigermate boven het gewone en bekende gaat, maakt al ras het onderwerp der gesprekken in die studentenwereld voor een groot gedeelte uit. Men juicht het toe of vindt er bezwaren in; dezen vatten het zoo, anderen weêr anders op; sommigen gaan er op door en overdrijven het in uitersten: bedaarderen zoeken hen te beteugelen. Er is geen einde aan dat redetwisten, en, waar zich maar studenten bijeen vinden, die zich aan studie wijden, dadelijk begint het weêr op nieuw en met de drift en levendigheid dien leef-

leeftijd eigen. Hoe menig een, die naderhand geleerde of ook wel hoogleeraar geworden is, herinnert zich in de kracht van zijn leven aan die gesprekken niet, en verplaatst zich niet van tijd tot tijd nog in de gehoorzalen, waar hij met ingespannen aandacht over diezelfde onderwerpen van de katheder had hooren spreken! Ik heb wel eens hooren vragen, hoe Professoren toch aan zoo veel achting en onderscheiding in de maatschappij komen, en het antwoord was doorgaans: „ ze zijn *geleerden* en voor geleerden heeft al de wereld steeds achting en eerbied gehad." „ Dat is zoo, zeide ik, en met reden; maar zou het uit den aard en de bestemming der universiteiten niet vooral optemaken zijn?" Ik sprak dan van derzelver veelvermogenden invloed op kerk en staat, gelijk wij daarvan te voren gesproken hebben; maar wees ook te gelijk op de geleerde, op de wijsgeerige, op de geheele geletterde wereld en op dien drom ook bijzonder van schrijvers, wier schriften en tijdschriften gansch Europa doorloopen, en het beschaafde, ook het minbeschaafde menschdom in beweging brengen en houden. Wie anders, zeide ik, dan hoogleeraren op hoogescholen kunnen op die werelden gewissen en duurzamen invloed uitoefenen? Wanneer de geesten in volle werking zijn, kunnen wetten den stroom van denkbeelden,

ge-

gevoelens, ontwerpen, die snel en met onbesuisde drift elkander opvolgen en voortstuwen, hindernissen in den weg leggen: maar voor het toekomende te waken, het volgende geslacht te leiden, wanneer het zich nog leiden laat, de jongelingsdrift en ijver die er in zit, door het beoefenen van kunsten en wetenschappen, op het schoone, goede, edele, op waarheid vooral en regtvaardigheid te rigten, zoodat een braaf en verstandig geslacht het tegenwoordige opvolge: dit is de taak, de stille, rustige, maar verhevene, maar benijdenswaardige taak van Hoogleeraren op hunne katheders: en voldoen deze aan hunne hooge bestemming, niet hier en daar, maar op alle hoogescholen, gansch Europa door, en waarom zouden zij er niet aan voldoen? dan zal men niet meer vragen, hoe een Professor aan zoo veel achting komt: zeker zal men dan Hoogleeraren niet langer, gelijk onze geleerde *** dien avond bij u deed, onder het talloos heir van onderwijzers en landsbeambten zonder onderscheiding rekenen.

Wat mij in onzen tijd, vervolgde hij, het meest tegenstaat, is dit, dat men menschen over alles, van hoogescholen zelfs hoort spreken, als of er geene zedelijke kracht meer in het menschdom ware en heel de wereld machine ware geworden. Zonder examens, om maar iets te noemen, is er

er geen geregeld akademisch onderwijs, en hoe ook zouden de akademische graden, waarvan de eer der akademiën afhangt, hunne waardigheid behouden, zoo men voor dezelve niet veel, zeer veel vereischte? Allergepast heeft ook onze wet daaromtrent alles verordend. Maar hoe stelt men zich veelal examens voor? Denk maar om denzelfden * * * dienzelfden avond. Was het niet, als of hij de jongelingschap, daardoor alleen, wel dwingen en noodzaken zou om goed te studeren? Gij dacht daar anders over, gelijk ik mij nog te binnen breng. „Doe studenten examens beschouwen, zeidet gij, als gelegenheden om in het openbaar en voor hunne medestudenten aan den dag te leggen, wat zij vermogen: zoo zult ge nog meer verkrijgen, dan de wet vordert." Maar ook, wat de vakantiën, wat den studietijd betreft, toen hij het daarover met u had, en dien tijd op de helft, geloof ik, wilde inkorten, was het toen in waarheid niet, als of hij Universiteiten en Lankasterscholen, als werktuigen, ja, mag ik het zeggen? als zekere soort van stoommachines, zich voorstelde, waarmede men, met het *minste* tijdsverzuim, in de *meeste* hoeveelheid, bruikbare menschen en geleerden aan de maatschappij kon leveren? Het is belagchelijk en te dwaas om er zich aan te ergeren; maar bedroeven moest men

zich

zich toch, dat er menschen zijn, die dus denken en spreken. Automaten, ja, kan men zoo doende vervaardigen, en die hebben wij, ook zonder akademiën, al genoeg; maar niet mannen, die het vaderland en der menschheid tot nut en eer zullen strekken. Moet men naar oost of west, in hoe korteren tijd men de reis doet, des te beter: dan komt stoom en machinerie te pas; maar om tot zedelijke volkomenheid te geraken, is tijd noodig. De natuur blijft altijd even langzaam voortgaan, hoe groote vorderingen in spoed en snelheid de kunst ook make. Jaren heeft de boom noodig om goede vruchten opteleveren. Ook dienen de tusschentijden van verademing niet te lang, ik stem het toe, maar ook niet te kort en vooral niet zóó bepaald te zijn, dat men met weêrzin van de tusschenpoozen gebruik maakt. Niets is in de wereld wanvoegelijker, ongerijmder, ja schadelijker, dan mechanisch onderwijs: het verhindert of stremt ten minste alle natuurlijke, zoo godsdienstige als zedelijke ontwikkeling. Vroeg of laat zal men er van terug moeten komen, het kan niet anders, en de Engelschen met hunne Lancaster-inrigtingen in de eerste plaats. Onderwijs, vriend, ik overtuig er mij hoe langer hoe meer van, moet vooral op de *zedelijke* vermogens des menschen werken. Socrates zag dat goed door

en

en 's menſchen natuur eischt het: en wordt het daarentegen meer en meer bloot mechanisch, geloof mij, van geluk zal men dan in vervolg van tijd nog mogen ſpreken, zoo er ſlechts *Automaten* en niet nog ergere wezens uit voor den dag komen.

XV.

XV.

12 *April*, 's *avonds*.

Zoo ſprak gisteren morgen onze Oude al geſtadig voort, en van zelfs kwamen wij zoo op de wijsgeerige ſtudiën der hoogeſcholen, en wat die op den bloei van dezelve, ja maar ook, door dezelve, op de menschheid vermogen. Van tijd tot tijd ook, herinner ik mij, gewaagde hij met welgevallen van zijn' vriend en leermeester Hemſterhuis, wiens voetſtappen hij daar in het Bosch nog overal meende te beſpeuren. En zoo bragt ons dit geſprek en de wijsbegeerte van dezen zeldzamen, eenigen man op het echt begrip van *wijsbegeerte* en de wijze, hoe die te beoefenen, als mede, wat voorafging, op het natuurlijk verband, dat er in de zedelijke wereld tusſchen *liefde* en *vrijheid* beſtaat, en hoe vrijheid

heid en zelfſtandigheid van onafhankelijkheid onderſcheiden is: al het welk ik, ónnoozel genoeg! te voren dooreengemengd had. Ge ziet, gelijk ik u heden morgen ſchreef, hoe, te midden van ons praten over ſcholen en univerſiteiten, onderwerpen ons bezig hielden, die voor de geheele menschheid van belang zijn. Het was hier om de vraag te doen, wat er toe behoort om *braaf burger* en *goed wijsgeer* te worden..... Maar hiervan zoo kort mogelijk: want ik verlang toch eindelijk eens mijn geſchrijf u toetezenden, om er uw oordeel over te vernemen.

Vrijheid heeft men, zeide hij, meestal met onafhankelijkheid verward, en niet zonder reden: want men ſtelde haar tegen ſlavernij over: en zoo is gewis de vrije onafhankelijk. Maar, gelijk wij zagen, lieve vriend, niet alle banden, die ons in de maatſchappij van elkander afhankelijk maken, zijn daarom ſlavenbanden. Het zijn banden der liefde, die het kind aan zijne ouders en meesters, den vriend aan zijnen vriend, den man aan zijne wederhelft, den burger aan zijnen ſtaat, den mensch aan den mensch en de menschheid verbinden: en liefde doet vrij, doet zelfſtandig werken, zoo dikwijls de zaak van alwie en alwat ons lief en dierbaar is moet voorgeſtaan en gehandhaafd worden: ja zóó is liefde

den mensch bij al zijne zucht tot onafhankelijkheid eigen, dat menige slaaf zich voor zijnen meester opofferde en dan zich vrij gevoelde. Geene vrijheid, ik heb het reeds gezegd, zonder zelfstandigheid: het is anders vrijheid van rovers en oproermakers; maar ook geene zelfstandigheid zonder liefde. De man, die in de maatschappij het meest karakter heeft, is juist die, geen, die het minst onafhankelijk schijnt: want geheel schijnt hij voor anderen te leven, geheel zich aan de belangen zijner betrekkingen, zijner vrienden, zijns vaderlands, der menschheid onderworpen te hebben; maar zoo niet alleen *voor*, maar ook *in* en *door* alle anderen levende, trekt hij, als die plant daar voor onze voeten, uit alles wat hem omgeeft voedsel en kracht, en roept hem zijn vaderland, roept hem de stem der menschheid ter hulpe, dan ziet men, wie in de maatschappij zelfstandig, wie *vrij* mag heeten en de vrijheid van anderen handhaven wil en kan. Diezelfde man, die als zoon, als leerling, als vriend, als echtgenoot slaaf had kunnen schijnen van allen, die hij liefde en hoogachtte, eensklaps ziet men hem in een' held veranderen, voor wien ieder vreest en beeft, die de regten van anderen schenden durft. En zoo, even zoo is de natie, die vrij is en hare vrijheid handhaaft; want voor het beste en vermo-

gend-

gendste gedeelte bestaat zij uit zulke mannen. Vrijheid was het, ware vrijheid, waarna wij voor drie eeuwen streefden; maar liefde was het ook voor betrekkingen, liefde voor het vaderland, zucht voor het algemeene best, die ons zelfstandig deed beraadslagen en handelen, voor altaren en haardsteden ons strijden deed, van het alvermogend Spanje ons los deed strijden en ons eindelijk een vrij gemeenebest deed bekomen. Niets is in de wereld eenvoudiger, vriend, dan de man, dan de natie, die karakter en zelfstandigheid heeft. Het komt hier op grondbeginselen aan, en grondbeginselen zijn geene axiomata, geene stellingen of sluitredenen, waarop men in boeken stelsels van zedekunde en staatkunde bouwt: in het hart moeten zij liggen, en door liefde voor ouders en alle goeden en wijzen ontkiemd zijn en wortel geschoten hebben, en bij volken zoo wel, als bij menschen, bestaan ze in godsdienstig en zedelijk geloof, dat menschen en volken vastheid van karakter geeft. Daar is de bron van ware vrijheid, die op beginselen rust en met zelfstandigheid gepaard gaat.

Aldus is vrijheid noodzakelijk met liefde verbonden, zoo zij niet in onafhankelijkheid ontaard zal zijn, of in droomen der verbeelding, in ijdele woorden, of ook in oproerkreten be-

staat; maar uit diep gevoel van menschenwaarde zal voortgekomen zijn. Maar ook wijsbegeerte is even zoo, hoe vreemd het moge klinken, met liefde gepaard, en even als de beste burger, zoo is ook de grootste wijsgeer de eenvoudigste aller menschen. Hoe ver toch deze anderen in wijsheid overtreft, niemand zal zich minder, dan hij, den naam van Wijze toeëigenen. Geene wijsheid is volkomen, die niet met volkomene wetenschap verbonden is, en, daar deze boven ons bereik hier beneden is en er boven zal blijven, ook bij eene eeuwige voortduring van ons bestaan, is het dwaas, die geringe, die nietige kennis, die wij hier opdoen, voor wijsheid te houden. Die is ook zoo vol misvattingen, vooroordeelen, dwalingen, dat men zich, bij het vorderen daarin, gedurig over onwetendheid schamen moet. Hoe vollediger besef men krijgt van hetgene wijsheid is, des te belagchelijker komen ons de sijstemen der wijsgeeren voor, die daarin alles zoeken te bevatten. Waren zij wijsgeeren in den waren zin, dan zouden zij dat kinderspel daarlaten, en met den vader der wijsbegeerte, den eersten der wijsgeeren en wijzen, bekennen niets te weten, maar alles te onderzoeken. Alwie kennis voorwendt van het Goddelijke wezen, toont daardoor juist, er noch kennis van te hebben, noch er eerbied

voor

voor te gevoelen: die hierin het verst gekomen is, valt in het ſtof op het aangezigt neder, en gelooft en aanbidt. Even zoo de wijsgeer, wat de wijsheid betreft. Met gelooven begint hij en niets te weten, en zoo gaat hij voort met alles te onderzoeken. Maar dat *niets te weten*, gelijk wij onlangs zeiden, is hemelsbreed van *alles te betwijfelen* af, hetgene zoo velen gemeend hebben het begin van alle wijsbegeerte te zijn. Geen wijsgeer zonder karakter, en geen karakter zonder vastheid van beginſelen. Die aan alles durft twijfelen, om zich van alles te verzekeren, loopt gevaar van alles te verliezen. Het beste toch, dat hij heeft, zelfsbewustheid, zet hij op het ſpel: want aan het verſtand laat hij over, om er over te beſlisſen, en dat verſtand is zoo beperkt, bedriegt zich zoo iederen dag, ja ſlaagt daarin het best nog, met vorige dwalingen intezien en te verbeteren. Die het worſtelperk ſtaat intetreden, laat het den anatoom niet over, om eerst hem te overtuigen, dat hij eene welgeſpierde borst, welgeſpierde armen en knieën heeft: dit weet hij zelf, en, om er in het ſtrijden gebruik van te maken, weet hij het beter, dan alle geleerden te zamen, daar hij alleen van zijne innerlijke kracht, van zijn levensbeginſelen bewust is. Zoo de wijsgeer: met innerlijke zelfsbewustheid, met vast geloof en

ver-

vertrouwen vangt: hij aan, zonder bevorens van eenzijdige onderzoekingen de overtuiging van zijne godsdienstige en zedelijke levensbeginselen te laten afhangen. Twijfelarij is den mensch onwaardig; maar geloof geeft hem vastheid, karakter en geloof gaat met onderzoeken gepaard. Het is toch geen *redeneren* in den gewonen zin, dat onderzoeken, door sluitredenen op sluitredenen te stapelen: het is opmerken, gelijk Socrates deed, scheiden en verbinden, gelijk Plato en deed en voorschreef, door scheiden tot klare voorstellingen, door verbinden tot ware besluiten te komen: het is het onderzoeken des kinds, dat dusdoende van zelfs de zinnelijke wereld om zich heen leert kennen. Ik vraag nog altijd:

Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?

maar ik voeg er nog bij: alwie de zedelijke wereld niet uitvorscht, als het kind de zinnelijke, alwie niet op Socratische, op Platonische wijze zijne hoorders of lezers voortleidt, om zich van dezelve heldere en ware begrippen te vormen, even min kan die, of wijsgeer heeten of anderen tot de wijsbegeerte brengen. Geene vrijheid zonder zelfstandigheid, zeiden wij, en noch het

eene,

eene, noch het andere zonder liefde; maar zonder dit alles, mijn vriend, zonder liefde vooral, kan ik mij van den wijsgeer geen denkbeeld vormen. Zoo iemand zijner tijdgenooten, zal hij toch wel inzonderheid goed burger moeten zijn, en dit wordt men niet, zoo men niet van kinds af door oudermin, door teederheid jegens magen en betrekkingen, door vriendschap tot vaderlandsliefde, tot vrijheidszucht gekomen is; maar bij den wijsgeer inzonderheid gaat dit met *waarheidsliefde* gepaard. De wijsgeer, zegt Plato, bemint de waarheid, als de minnaar zijne geliefde; en ziedaar den grondtrek al terstond van het karakter des wijsgeers! Het is wel zonderling, mijn vriend, zoo ver men dikwijls afdwaalt, voordat men op den regten weg terugkomt. Definitie op definitie heeft men er op uitgedacht, om zichzelven en anderen te verklaren, wat wijsbegeerte is, en, in plaats van zulks tot klaarheid te brengen, heeft men de zaak al meer en meer verduisterd, ja, eindelijk onnut, zoo niet belagchelijk gemaakt. Had men op dat zeggen van Plato, of, wat nog meer bij de hand is, op de *woorden* slechts acht geslagen, die wij zelve gedurig bezigen, *vrijheidsliefde*, *waarheidsliefde*, *wijsbegeerte*, *philosophie*; van zelfs hadden wij den weg ingeslagen, dien Socrates geopend heeft, en uit de natuurbegrippen, die er in opgesloten liggen,

gen, allergemakkelijkst ontwikkeld, al wat wij nu volgens 's menfchen natuur van vrijheid en wijsbegeerte gezegd hebben. Liefde is heerfchende in al deze uitdrukkingen: en dit flechts in acht nemende, wat hadden wij er niet uit kunnen afleiden? Wijsbegeerte is begeerte, zoude men gezegd hebben, naar wijsheid, liefde is zij voor waarheid en deugd: en daarvan de eenvoudigheid, de zedigheid des echten wijsgeers: hij vergeet zichzelven bij het ftreven naar wijsheid, het doel zijner verlangens, als de minnaar zich vergeet bij het eerbiedigen zijner fchoone: niets doet ons lager van ons zelve denken, en hooger van hetgene waarna wij ftreven, waaraan wij gelijkvormig moeten worden, dan liefde. Maar daarom ook, dat *liefde* den wijsgeer voor de wijsheid bezielt, daarom *geloofť* hij aan waarheid en deugd: geene liefde zonder geloof: daarom *hoopt* hij der wijsheid fteeds nader te komen: wat doet meer hopen, dan liefde? daarom fpoort hij langs alle wegen, volgens alle methoden de waarheid op: liefde doet alles uitvinden: en daarom, zou men er nog ten flotte bijgevoegd hebben, daarom ftaat de wijsgeer *onverwinnelijk* vast, als men waarheid en deugd, godsdienst en zedelijkheid durft aanteranden: deze toch zijn de voorwerpen zijner liefde, en liefde maakt onverwinnelijk. En wat ware het befluit van al deze opmerkingen ge-

geweest? wat anders, mijn vriend, dan dat wijsbegeerte zoo wel, als godsdienst, uit liefde als de hoofdbron voortgevloeid is, en beide aan hare bestemming, hare goddelijke bestemming voldoende, de grootste weldaden moeten genoemd worden, die aan het menschdom geschonken zijn.

Ziedaar eenige grondbeginselen, liet onze wijze na eenig tusschenpoozen hierop volgen, der Socratische en Platonische philosophie, die ik met behulp van mijnen Hemsterhuis heb zoeken uittevorschen. Zoo gaarne zou ik die op onze negentiende eeuw toegepast zien. Tot bevordering van echt wetenschappelijk onderzoek niet minder, dan van zedelijkheid en deugd, zou dat zoo heilzaam zijn! En zou ik mij bedriegen, voegde hij er bij, zoo ik zulks niet alleen voor mogelijk, maar ook, in ons vaderland ten minste, voor niet onwaarschijnlijk hield? Wat *volksvrijheid* genaamd mag worden, zagen wij zoo even in het voorbeeld, dat onze natie daarvan voor drie eeuwen aan Europa en de menschheid gegeven heeft: zeg mij, zouden wij in deze negentiende eeuw nog niet welligt een diergelijk, minder luisterrijk, maar niet minder belangrijk voorbeeld van *wijsheid* aan den dag kunnen leggen?

Hier merkte ik onverwachts, dat mijn tijd verloopen was. Drie uren hadden wij daar gezeten,

en

en het was mij, als of die uren oogenblikken geweest waren. Wij gingen dus naar de ſtad terug; maar bij het voortwandelen en gedurig ſtilſtaan, begrijpt ge wel, dat ik niet losliet, voordat hij mij dit laatstgezegde duidelijk verklaard had. Meermalen, zeide hij onder anderen, hebben wij dezer dagen over Frans Hemſterhuis geſproken, en hoe meer ik over hem nadenke, hoe zeldzamer man hij mij voorkomt geweest te zijn. Wijsgeer was hij in de volle beteekenis dezer benaming. Door zijnen omgang heb ik eenigermate Plato leeren verſtaan en Socrates doorgronden, vooral, wat beide met *liefde* bedoelden: en op mijn leven zoo wel, als op mijne ſtudiën heeft dit invloed gehad. Sedert ſtudeer ik altijd en overal, waar ik mij ook bevinde, in de gezellige zamenleving niet minder, dan op mijn ſtudeervertrek, en onder menſchen nog wel het meest. Want waarheidsliefde heeft hij in mijn hart ontſtoken, en zucht vooral om mij zelven en den mensch te kennen. Niets is mij ſedert geheel onbelangrijk geworden: kinderen bijzonder trekken al mijne aandacht tot zich: en wat is het een genoegen in het leven, zoo overal, te midden van kinderen zoo wel, als onder geleerden, op reizen zoo wel, als te huis onder de boeken, eveneens en geſtadig te leeren! Bij ondervinding heb ik zoo leeren doorzien, dat wijsbegeerte

te zucht, begeerte is tot wijsheid, liefde tot kennis en wetenſchap, waarheidsliefde in één woord is, en zich tot alles, alles, wat ons omgeeft en den geest laven en voeden kan, uitſtrekt, om ons zedelijk en verſtandelijk zelfſtandig te doen worden. Een groot man was onze Hemſterhuis, ik herhaal het; maar nog heilzamer had hij op tijdgenooten en nakomelingen kunnen werken, zoo niet de geest zijner tijden het hem bezwaarlijk en bijna onmogelijk gemaakt had, om het juiste verband van Christelijken godsdienst en Socratiſche wijsbegeerte te doorzien. Thans is dit vrij wat gemakkelijker geworden, dan het toen was, en, zoo er eene natie is, die dat doorzien en het tevens door denk- en handelwijze aan den dag leggen kan, is het, geloof ik, de *onze*. Daartoe toch wordt inzonderheid overeenſtemming van hoofd en hart, van verſtandelijke en zedelijke hoedanigheden vereischt: en dit, zou ik zeggen, is *ons* eigen. Niemand zal het ontkennen, dat in ſommige talenten en zielsvermogens andere volken ons overtreffen: ieder mensch heeft de zijne, en zoo ook ieder volk: en in Italianen zoo wel, als in Engelſchen, in Franſchen zoo wel, als in Duitſchers is er veel dat uitſtekend is, en alle deze in elkander en wij in ieder van hen bewonderen; maar of men die gaven en vermogens alle te zamen bij een dezer volken,

al

al is het in mindere uitſtekendheid, zoo gepast vereenigd, zoo zamenſtemmend vindt, als bij ons, daar twijfel ik aan. Niet daarin, dunkt mij, beſtaat onze voortreffelijkheid, dat wij in kunſten de Italianen, in diep afgetrokken onderzoek de Duitſchers, in geest en vaardigheid en goeden ſmaak de Franſchen, in praktiſche beoefening van alles de Engelſchen, overtreffen, of ook zelfs op zijde komen; maar daarin, dat het ons aan niets van dat alles ontbreekt, maar wij het eene met het andere zóó te zamen paren, dat het eene niet boven het andere den boventoon heeft, het eene niet het andere verduistert, gevoel en verſtand vooral gelijkmatig werken. Daardoor hebben wij boven allen veel vooruit, en zulks juist in datgene, wat weinig ſchijnt te zijn en veel is, doorgaans over het hoofd gezien wordt en het meest magtigſte werkt: ik bedoel onze eenvoudigheid en gezond oordeel, onze bedaardheid in het overleggen en geſtadigheid in het uitvoeren, onze wijsheid in één woord, en ſtandvastigheid: de gevolgen altemaal der onderlinge overeenſtemming en gelijkmatige zamenwerking aller onzer vermogens, waardoor alleen de mensch alles, en met weinig inſpanning vermag. Dit maakt eene natie minder verwonderlijk, dan vereeringswaardig, minder ſchitterend in het oog der menigte, dan belangrijk voor den wijsgeer, en doet haar minder uit-

vin-

vinden, wat terstond aller aandacht trekt, dan ontdekken, wat door den tijd goed en waar bevonden wordt. Groote talenten brengen zoo vaak tot buitensporigheden; maar de wijze gaat op zijn pad gestadig voort, en, wanneer anderen nog tijd noodig hebben om van hunne uitstappen terugtekomen, is hij reeds aangeland, waarheen allen spoeden. Hij bereikt de haven niet het eerst, die het beste schip en de beste zeilen heeft, maar hij, die het beste stuurt. Noch geest, noch verbeelding, noch denkenskracht, noch eenig bijzonder uitstekend zielsvermogen heeft ons gekenmerkt onder de volken van Europa; maar omdat wij, zonder iets van dat alles in zóó hoogen graad als anderen te hebben, datgene, wat wij hadden, doelmatig gebruikten, daardoor ijlden wij al de volken van Germaansch Europa vooruit, en ontstond hier licht, toen alles rondom ons nog in duisternis lag: en die zoo verbazende vorderingen betroffen niet alleen letteren en wetenschappen, waarvoor wij de fakkel ontstaken, maar alles tevens, waartoe volksgeest, volkskarakter, echte staatkundige vrijheidszucht gevorderd werd: alles alweder gevolgen onzer overeenstemming van hoofd en hart, zoodat wij overleiden, voordat wij begonnen, en eens begonnen, het onophoudelijk doorzetteden. Geestdrift vermag dit niet, en daarom streefden

wij

wij in dit alles, in de zestiende eeuw, Engeland zelfs zoo ver voorbij, gelijk een onzer bekwaamste staatkundigen nog onlangs aangetoond heeft. Ik spreek hier van de natie, niet van enkele eerste mannen, die in bijna alle geesthoedanigheden met de eerste geniën van Europa wedijverden, schoon ook in deze, bij al dat uitsteekende, een zeker eigen bestuur, mag ik het zoo zeggen? over hunne talenten en vermogens gevonden werd: van de natie spreek ik, en zoo eenmaal de dag zal aanbreken, dat in beoefening zoo wel, als in beschouwing, Godsdienst weder met Wijsbegeerte verbonden wordt, zou dit dan van zulk eene natie, bij welke hart en hoofd zoo wel zamenstemt, niet wel het eerst te verwachten zijn? Hemsterhuis, dunkt mij, ging ons hierin al vooruit, ten minste wat philosophie, Socratische philosophie is, en hoe zich die met godsdienst vereenigt, en zoo tot ware wijsheid leidt: dit wees hij ons in zijne schriften aan, gelijk geen wijsgeer het nog in Europa gedaan had. En zou niet de tijd zelf, die reeds sedert hem verloopen is en nadert, wat hem ontbrak, aanvullen, dat men ook eveneens, wat Godsdienst, echte Godsdienst, zuiver Christendom is, doorzie en in beoefening brenge? Ik durf nog meer vragen: hebben wij het hierin welligt niet reeds verder gebragt, dan wij zelve weten? Getuige zoo me-

nig

nige kanſel tegenwoordig, van welke men eene taal hoort ſpreken, die den wijsgeer zoo wel, als den eenvoudigen Christen, voor het Christendom inneemt? Vriend! van voorſpellen houd ik niet, gelijk ik u meermalen gezegd heb; maar geve ik acht op hetgene plaats heeft, zoo op het algemeen ſtreven bij ons van alle beſchaafderen, om wijsbegeerte weder tot de Socratiſche eenvoudigheid terug te brengen, als op de ſtrekking onzes volks, om niets voor Christengeloof en Christendeugd te houden, dan hetgene men uit de bronnen zelve haalt: ſla ik daarop acht, en vergelijk ik tevens Nederland op dit oogenblik met het overige Europa, dan, zie ik vooruit, zal de nakomeling in volgende eeuwen nog eens van ons zeggen: *dáár* was het, in de negentiende eeuw, *dáár* in het vaderland van Erasmus en Grotius, bij *dat* volk, zoo braaf, als ſchrander, zoo godsdienſtig als deugdzaam, dat Godsdienst zich weder met Wijsbegeerte, en Wijsbegeerte zich weder met Godsdienst verzoende, en beide wederkeerig op elkander en eenparig op 's menſchen zedelijke en verſtandelijke zelfſtandigheid begonnen te werken. Ziedaar mijne goede hoop, vriend, voegde hij er bij, terwijl hij weder voortging, — deze laatste woorden had hij ſtilſtaande, en mij in de oogen ziende, met ernst en nadruk uitgeſproken: —

en

en deze mijne hoop, mijne ἔλπις γηροτρόφος grondt zich vooral op onze opvoeding en onderwijs, en op ons hoogeronderwijs bijzonder, zoo dit doelmatig gegeven worde, gelijk het thans plaats heeft, en geene vreemde verordeningen de oudvaderlandfche vervangen. Wij fcheidden vervolgens, na ook hiervan nog een woord gefproken te hebben, van elkander, en, terwijl ik de ftad inging, keerde hij weêr in het Bosch terug, om de natuur, gelijk hij zeide, in zijnen hoogen ouderdom, nog eens volop te genieten.

XVI.

XVI.

— Prolem sine matre creatam.

Heden morgen al dit geschrevene doorloopende, dacht ik bij mij zelven, zoo ik het eens uitgaf, of mijn vriend dit verzocht te doen, welken titel zou ik er vóórzetten? zou ik het dezen vorm doen behouden? zou het ook niet wat ingekort dienen te worden? Het is zoo lang, zoo eindeloos lang, en niets moet een schrijver, zegt men, meer in acht nemen, dan dat hij zijnen lezer niet vervele. Maar hoe het intekorten? dacht ik al verder. Eischt de stof, of liever de wijze, waarop wij er over gesproken, het oogpunt, waaruit wij dezelve beschouwd hebben, niet wat uitvoerige uiteenzetting? Het was toch, dunkt mij, de zedelijke ontwikkeling

des menschen, van de kindschheid af tot de universiteit en het maatschappelijke leven toe, waarover wij het gehad hebben: en daartoe zijn meer woorden noodig, dan tot het voorstellen van ontwerpen en het maken van reglementen. Ook is het stuk, ik weet niet, hoe? een dialoog, wel geen dramatische noch kunstmatige, maar toch zekere soort van dialoog geworden, en in gesprekken, weet men, telt men elkander de woorden en volzinnen niet toe, inzonderheid, gelijk hier het geval is geweest, zoo men in de zedelijke wereld wat dieper zoekt intedringen: dan moet men wel duidelijkheidshalve, en om elkander niet alleen aan het verstand te brengen, maar ook te doen gevoelen, wat men bedoelt, meermalen dezelfde zaken met andere woorden, met andere beelden, andere voorstellingen zoeken te verklaren. En dit zoo indenkende, meen ik den aard der Socratische dialogen, zoo als die bij Ouden en Nieuweren voorkomen, dieper nu intezien, als ooit te voren. Op tien, twaalf bladzijden zou men kunnen schrijven, wat bij Plato op honderd staat, zoo men slechts wilde opgeven, wat de slotsom van den geheelen dialoog uitmaakt; maar, zonder nog van het wegslepende van den vorm te spreken, weg waren dan ook die menigvuldige wenken en aanwijzingen, die de lezer zoo gaarne opmerkt, om er zelf verder

op

op doortedenken: weg die uitweidingen, die bij Plato dikwijls nog belangrijker zijn, dan hetgene bij hem over het onderwerp zelf voorkomt. Zoo gaat het in gemeenzame gesprekken, en, wat gesprekken nog bijzonder eigen is, dat zij zoo vol vuur en leven zijn, daar het hart er in, als het ware, tot het hart, het gevoel tot het gevoel spreekt, ook dit ware., bij de verandering des vorms verloren geraakt. Neen! zeide ik bij mij zelven, de vorm moet dezelfde blijven, en vindt men het wat lang, kost het al wat moeite en inspanning om de lezing ten einde te brengen, welligt dat menig een, juist door die uitweidingen, over zaken aan het denken raakt, waaraan hij nog niet, of niet op deze wijze gedacht heeft. Ook dit is eene vrucht van gesprekken, die men houdt of aanhoordt, en kan even zoo de uitwerking van deze zoo gansch natuurlijke, van zelfs geborene dialogen, als van de onnavolgbare Platonische zijn. Maar zie ik hieruit nu van zelfs ook de oorzaak niet van de belangrijkheid, vruchtbaarheid, des onuitputtelijken rijkdoms dier oude Socratische dialogen? Al het gevoel des schrijvers met al zijne denkbeelden drukken zij uit, als of hij het al sprekende uitstortte: het is de natuur, die in dien vorm met al hare levendigheid heerscht: schrijven is weêr spreken geworden: en wat is

vruchtbaarder, wat rijker dan de natuur? alle kunst beperkt. Hoe vele en gewigtige dingen doet mij hier mijn geschrijf, mijn eenvoudig, kunsteloos geschrijf niet opmerken! Maar ook dit niet voorbij te zien! Van zelfs zijn mijne dialogen, hoe gebrekkig, ja, hoe beuzelachtig, hoe nietig dan ook, met echt antieke vergeleken, van zelfs zijn ze, gelijk ik zeide, geboren. Schrijver immers ben ik geworden zonder voornemen om te schrijven. Ontdek ik hier van de eerste voortbrengselen der oudheid in poëzij en welsprekendheid den oorsprong niet? Hoe toch zouden die anders ontstaan zijn? Voorbeelden waren er nog niet, of, waren er voorbeelden, van waar dan deze? *Prolem sine matre creatam* was mij eene wonderspreuk tot nu toe, als ik dat motto voor boeken geplaatst zag. Ik begin er nu iets van te begrijpen, en, om er ook u op indachtig te maken, heb ik er al terstond dezen brief mede aangevangen. Het is toch eene goede zaak, het schrijven, al wil men ook niet uitgeven! men moet het gedaan hebben om schrijvers en schriften te beoordeelen en te verstaan. Geene theorie, ook in de geschiedenis der letteren, zonder praktijk. Maar hoe de titel nu van het stuk? Het boek moet een naam hebben. Zal het zijn: *over Hoogescholen?* Maar dan zie ik vooruit, dat de lezer zich van stonden aan in

zij-

zijne verwachting ziet te leur gesteld: zoo lang moet hij over geheel andere zaken, over onzen tijd en onze natie, lezen, dat hij gedurig bij zich zelven zegt: *maar nu ter zake! ter zake!* Ware het dan beter? *over opvoeding en onderwijs, inzonderheid over Hoogescholen, in den tijd, dien wij beleven en volgens de behoefte onzer natie?* Dat is weêr te lang, dunkt mij, gelijk het andere te kort is. Zoo kon ik wel voortgaan met den geheelen inhoud op den titel te zetten, als *over den mensch en zijne leeftijden: over het drieledig onderwijs volgens den aard der maatschappij: over zelfstandigheid: over liefde en vrijheid:* ja zelfs *over wijsbegeerte en wijsgeerige studiën, die den jongeling zoo wel goed wijsgeer, als regtschapen burger doen worden:* en dan moest er nog noodzakelijk bij, dat mij boven alles in die gesprekken zoo ingenomen heeft: *over den aard en aanleg onzer natie, en wat wij gedaan hebben en nog vermogen.* De slotsom van al mijne overleggingen is geweest, dat ik het u, mijn vriend, geheel zou overlaten; maar tevens leidde ik dit daaruit af, met hoe vele hoogstbelangrijke onderwerpen de zaak van onze universiteiten verbonden is. Want waarover wij ook mogen gesproken hebben, altijd kwam het weder op ons hooger onderwijs neêr. En daaruit trek ik nog deze gevolgtrekking, hoe ijdel het ge-

gesnap van zoo vele menschen tegenwoordig is, die ongeoefend, zonder ooit over dat alles nagedacht te hebben, over hoogeronderwijs en het veranderen, ja, si Dis placet, *verbeteren* van hetzelve durven meêspreken. Maar kortom, vriend: mijn besluit is genomen: geef het uit: het geldt hier de zaak mijns vaderlands, en een slecht burger, die, door wat het ook zij, zich weêrhouden laat om er het zijne aan toetebrengen. *Habent sua fata libelli:* en welke dan ook de *fata* mijner brieven mogen zijn, den schrijver zal men noch van verwaandheid, noch van verkeerde inzigten, noch van verkeerde grondbeginselen kunnen beschuldigen of verdenken: en dat er wel een en ander in voorkomt, dat tegenwoordig op zijn pas gezegd is, en nut kan stichten, daarvoor strekt mij de wijsheid des mans ten waarborg, wien ik mijn geheele vertrouwen gegeven heb. Maar, zal de uitgave volledig zijn, dan moet er nog een brief bij, om het gesprokene van dien onvergetelijken avond ten einde te brengen: en gevoegelijk komt die aan het einde, daar het onderwerp er van zijn moet, gelijk het dat van ons gesprek op het einde geweest is, *de gepaste vereeniging onzer Zuidelijke met onze Noordelijke Universiteiten.* Maar hierover morgen: met al dat overlezen is voor heden mijn tijd verloopen.

XVII.

14 *April* 1828.

— de akademifche tucht waren wij gekomen, gelijk gij u herinneren zult; en hierop zeide onze grijsaard: het is reeds nacht, vriend; en opgeruimd moeten wij morgen ontwaken, eindigen wij dus met vrolijker onderwerpen, dan politiezaken. *Tandem bona caussa triumphat*, was onzer vaderen fpreuk: waarom zou het ook de onze niet zijn? In fpijt van alle tegenwerking, is waarlijk de geest onzer tijden niet kwaad. Van Gend fpraken wij zoo even, en wat men en daar en elders niet toont voor onderwijs en hoogefcholen overtehebben. Ik houde het er voor, dat, zullen wij, naar den wensch van alle echte Nederlanders, met onze zuidelijke landgenooten weêr *in de daad* één volk zijn, dit

dit vooral door ons hooger onderwijs bewerkt moet worden. Wetten, ja, eenerlei wetten en dezelfde regering met hetzelfde beheer van zaken kunnen daartoe bijdragen; maar dat is eene verbinding in vorm, niet eene vereeniging van hart en zin. Godsdienst zou dit vooral moeten bewerken, door deszelfs invloed op de eerste opvoeding; maar nog meer kan deze verdeelen en verdeeld houden, zoo niet dezelfde geloofsleer overal heerschende is. Scholen zijn het, scholen alleen, vriend, *gijmnasiën* bijzonder en *universiteiten*, die, in onzen tegenwoordigen toestand, Koning en volk dit echt liberaal oogmerk kunnen doen bereiken. Klasfieke opleiding beschave en veredele al wat in den lande aanleg heeft, om voor den staat iets uittevoeren. Zoo zal dezelfde zucht voor het schoone en goede, dezelfde ijver om regt en geregtigheid te handhaven, dezelfde waarheidsliefde aller harten van zelfs vereenigen. Niets is er, dat voor den staat betere burgers, bekwamere staatsmannen, getrouwere onderdanen doet rijpen, dan het lezen en beoefenen der klasfieken. Pitt, weten we, en nog laatstelijk Canning, zijn in hunne jeugd door Demosthenes en Thucydides gevormd, om van *onze* eerste staatslieden niet te gewagen. Geene kosten worden dus voor de gijmnasiën gespaard, al kosten zij duizenden en duizenden

den jaarlijks. Maar bijzonder worde op dezelve ook de *Vaderlandsche geschiedenis* onderwezen en op de universiteiten dit verder voortgezet: niet om het hoofd met ijdele namen en jaartallen optevullen, maar om vaderlandsliefde in het hart te ontsteken door de schoone daden onzer voorvaders, het karakter onzer beroemde mannen, dat van een' Willem den eersten inzonderheid, den handhaver onzer volksvrijheid, den vader des vaderlands, den eersten staats- en krijgsman in Europa te dien tijde, te leeren kennen. En dit kan men immers in ons Zuiden zoo wel, als in ons Noorden, onpartijdig en zonder ergernis te geven, doen? Langdurig zijn wij van elkander afgezonderd gebleven, en in dien tusschentijd zijn wij tot bloei en kracht gekomen, hebben wij handel gedreven de wereld door, volkplantingen uitgezonden naar Oost en West, ja, heeft ons gemeenebest nu en dan de balans van Europa in de hand gehouden, terwijl ons Zuiden intusschen onder vreemde magt bleef, zoodat deszelfs geschiedenis zich in die van andere volken verloor. Maar *wij* vergeten niet, dat in Braband en Vlaanderen het eerst de vrijheidsvaan is opgestoken, dáár onze reformatie haren aanvang heeft genomen, van dáár zoo vele geleerden tot ons gekomen zijn, die onzen akademiën tot roem en luister gestrekt hebben. — Maar zullen onze gijmnasiën

en

en universiteiten, ging hij voort, ons weêr hecht verbinden, zoo zal het wel noodig zijn, mijn vriend, dat men voortga, gelijk men begonnen is, en *wel scheide om wel te vereenigen.* Dezelfde wetten moeten overal stand grijpen: anders laat zich geen volk regeren, zoo min als er in een huisgezin orde heerscht, waarin niet ieder zich aan de bestaande bepalingen onderwerpt; maar *onderwijs* maakt eene uitzondering op den regel: onderwijs moet naar het verschil der ingezetenen, als naar den onderscheiden aanleg der kinderen in een gezin, met juiste onderscheiding gewijzigd zijn. Voor eene wereldmonarchie moge het passen, alles gelijk te maken, en, volgens Napoleons beginselen, Nederlanders in Frankrijk, Franschen in Duitschland, Duitschers in Spanje te laten opvoeden en onderwijzen; die gelijkheid brengt de grootste middelmatigheid te weeg, gelijk het voorbeeld der Romeinen in latere tijden bewezen heeft. Al het edele, waardoor zich de eene natie van de andere onderscheidt, raakt dan weg, en hetgene alle gemeen hebben, dat is, het zeer gewone, zoo niet het onedele blijft stand houden. Voor eene vaderlijke regering, gelijk wij, God dank! hebben, past dat niet. Wijsselijk heeft men ook in ons Zuiden eene andere akademiewet doen volgen, dan men hier reeds in-

ingevoerd had: wijsfelijk is in beide wetten bepaald, dat iedere fenaat zijne eigene ftatuten zou vastftellen. Men late dat zoo: al was het alleen maar, wegens zoo vele bijzondere en plaatfelijke omftandigheden: dáár toch moet men zoo veel afweren, voor zoo fchadelijken invloed de jeugd behoeden, waarvan men hier geén gevaar loopt; terwijl men hier, met dezelfde behoedmiddelen, als voor ons ongepast, allen voortgang ftremmen, ja, met rasfe fchreden ons terug zou doen gaan. Maar daarenboven, gelijk ik begon te zeggen, alle onderwijs behoort aan de onderfcheidene behoeften der ingezetenen evenredig te zijn. Al zijn wij oorfpronkelijk één volk, toch heeft zich fteeds onderfcheiden zin en aanleg in ons geopenbaard, gelijk die in 't algemeen in Zuid- en Noord-Europa kenbaar is. Heilzaam voor de menschheid is die verfcheidenheid, en onderwijs is dan vooral doelmatig en brengt de heerlijkfte vruchten voort, wanneer het al dat verfcheidene tot het algemeen belang overeenftemmen doet. Sedert onze herftelling en de regering van onzen Koning, is alles weêr bij ons gaan herleven, maar bijzonder in Belgie. Men heeft daar meer en meer gaan befeffen, wat het is, *vrij* en *zelfftandig volk* te wezen, hetgene men in die gewesten wel van tijd tot tijd had zoeken te worden, maar nimmer geworden was: men

men herleeft daar thans, gelijk wij in het laatst der zestiende eeuw, toen wij eene vrije republiek opgerigt hadden. Wat is daarvan in de toekomst, voor dit hoogstbelangrijk deel onzes vaderlands, voor ons geheele vaderland niet te verwachten! En wat ſpreek ik van de toekomst? Hebben zich niet daar reeds, van het tijdſtip onzer hereeniging af, talenten ontwikkeld, die in de geſchiedenis onzer kunſten, onzer nijverheid, ja maar ook in die onzer ſtaatkundige wetenſchappen, dit nieuwe tijdperk van ons volksbeſtaan voor altijd kenmerken zullen? Maar wie begrijpt nu ook van zelfs niet, dat alle onderwijs naar den' toeſtand van dusdanig als herboren volk en naar deszelfs aanleg zoo wel, als naar plaatſelijke omſtandigheden dient gewijzigd te worden? Zoo is het ook reeds van zelfs begonnen, en alwie daar met opmerkzaamheid gereisd heeft, zal er de vruchten al van gezien hebben. Hetgene natuur en tijd geſcheiden heeft, menge de mensch niet dooreen: en door dat natuurlijk onderſcheid, bij opvoeding en onderwijs, zorgvuldig in acht te nemen, kan Nederland thans vooral van alle landen en volken zich onderſcheiden. Het is toch hier, gelijk ik als kind reeds hoorde zeggen, en zelf door reizen heb opgemerkt, dat men Europa, als het ware, in het klein vindt. —

Maar

Maar hoe dit onderscheid, vroeg ik nog, op het punt staande van heen te gaan, hoe dat, bij het maken van verordeningen, in acht te nemen? dat zie ik nog niet door. — En wie zou dat doorzien, was zijn antwoord, daar ons Zuiden nog maar aangevangen heeft, dit nieuwe tijdperk te beleven? Waarom den tijd niet afgewacht, die alles tot ontwikkeling en rijpheid brengt? en intusschen toegezien, hoe het met de bestaande wetten, die de grondbeginselen behelzen van al hetgene, dat te midden aller verscheidenheid, stand moet houden, hoe het met de gemaakte verordeningen en statuten verder ga? Wat behoort er niet toe, zegt men dikwijls, om alles doelmatig interigten! *wat behoort er weinig toe!* zou men even goed kunnen zeggen, zoo men de natuur haren gang laat gaan, en, zonder te veel wijsheid, haar gestadig en oplettend zoekt te volgen. Van zelfs zullen onze hoogescholen in ons Zuiden, hoezeer ook met dezelfde middelen naar hetzelfde doel, het heil des vaderlands en het bevorderen der wetenschappen, strevende, een *eigen karakter* krijgen, waarnaar men als dan alles kan inrigten: en zoo komt er tusschen alle onze akademiën ware, eigenlijk gezegde harmonie, niet gelijkheid, die eentoonigheid, en, door het slechten van al het uitstekende, *middelmatigheid* teweegbrengt; maar

har-

harmonie, die uit onderscheidene toonen bestaat. Verscheidenheid wil men in eene natie: niet allen, die er in uitmunten, wil men als uit denzelfden vorm voor den dag zien komen: en hoe meer men in ons Zuiden en Noorden die natuurlijke verscheidenheid bij het onderwijs in het oog houdt, des te meer wederzijdsche hulpvaardigheid, dienstbetooning, des te meer onderlinge toegenegenheid en overeenstemming zal men ontwaren; en, wat daarvan het gevolg is, des te meer zullen beide deelen onzes rijks aan onze gemeenschappelijke wetten en regering verbonden worden. Ik zeg het nog eens, en hiermede wil ik en morgen en alle dagen ontwaken, goede verwachting heb ik voor het toekomende van mijn vaderland, en mijne kinderen en kindskinderen noem ik gelukkig van in *deze* eeuw en in *dit* land te leven; maar voorwaarden moet ik er bijvoegen, dat men ons onderwijs doe blijven, wat het is, *zedelijk* zoo wel als verstandelijk, dat, wat men daarin verandere, wat men er ook, tot heil des lands, in zoeke te verbeteren, men de les toch onthoude: *festina lente!* en dan, mijn lieve vriend, zoo men ons geheele schoolwezen eenmaal in den grond wil gaan hervormen, dat men dan voorzigtig zij! Zoo ligt kon men, met *dat* het onderste boven te keeren, zonder er aan te

den,

denken, onze zedelijke levensbeginſelen uitdooven. Want *dáár toch*, *dáár zitten de wortels*, *waaruit de ganſche ſtaat voedſel en kracht moet trekken!*

En nu ſtond ik op om niet weêr te gaan zitten. Maar eerst nog, zeide hij, een echt vaderlandſche teug, vriend! en ſchonk mij het glas tot den boord toe vol, *Vaderland en Koning! Koning en Vaderland!* — *En onze akademiën!* voegde ik er bij, terwijl wij klonken. — *En de akademiën!* herhaalde hij al opſtaande: zoo zal het Vaderland en Koning wel gaan. — Dit hebt gij mij bewezen, hernam ik nog eens: en gevoelens hebt gij in mij opgewekt, die mij al mijn leven zullen bezielen: dit zeggende drukte ik hem de hand, en vertrok.

Ziedaar ons geſprek, mijn waarde vriend, dat u welligt niet onbelangrijk zal zijn. Mij heeft het en toen en niet minder ſedert, bij het verhalen er van, als tot een' ander mensch gemaakt. Dikwijls hebben wij over alle dergelijke onderwerpen met elkander geſproken, maar moet ge niet bekennen, dat een' man daarover te hoo-

ren

ren van zoo langdurige ervaring en die bij al dat opmerken, niets dan het goede en ware beöogde, veel aantrekkelijks en belangrijks heeft? En hoe veel heb ik niet overgeslagen! hoe veel zou ik niet van gesprekken nog te melden hebben, die ik, behalve in het Bosch, ook op zijne kamer met hem gehad heb: als voor eenige dagen b. v. toen hij mij *over de geschiedenis van den mensch* uit zijne papieren voorlas! Maar ik leg de pen neêr, om nog heden u deze brieven te doen geworden. Zoo als dan gezegd is, vriend: ge doet er naar goedvinden mede, mits ge mij en onzen ouden vriend maar buiten kennis van het publiek laat.

Geheel de uwe —

EEN WOORD UIT ZWITSERLAND

AAN

MIJNE JONGE VRIENDEN EN LEERLINGEN.

NASCHRIFT DES UITGEVERS OP DEZE BRIEVEN.

Integer vitae scelerisque purus —

Dat deze brieven mij niet onbelangrijk geweest zijn, zal een ieder, die mij kent, wel van zelfs begrijpen. Sedert jaren had ik verlangd, dat er toch iets met opzet over ons hoogeronderwijs mogt in het licht komen: de tijd, dien wij beleven, meende ik, en nog veel meer de geest onzer Regering, die van alle kanten inlichtingen en raadgevingen verlangt, moest een ieder daartoe uitlokken. Ondertusschen, het eene jaar verliep na het andere, en, hoe druk men het daarover in velerlei gesprekken had, hoe veelvuldig men ook in voortreffelijke geschriften die

zaken aanroerde, aan mijn' wensch en verwachting werd maar niet voldaan. Maar waarom doet gij het niet? zeiden sommigen mijner vrienden, die ik er toe aangespoord had, mannen van schranderheid en kunde, en die vroegere tijden met de tegenwoordige wisten te vergelijken. Dat zal ik u zeggen, was mijn antwoord. Ik vertrouw het anderen beter, dan mij zelven toe: dit vooreerst: dan ook zou ik partijdig kunnen schijnen, als zelf sedert zoo lang ten naauwste met ons hoogeronderwijs in betrekking staande: en dan zekere kieschheid . . . . gij verstaat mij. Maar daarenboven, daar zoo in het publiek optetreden, als of *ik* het wist en niemand anders, daar kan ik maar niet toe komen. Dit was naar waarheid en met overtuiging des harten gezegd, schoon niet zeer slim, om mijn doel te bereiken: want ik schrikte te gelijkertijd af, dat ik zocht aantemoedigen en overtehalen. De zaak bleef dus zoo, en nog verliep er een jaar, en zie! daar zoo op eens, als met een' tooverslag, liggen die brieven op mijne schrijftafel!

Maar wat er nu meê te doen, met die brieven, dacht ik bij mij zelven, na ze gelezen te hebben. Wat anders, zal men zeggen, dan ze uittegeven? Zoo meende ik ook; maar terwijl ik met het herzien er van bezig was, komen onverwacht de

be-

bekende *punten van overweging* in het licht, en daarop rapporten en andere stukken in menigte, en daaronder zoo vele uitmuntende geschriften, dat ik mij zelven wel eens afvroeg: is er al in waarheid niet genoeg over geschreven en uitgegeven? Zoo kunnen zaken in korten tijd veranderen! Dit dan overwegende, maakte ik het geheel met mij zelven oneens, wat te doen? Maar daarop viel de vakantie in, en deze was niet daar, of ik pakte mijne brieven in, ging met de mijnen op reis, dacht over een en ander rijpelijk na, en pas waren wij hier, in dit Berneroberland, waar wij ons thans ophouden, aangekomen, of alle zwarigheden waren weggenomen, en ik besloot tot de uitgave.

Reizen is eene goede zaak, en niet alleen voor het verstand is het heilzaam, om duizend dingen, waarvan men t'huis zich geen denkbeeld kan vormen, te leeren kennen, maar ook voor het hart. Er is zoo veel in het dagelijksch leven, dat ons tegen den zin is, zoo veel ook, dat ons voor de toekomst beangstigt en beklemt; maar pas is men de stad uit, om eenige weken als in eene andere wereld te gaan doorbrengen, of al terstond voelt men zich opgeruimder, en van dag tot dag ontsluit het hart zich meer voor de edelste genietingen. Ook dit nog: het is als of men alles uit andere oogpunten begint aantezien. Zoo ging

het ons dan ook bij het voortreizen, en wat *mij* in het bijzonder betreft, bij zoo opgeruimden zin kwam mij de toestand onzes vaderlands en die van ons geheele schoolwezen, dat daarmede zoo naauw verbonden is, in veel gunstiger daglicht voor, dan immer te voren. Honderd kleinigheden zag ik nu voorbij, waarop men doorgaans zoo blijft hechten, en lette vooral op den aard en den aanleg, bijzonder op de zedelijkheid mijner natie. Is en blijft die dezelfde, dacht ik, wel nu, zoo zullen wij wel steeds zoo goed als de Zwitsers, wier land wij gaan zien, een achtingswaardig volk blijven. Welligt hadden mij die brieven op die gedachte gebragt; maar dit is zeker, dat, hoe meer ik daarover nadacht, (en wanneer denkt men beter en vrijer, dan op reis?) ik des te liever nu en dan eens een' brief uit de reiskasfette voor den dag haalde, en meer en meer, door het lezen er van, in mijne hoop en verwachting versterkt werd. Al was het daarom alleen, zeide ik dan bij mij zelven, om anderen dienzelfden troost bij al hunne bezwaren te verschaffen, moeten zij, dunkt mij, het licht zien. Maar is ook het doel er van, zoo ging ik voort, niet geheel iets anders, dan van al die rapporten en van de meeste dier andere schriften? Het komt alles, dunkt mij daar op neêr, om het goede, dat er in onze natie

tie ligt, in onze jeugd optewekken, en daaraan opvoeding en opleiding dienstbaar te maken. Konden zij dat eens bewerken, die brieven! of et ten minste toe medewerken, hoe heerlijke zelfsvoldoening had mijn vriend dan van zijn schrijven niet! In de daad, mijne landgenooten, dat is toch maar de hoofdzaak voor ons, gelijk de Oude zeide. Of wij rijk en magtig zijn, dat maakt ons niet gelukkig: het heeft dikwijls, zoo volken als menschen ten val gebragt; maar zedelijk goed, *goed en vroed*, gelijk men eertijds zich uitdrukte, moeten wij zijn, zullen wij bloeijen en gelukkig zijn: en hoe zal ons nageslacht dat wezen zonder het volksonderwijs, dat wij bezitten, en zoo niet hooger beginselen van deugd en regt op onze akademiën heerschen? zoo niet vaderlandsliefde, die in den burger en staatsman, de edelste vermogens doet ontwikkelen, onze jongelingen daar bezielt? Lieve vrienden! gij zijt nog jong: maar wat er na ons van ons land zal worden, zal van u voor een groot gedeelte afhangen. Waarheid is het, wat ons de edele grijsaard van onze zelfstandigheid zeide, en dat men op hoogescholen als de derde opvoeding krijgt, om niet alleen mensch en beschaafd mensch te zijn, niet alleen kundig en geleerd te worden; maar ook, om in de maatschappij eenmaal als zelfstandig wezen te leven en te handelen,

len, en allen ten voorbeelde te strekken. Merkt het op en neemt het ter harte; maar vergeet daarbij niet, wat mede voor u en voor mij in deze brieven geschreven staat, dat zelfstandigheid niet eigenwijsheid is, niet daarin ook bestaat, dat men zich zelven genoegzaam waant, en het allerminst met onafhankelijkheid en teugellooze natuurvrijheid iets te maken heeft.

Wij brengen hier, in dit Berner-oberland, heerlijke dagen door, en ik kan u niet zeggen, hoe die wilde, woeste natuur, die hier zoo geheel aan zich zelve overgelaten is, door de hooge kracht, die er in werkt en heerscht, ons en de onzen treft en roert en opgetogen *houdt*. Maar niet lang zou die verrukking duren, zoo niet van tijd tot tijd het tooneel voor ons veranderde, en wij bij afwisseling, nu eens die natuurkracht, en dan weêr 's menschen kunst en nijverheid en zucht tot orde en regelmatigheid bewonderden. God schiep deze aarde woest, zegt men hier; maar de mensch, voegt men er bij, werd er tevens volgens het goddelijk plan op geplaatst om haar te bebouwen, ja maar *ook*, om, door haar te bebouwen, door alles binnen zijne palen te brengen en te houden, zich zelven in ordenen en regelen te oefenen. Hoe wederspreken dus menschen hunnen aanleg en hunne bestemming, die naar wilde natuurvrijheid *jagen*!

gen! Is er wel iets schooners van al wat de mensch hier tot stand kan brengen, dan eene wel ingerigte, wel geordende, op wetten gevestigde maatschappij? en zie! dat zouden zij, of zelve met wilde drift verwoesten, of, door alle behoedmiddelen wegtenemen, door anderen laten verwoesten! Wat zoodanige maatschappij is, wat staten zijn, en wat er toe behoort om staatsman te worden, hadden onze oude Grieken, gelijk gij weet, goed doorzien. Zij zijn niet van hout of steen gemaakt, de staten, zeiden zij, maar bestaan uit menschen, zelfwerkzame menschen; en hoe deze zijn opgevoed en opgeleid, hoedanige zedelijke beginselen oud en jong daar bezielen, daarvan hangt het af, of zij tot kracht en luister zullen komen, staande zullen blijven, of ten val neigen. Hout en steen en al wat men daar met kunst van gemaakt heeft, vergaat; maar een volk, dat zedelijk goed is, dat, bij de opvolging der geslachten, altijd dezelfde zucht voor het schoone en edele, dezelfde vaderlandsliefde werkdadig aan den dag legt, en zijne zedelijkheid niet minder, dan zijne gezondheid voor schadelijken invloed van buiten bewaart, tegen zedelijke niet minder dan ligchaamlijke pest waakt, hoe zou dat vergaan? Zoo spraken onze Ouden over staten en staatkunde, en met dezelfde eenvoudigheid en waarheid over staatsmannen. Kun-

de

de verlangden zij in hen, gelijk van zelfs spreekt: die van de stuurmanskunst niet weet, hoe zou die een schip besturen? Maar bij kunde verlangden zij nog vele andere zaken, b. v. dat hij trouw vriend moest wezen: wien toch, zeiden zij, kan het vaderland zijn vertrouwen schenken, wien zijne vrienden moeten mistrouwen? Ook wilden zij, dat hij in het ouderlijk huis gehoorzaam kind, brave zoon geweest ware, en ook dit niet zonder reden: want wie zal voor de wetten ontzag hebben, die zijne ouders niet telde? wie zijn vaderland beminnen, wien allen in den familiekring onverschillig geweest waren? Liefde, teederheid verlangden zij in burgers en staatslieden: want onmogelijk kwam het hun voor, dat er zonder oudermin en vriendschap vaderlandsliefde in het hart kon huisvesten, en zonder vaderlandsliefde, begrepen zij niet, hoe iemand groot, roemwaardig kon worden. Dat was eene politiek voorzeker, wier eenvoudigheid geene weêrga heeft; maar, vrienden, wat voerden zij daardoor niet uit! welke mannen zagen zij, door deze opvoeding en opleiding, niet uit hun midden te voorschijn komen! Denkt aan Demosthenes. De schatten van Philippus stroomden door Griekenland, en waar vond hij niet huurlingen, die zich en hunne medeburgers aan hem verkochten? Maar Demosthenes bleef onwan-

kel-

kelbaar zijn vaderland getrouw, en al was hij de eerste krijgsheld of onderhandelaar niet, al scheen hem zelfs de natuur de gaaf van in het openbaar te spreken, geweigerd te hebben, zijne stem was geducht voor kwaadgezinden, geducht voor die veelvermogende omgekochte demagogen, geducht voor Philippus van Macedonië zelven, die gaarne zijne ontdekte goudmijnen, om dien mond toch eenmaal tot zwijgen te brengen, zou uitgeput hebben. Van waar dan, vraagt gij, dat vermogen dier taal? en dat hij, door dat vermogen alleen, geheel Griekenland in de wapenen bragt, en tegen den Macedoniër schaarde? Niets natuurlijker, mijne vrienden! Hij was opgevoed in de beginselen dier hoogsteenvoudige, maar echte staatkunde: die waren bij hem door het lezen van Plato's schriften, door zich daaruit den geest, den denk- en spreektrant der Socratische wijsbegeerte eigen te maken, versterkt geworden: zoo was hij tot staatsman, en, in de eerste plaats, tot goed burger gevormd, maar zoo ook had hij de kunst leeren doorgronden om op menschen te werken, tot hun gevoel te spreken, hen tot zich zelve terugtebrengen, hen voor zich zelve zich te doen schamen, en, door hun niets dan hetgeen schoon en edel en waar is, voortestellen, hen voor het schoone en edele en ware te doen ontvlammen. Zijne stem mogt dan min-

minder welluidend en zwakker, dan die van zoo vele anderen zijn, hij zelf mogt veel minder, dan de meeste zijner tegenstrevers, redenaar geboren schijnen, uit zijnen mond vloeide eene taal, die in het binnenste van ieders ziel doordrong. Daar stond hij dikwijls op het spreekgestoelte voor eene onoverzienelijke menigte, die óf opgeruid was door lage volksleiders, of van zelfs zich de rampen des oorlogs te binnen bragt, en wat haar weêrstand tegen den algemeenen vijand haar al goed en bloed gekost had. Maar hij opende zijnen mond niet, niet lang ten minste had hij nog gesproken, of, te midden van dat gewoel en gedruisch, wekte zijne rede aandacht en belangstelling. Men erkende aan zijn spreken den man, die zijn geheele leven aan den staat had gewijd, den belangeloozen staatsman en raadgever, en die met de gewone welwillendheid thans weêr zijnen medeburgeren toesprak. Men hoorde van hem, wat Philippus deed, al gedaan had en nog stond te doen: en men moest het ter harte nemen: want waarheid was het wat hij zeide. Men hoorde verwijtingen op verwijtingen van hem over achteloosheid, ijdel zelfvertrouwen, ligtzinnigheid: en men kon zich niet verontschuldigen: want ook dit was reine waarheid. Men hoorde of zag veeleer, hoe er Philippus alles, zijn leven en heerschap-

pij

pij zelfs voor waagde, om eenmaal Griekenland meester te worden: en zich zelven met Philippus vergelijkende, besefte men diep, en moest men bekennen, dat, lukte het hem eens, men het zich zelven veeleer, dan hem, zou te wijten hebben. Over dit alles hoorde men den redenaar met nadruk en waarheid spreken, en wie kon nalaten van op zich zelven misnoegd, ja, toornig te worden? Wat meer is: men hoorde hem gedurig van der voorouderen deugd en moed gewagen, die zij in de Persische oorlogen, bij Marathon en Salamis, zoo heerlijk hadden aan den dag gelegd; moest men zich niet schamen, zóó ontaard te zijn? Op de verbeelding werkte die taal niet, maar regelregt op het hart, en wie moest niet uitroepen of bij zich zelven in stilte denken: *man, die daar zoo spreekt, geef ons raad! wij willen het goede, zoo wel als gij!* En nu begrijpt men, zoodra dit in het hart begon optekomen, nu werd de redenaar, de staatsman, alvermogend! — Hoe onnoozel men dikwijls over welsprekendheid hoort oordeelen, als bestond zij in kunstmatig spreken, of als ware daartoe de gaaf van spreken voldoende! Ware dat zoo, dan zeker zouden die omgekochte sprekers te Athenen voor Demosthenes alleen, met hun allen niet hebben moeten onderdoen. Neen! *pectus est quod disertos facit*, volgens Quintilianus. Het hart sprak

in

in Demosthenes taal tot de harten der toehoorders: zoo deelde hij hun zijn eigen hoog gevoel, zijn eigen ſtreven naar het ſchoone en edele, zijne eigene zucht en toeleg om het vaderland eens weêr tot den ouden luister te verheffen, mede, en zoo verwekte hij vuur en leven onder die tallooze menigte. En dit was het nog niet alleen: want zoo ware geestdrift de eenige vrucht van zijn ſpreken geweest: wijsheid, koele rede moet bij den redenaar den teugel vasthouden, gelijk het bij Demosthenes plaats had: daardoor overtuigde hij het verſtand, terwijl hij het hart deed ontvlammen. En nog moest er iets bijkomen, dat men onderſtellen kan, maar de Ouden uitdrukkelijk van den redenaar verlangden, braafheid, regtvaardigheid, regtſchapenheid met welwillendheid gepaard. Dit gaf Demosthenes vertrouwen bij zijne natie, zoodat men gerust zich aan hem overgaf, geheel zijnen raad opvolgde, ja, dat, hoe hij ook tegen het volk der Atheners, en tegen deszelfs ligtzinnigheid en achteloosheid mogt uitvaren, het volk der Atheners hem des te hooger achtte. Maar daartoe wordt een onberispelijk leven vereischt, daartoe wordt vereischt, dat men zeggen durve, wat Demosthenes eens zeide, toen Aeſchines eene blaam op zijn gedrag had zoeken te werpen: *Medeburgers, ziet, hoe eenvoudig en regtmatig ik mij verdedi-*

ge.

ge. Indien gij weet, dat ik zoodanig een ben, als deze mij u doet voorkomen:' — gij kunt het beoordeelen: want waar heb ik elders dan midden onder ulieden geleefd? — is dat zoo, gedoogt dan niet dat ik één woord nog spréke, al had ik den staat allervoortreffelijkst gediend; maar veroordeelt mij op staande voet! . . . . Dit een en ander was het, mijne vrienden, en dit laatste wel niet het minste, dat Demosthenes een Demosthenes deed worden, en hem den Atheenschen staat, ja, met Athenen, gansch Griekenland deed regeren. Zonder zóó opgeleid en geoefend te zijn, zonder zóó volgens vaste, onwankelbare beginselen te denken en te handelen, zonder zóó onder zijne medeburgers als regtschapen mensch te leven, wordt geen staatsman Demosthenes gelijk, al ware hij nog zoo welsprekend.

Ik laat mij wegslepen door mijn onderwerp; maar vóór u is het, dat ik schrijf, jongelingen! op wie onze hoop voor de toekomst gevestigd is. Het is schoon, niet waar? zich een' Demosthenes voortestellen, zoo als hij was en sprak en handelde: en al zullen wij nooit Demosthenessen worden, veel minder doen kunnen wat hij deed, *dat* toch in hem optemerken, wat hem bijzonder eigen was, en hem goed burger, bekwaam staatsman, overredend redenaar deed worden, kan ons in ons geheele leven, in onze be-

trek-

trekkingen, hoedanig die dan ook mogen zijn, dagelijks te stade komen. Want ieder van ons toch moet, even als hij, zelfstandig wezen in de maatschappij, en zich zelven genoeg worden; en, vrienden, wat dat zij, wat teregt *zelfgenoegzaamheid* mag genoemd werden, moet zijn voorbeeld ons zoo wel, als de Socratische philosophie leeren. Zoo schatten van de hand te wijzen, als zij ons op onze deugd en vaderlandsliefde zouden te staan komen; zoo aan eigen deugd en onschuld genoeg te hebben: *nil conscire sibi*, en zoo te midden van beschuldigers, in tegenwoordigheid van vrienden en vijanden, bedaard, gelaten, met zelfsvertrouwen vasttestaan; ziedaar *zelfgenoegzaamheid*, *αὐτάρκεια*, in Socratischen zin, die den staatsman past, en die ook bij ons, bij ons in ons vaderland zoo wel, als te Athenen en te Rome, de eerste staatsmannen gekenmerkt heeft en nog kenmerkt. Maar dat woord, vrienden, hoort men zoo velen in Stoïschen zin gebruiken, als beteekende het volstrekte onafhankelijkheid, als ware het op den man alleen toepasselijk, die zich verheft op zijne deugd, en daaraan zegt genoeg te hebben, zonder zich om menschen of zaken te bekreunen. Daarvoor waarschuwde ons onze grijsaard zoo nadrukkelijk, gelijk gij u herinnert: en weet gij, waarom hij dat deed? Niet, geloof ik, omdat hij vreesde, dat

wij

wij welligt Stoïcijnen mogten worden: daarvan loopt men nog al zoo ligt geen gevaar; maar hij wist, wat er in het menschelijke hart ligt, dat hoogmoed, zucht ten minste tot zelfverheffing ons eigen is, en die zucht, onder een' schoon klinkenden naam, ons ligt verder kan brengen, dan wij komen willen, het tegenovergestelde ons kan doen worden van hetgene wij verlangen te zijn, en, in stede van Cato's en Seneca's, trotsche egoïsten van ons kan maken. Dit wist hij, de grijsaard, en zag dit alles vooruit, en daarom, daarom, vrienden, kon hij ons niet genoeg tegen valschgenaamde zelfgenoegzaamheid waarschuwen.

Ik zit hier dit te schrijven, met het oog op de Alpen, op die hemelhooge reuzengebergten, gevestigd. Majestueus staan zij daar, en het is sedert jaarduizenden reeds, dat zij in die majesteit en pracht zich daar aan 'smenschen oog vertoonen. Zij zijn het beeld, zeg ik, van den *regtvaardigen en standvastigen*, die, wat er gebeure, in de hevigste staatsorkanen zelfs, pal staat, *si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae;* maar al ligt zou men zeggen: ook zelfgenoegzaamheid, volstrekte zelfgenoegzaamheid geven zij ons, als in een verheven beeld, te aanschouwen. Doch, vrienden, neen! dat doen zij

niet,

niet, of die zelfgenoegzaamheid moet al zeer koud, ijskoud en onvruchtbaar wezen. De zon schiet hare stralen naar alle kanten uit om alles te doen uitspruiten, te doen groeijen en bloeijen, en dagelijks bij haren opgang verlicht zij die hooge sneeuwtoppen het eerst, en kleurt die nog des avonds met haar rozenrood, wanneer het bij ons reeds schemering is: maar die gevaarten nemen hare stralen niet op, doordringen zich niet met hare voedende warmte, en zoo is het daar koud, ijskoud: geene plant, geen heester, geen boom groeit daar. Het moet daar wel akelige, doodsche stilte en eenzaamheid zijn, gelijk ik gisteren besefte, toen ik, op den schoonsten zomerdag, met mijne knapen die ijsklompen ging bestijgen, en niets dan sneeuw en ijswoestijnen voor en rondom mij zag. Daar hebben wij den Stoicus, dacht ik, in de zedelijke wereld, den mensch die zich boven allen en alles verheft, maar zonder gevoel, zonder hartstogten, zonder liefde, of die zich onafhankelijk van dit alles en van allen zoekt te maken, om tijdgenooten en nakomelingen tot bewondering te strekken. Nergens zal wel, dan alleen in het hoofd van wijsgeeren, zoodanig een wezen bestaan hebben: zoo toch kan de mensch zijne natuur niet verloochenen, en de beroemde Stoïcijnen der oudheid, ik verzeker het u, waren geheel andere menschen;

maar

maar zucht tot zelfverheffing kan ons van lieverlede al nader en nader bij zulk een schijnbeeld van menschelijke grootheid brengen, en ligtelijk, zonder het zelf te vermoeden, kon iemand er zóó veel van aannemen, dat men hem ziende, van hem zeide: wacht u voor den man! Bewonderenswaardig mag hij schijnen op verren afstand, maar waagt men het wat nader bij te komen, en hem geheel te leeren kennen, eene ijskoude hand stoot u van hem terug: want in zijn hart is hij egoïst geworden.

Men zou wel eens vragen: ik heb het ten minste in mijne jeugd mij dikwijls afgevraagd: *hoe moet men tot zijne bestemming komen?* Dat men zoeke uittemunten, *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων*, wie zal ons dat afraden? Men moet toch niet, als die worm daar in het stof, zijn leven lang blijven voortkruipen. Maar aan den anderen kant: wil men te hoog, dan is het weêr: *tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant.* Wat dan? Den middenweg houden, zegt men. Maar wat is dat hier? niet te hoog en niet te laag? dat is onzin of ten minste zeer onbestemd, en als ik aan mijne bestemming denke, dan moet ik in het oneindige voortgaan: dat voel ik. Vrienden! ik heb hier geene sijstemen van moraal bij de hand, om u dat op goed gezag te verklaren; maar de natuur is hier het boek, waarin ik van

den vroegen morgen tot den laten avond met de mijnen leze. Uitgezonderd die rotsgevaarten daar ginder, zie ik dat hier alles tot zekere zelfstandigheid zoekt te komen, en dat wel op *de regte wijze*, en om *dat* te worden, wat het worden kan en moet, maar *meer ook niet*. Ik zie dat in de minste plant en heester zoo wel, als in den hoogsten mast, die op de bergen zich verheft: en dan zeg ik: wel nu! zoo moet de mensch ook tot zijne hoogte, tot zijne bestemming oprijzen: verstand is hem eigen, om dat te beter te kunnen doen, en misbruikt hij hetzelve, zoodat hij zijn eigen aard en natuur wederspreekt, hij keere terug van zijne dwalingen en leere van struiken en boomen: en wel in de eerste plaats dit: *dat men aan zich zelven niet alles moet willen verschuldigd zijn*. Zulks wil niets van al wat hier rondom mij leeft en opgroeit: het trekt alles uit grond en lucht en water en uit den geheelen dampkring voedsel en kracht om optegroeijen en tot bloei en rijpheid te komen. Zoo doe ook de mensch. Zucht voor oorspronkelijkheid, men kan zich daarvoor niet genoeg behoeden, doe ons niet onverstandig en onweetend worden! Zoekt men in kennis en deugd optegroeijen, zoo make men zich van jongs af al wat invloed op ons verstand en hart kan hebben, al de vermaningen en lessen van alle bra-

ven

ven en wijzen ten nutte. Die alles aan zich alleen wil te danken hebben, vrienden, het is zoo levenloos, zoo mager en schraal, wat men van hem ziet voor den dag komen. Een groot man is doorvoed van de wijsheid der eeuwen; dit merkt men aan al wat hij ons mededeelt, en daarom bewonderen wij dat ook zoo. Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος, zeide, gelijk gij weet, de wijste der zeven wijzen. Ziedaar eene belangrijke natuurles; maar, om regt aan onze bestemming te voldoen, behoort deze te gelijker tijd door ons inachtgenomen te worden: *wacht u tevens voor het nabootsen van anderen!* Ook dit doet niets in de geheele natuur: al wat uit de aarde of uit het water oprijst, ziet men dat worden, wat deszelfs aard en natuur medebrengt, zonder eenige zucht om iets anders te schijnen; en van daar die oneindige verscheidenheid in de natuur. Dezelfde verscheidenheid levert ons de menschenwereld op. Soorten van menschen zijn er welligt zoo ontelbaar vele, als er soorten van planten zijn: en dat is schoon, heerlijk, bewonderenswaardig! gelijk de menschenkenner zoo wel, als de plantenkenner uitroept. Maar, vrienden, de mensch zelf zoekt dat schoone en heerlijke zoo te bederven! Navolgenszucht doet zoo vele bastaardsoorten ontstaan, en die zijn onder de menschen even lelijk, als de natuur-

lijke schoon zijn. Gij weet, hoe het met dat navolgen gaat: men bootst meer de gebreken, dan de deugden van anderen na, en verzuimt intusschen zich zelven te ontwikkelen. Zoo krijgen we zonderlinge wezens te aanschouwen, en des te belagchelijker zijn ze, daar de nabootser het gebrekkige nog doorgaans overdrijft. Maar wat is het dan toch, zou men zeggen, dat de menschen aandrijft om zich zoo wanstaltig te maken? Wat de beweegreden betreft, men moet het bekennen, die is zoo kwaad niet: het is toeleg om zich zelven volmaakter voortekomen; maar men bedrigt zich alweêr in de wijze om zijn doel te bereiken, die men van de natuur had moeten afzien: en dan nog maakt men zich van het volmaakte eene verkeerde voorstelling. In de daad, even min als de lelij er naar staat om roos, of de spar om eik te worden, moet de mensch iets anders willen schijnen, dan hij is en zijn kan: en het volmaakte bestaat daar gewis niet in, dat men met vreemde kleuren zoeke te behagen: het is hoogsteenvoudig. Men komt er van zelfs toe, zoo men zijnen aanleg en zijne bestemming maar volgt, en, wat men kan en moet zijn, dit volkomen zoekt te worden. Zoo wordt men even volmaakt, als diegenen zijn, welke men algemeen zoekt natebootsen: of is de eenvoudige alpenroos daar ginds op de ber-

bergen, die zoo weinigen kennen, en zóóvelen onopgemerkt voorbijgaan, is die minder in hare foort volmaakt, dan het onze leliën en rozen in onze bloemhoven zijn? Eene les van voorzichtigheid voor dezulken, die wat groots kunnen worden! maar eene les ook tegelijk ter opbeuring en bemoediging voor allen, die in de wereld niet fchitteren kunnen! En om nog eens op oorfpronkelijkheid terugtekeeren: zoekt men zoo van alles, wat men ziet en hoort en leest en ondervindt, nut te trekken, en zich daardoor, op en door zich zelven, tot hetgene men wezen kan en moet, te ontwikkelen en te vormen, dan wordt men van zelfs, hetgene ieder wil en ieder kan worden, *oorfpronkelijk.*

Vrienden, men kan van ftruiken en boomen zoo veel leeren! Hoe menig een hoort men over ongunftige omftandigheden klagen, en het daaraan toefchrijven, dat hij het nog niet verder gebragt heeft. Dat is verkeerd, gelijk ieder verftandig mensch bekennen moet: want zóó ver is het er van af, dat onze eerfte mannen hunne grootheid en hunnen roem aan omftandigheden zouden te danken hebben, dat zij veelal in hunne jeugd en in hun geheele leven met wederwaardigheden hebben te kampen gehad. Wilt gij weten, hoe het met de zaak gelegen is? Het hangt niet van gewenschte omftandigheden af:

af: dagelijks ziet men de gunstigste verwaarlozen; maar hoe men van de gegevene, hoedanig die dan ook mogen zijn, partij weet te trekken, daar alleen komt het op aan. En wilt gij dat duidelijk begrijpen, leert dan van de natuur in deze streken, en verbeeldt u sparren op punten van kale rotsen groeijende, zoo als men er hier overal ziet. Dat, zou men zeggen, is de gunstigste gelegenheid niet om te groeijen en vasttestaan en stormen te verduren: dat is het ook niet: maar die boomen, mag ik mij zoo uitdrukken? hebben, van hun begin af aan, van de minste gelegenheden weten gebruik te maken, hunne wortels diep in de spleten en kloven der steenrotsen geschoten, uit al wat daar was zoo wel, als uit de omgevende natuur voedsel ingezogen, en zoo staan zij daar nog zoo vast en groeijen nog zoo welig. Jongelingen! thans verheft gij u nog gemakkelijk boven de omstandigheden, en, zijn zij al eens zeer ongunstig, van zelfs schept u de verbeelding de schoonste voor de toekomst; dit zal veranderen, en, gelijk allen van meerder jaren, zoo zult ook gij in het vervolg, al meer en meer overhellen om te klagen over de menschelijke zaken. Maar sterkt u daartegen, ook nu reeds, met de overtuiging, dat men al die elende meer aan zich zelven, dan aan tijden en zaken te wijten heeft: en denkt

steeds

steeds aan den spar op de naakte rotsen, die toch daar groeit en het ver brengt.

Maar, hoor ik u vragen, hoe nu verder? wij zijn geene planten of boomen, die vergaan; maar onsterfelijke wezens: hier verlaat ons de natuur. Niet geheel, vrienden. Zijn wij zedelijke, onsterfelijke wezens, en wil het onze aanleg en bestemming, dat wij eeuwig in volmaaktheid zullen voortgaan, ook hiertoe moet de stem der natuur: *zoek op de regte wijze en in alle omstandigheden dat te worden, wat gij worden moet*, door ons opgemerkt en opgevolgd worden: en al zeer ongevoelig, al zeer stomp zou men voor de werking en den invloed der natuur moeten zijn, zoo men in haar niet iets hoogers ontwaarde, dan hetgene onze zintuigen ons doen waarnemen. De planten en boomen, die ik daar zie, ja, een voor een, zij zullen alle vergaan; maar de natuur zelve vergaat niet. Het beeld daarentegen van leven en herleven stelt zij ons iedere lente, iederen morgenstond voor oogen: en met de natuur zelve, zoo als wij haar aanschouwen, stemt de zedelijke wereld, waarvoor ons hart zich ontsluit, geheel overeen. Ongelukkig de mensch, wiens inwendige zin hem niets van die overeenstemming gevoelen en beseffen doet! Op uwen leeftijd, mijne jonge vrienden, toen bij mij, gelijk thans bij u, deze

ze zin zich geheel voor zedelijke volmaking opende, las ik wijsgeeren van tijd tot tijd, die van niets wilden weeten, dan van hetgene hunne uiterlijke zinnen hun waartenemen en te kennen hadden gegeven. Ik kan u niet zeggen, hoe zeer ik mij daarover verontwaardigde. Want is het niet waar? die inwendige zin is het alleen, die ons als *menschen* doet leven, en ons meer, oneindig meer moet waard zijn, dan duizend oogen! wat toch anders doet ons naar hoog, zedelijk genot en geluk, dat het eenige ware is, ſtreven? en zij, met hunne bekrompene wijsheid, met hun eenzijdig zoeken der waarheid, zij zouden ons van onze hoop en verwachting, van het beſef onzer voortduring en eeuwige volmaking willen berooven! Dat zij hier komen, die wijsgeeren! hier in dit verrukkend Grindelwald: zoo een plek op aarde het bezielend vermogen der natuur diep en treffend te beſeffen geeft, het is dit oord, waar dood en leven zoo na aan elkander grenzen en men uit levenloze ſtreken, uit ijswoestijnen, op eens in lagchende valleien zich overgebragt ziet: dat zij hier komen, zeg ik, en zoo hunne inwendige zin, hun gevoel voor het ſchoone en verhevene, hunne aangeboren zucht voor eindeloze voortduring en volmaking, nog niet geheel in hun binnenſte verſtompt en verdoofd is geworden, hier in de natuur dien zin openen,

en

en het beeld van leven en dood, maar ook van leven en herleven aanſchouwen!

Maar wat is het dan, hoor ik u nog vragen, dat men ons zoo waarſchuwt, om toch niet te hoog te ſtreven? Zoo waarſchuwt men u en mij niet zonder reden, vrienden: niet, om dat wij in onzen werkkring zoo bepaald zijn: wij zeggen dagelijks en te regt: *hoe ver heeft het de mensch al niet gebragt!* en waarom zouden wij er dan niet mogen bijvoegen: *hoe ver kan hij het nog welligt niet brengen!* Ook is ons eene zucht, gelijk ik zeide, tot verbetering en volmaking ingeſchapen, die geene grenzen kent. Maar *overhaasten* is onze fout: daardoor begaan wij misſlag op misſlag, en vorderen wij niet zoo veel, als wij konden en moesten, en gaan dikwijls, en in de belangrijkſte zaken, ſterk achteruit. Altijd meenen wij het reeds verder gebragt te hebben, dan wij nog waarlijk gekomen zijn: pas heeft men eene ontdekking van belang gedaan of men roemt die hemelhoog: dit laat ik nog daar; maar zóó is men er meê ingenomen, dat men nu reeds alles ontdekt waant, en, bij gevolg, niet meer onderzoekt. Zoo ſtaan wij dan geruimen tijd, eeuwen dikwijls, ſtil, die men met alles, alles uit het gevondene te zoeken te verklaren en met te twisten in het oneindige, over woorden veelal meer, dan over zaken, ſlijt: gelijk het altijd met nieuwe wijsgeerige ſtelſels ge-

gegaan is. Waarom niet liever gezegd: *dat weten wij alweêr! maar hoe veel ligt nog in het duister! welaan dan, nu met nieuwen moed aan het overige!* Verder hebben wij eene zonderlinge gewoonte. *Dat* willen wij het liefst onderzoeken, wat het verst boven ons bereik ligt, en verzuimen intusschen natevorschen, wat ons het naaste is. Hoe langdurig heeft men niet over het hoofdbeginsel der natuur, ja, over onverschillige dingen, of de maan bewoond zij, al of niet en hoe het daar toega, geredetwist, voor dat het Socrates inviel te vragen, hoe het in ons binnenste gesteld was! Dit doet niet stilstaan op den weg van kennis en wetenschap: het tegendeel! het doet ons te snel voortgaan, of liever te hoog vliegen, of, om het nog beter uittedrukken, aan nietige onderzoekingen tijd en kracht verspillen. Maar dat haasten en overijlen, wat nog het ergste is, doet ons niet zelden teruggaan, en dan juist, wanneer wij reeds het verst meenen gekomen zijn. Hoe de mensch tot de hoogste volmaaktheid langzamerhand naderen moet, hoe dat met *wederliefde* begint, en *liefde* vervolgens bij de geregelde opvolging der natuurbetrekkingen, alle onze vermogens ontwikkelen doet, heeft ons de grijsaard daar in het Bosch, naar Socrates leiding, doen opmerken en beseffen. Dit is, dunkt mij, alleen de weg, om

aan

aan onze verhevene bestemming te beantwoorden. Maar hoe handelt nu de mensch? Nauwelijks had Socrates dien weg ontsloten, of, zie! daar komen Cijnische, daar komen Stoïsche wijzen op, die het ontwaakte zedelijk gevoel overdrijven, en *hun eigen God* zoeken te worden. Dat was alweêr iets anders, dan stilstaan of aan onverschillige zaken tijd en kracht verspillen: het betrof hier het hoogste in de zedelijke wereld, *zelfsgenoegzaamheid*, en niet alleen om zich boven menschen en zaken te verheffen, als het op waarheid en deugd aankwam: dit deed Socrates; maar *volstrekte zelfgenoegzaamheid*, om zich van menschen en zaken onafhangelijk te maken, als ware men Koning van het heelal. Zoo moest men wel achteruit gaan, in stede van te vorderen; ja, men maakte zich tot vorderen volstrekt onbekwaam. Want men overspande zich met het onmogelijkste pogen, en voor liefde werd men onvatbaar, die alleen ons vermogen, goddelijk vermogen geeft, om tot de volmaaktheid te naderen. Het is toch maar zoo, vrienden: *volstrekte zelfgenoegzaamheid*, om het kort en volledig uitedrukken, *is uitsluitend der Godheid eigen: want zij is met almagt verbonden, die uit en door en tot liefde werkt, en zich in hare schepping verlustigt: on egoïst, koud, dor egoïst wordt de mensch, die zijne natuur verzaakt, om een God te schijnen.*

Ver-

Verheven zijn de onderwerpen, waarvan ik gewage; maar waar in de wereld verheft zich het hart hooger, dan in dit Paradijs van Europa? En ik weet aan wie ik fchrijve. Met u mag ik over dat alles zoo gaarne fpreken, liever, dan met wijdberoemde philofophen, die zoo ligt zich in hunne fijstemen zelfsgenoegzaam wanen. Zegt mij: want bij u is het gevoel nog zoo levendig, en gij herinnert u nog zoo wel, hoe gij als kind en als knaap gevoeldet: zegt mij: vondt gij u niet gelukkig in het ouderlijk huis, toen allen u daar liefden, en gij aan die liefde zocht te beantwoorden? Vondt gij u niet gelukkig in het vervolg van uw leven, toen gij met uwe makkers en gezellen fpeeldet, of, zoo uw geluk niet ongeftoord was, was het dan toch niet volkomen, wanneer uw hart zich in liefde uitftortte, en gij uwe ouders aan uw hart druktet, of bij u zelven zeidet: *ik heb een' vriend gevonden, aan wien ik mijn hart openbaar?* En op dezen uwen leeftijd, mijne vrienden: — want waarom zou ik u niet gedurig met dezen naam noemen? op welke hoogefchool, in welk land gij u ook bevindt, gij ftreeft er allen na, om der maatfchappij en der menschheid tot eer en nut te ftrekken: en zoude ik u dan onder mijne vrienden niet tellen? — op dezen uwen leeftijd, zeg ik, in welke reeds zoo hooge gevoe-

lens.

lens in uw hart zijn opgekomen, en u de toekomst zoo oneindig voorkomt, als uwe zucht om iets groots te verrigten onbeperkt is, zegt mij, hoe zou u het leven toefchijnen zonder liefde? Ware het in uw oog niet aan die ijswoestijnen gelijk, waarvan ik zoo even fprak? Maar ik bedoel nog iets anders, dan gij op dit oogenblik vermoedt. Behalve die liefde voor ouders en bloedverwanten, voor vrienden en gezellen, voor een' boezemvriend en eene gezellin des levens, is er nog eene andere, eene hoogere, liefde voor het fchoone en edele, liefde voor waarheid en deugd: en die ftaat in het naauwfte verband met alle die tedere betrekkingen: ja, zonder die mint geen kind zijne ouders, geen knaap zijne fpeelmakkers, geen jongeling zijn boezemvriend of boezemvriendin, of het is door instinkt, dat hij mint, hetgene wij met dieren gemeen hebben. Geen leven zonder liefde! gij zijt het met mij eens: dat weet ik; maar die hoogere liefde, leert dit met mij van den Oude, dan eerst brengt zij ons tot ware zelfftandigheid, wanneer wij met nederigheid, met befef van eigen nietigheid beginnen. Ook dit is waarheid, hoe zonderling het fchijne, en geene waarheid, gelooft mij, lieve vrienden, is voor u en mij belangrijker. Is het niet behoefte, die ons beminnen doet? is het niet gevoel van

iets

iets lediges in ons gemoed, dat ons een' vriend of vriendin doet zoeken, om het door liefde en vriendschap te vervullen? Die geene behoefte kent, hoe zou die beminnen? Aan die granietklompen is hij gelijk, die ik daar voor mij heb. Het is even zoo in de zedelijke wereld met het schoone en edele gelegen. Die zich volmaakt waant, hoe zou die naar volmaaktheid streven? Maar hoe dieper men beseft, dat men nog een niets beduidend wezen is, hoe meer men zich als zoodanig mishaagt, en zich voor zich zelven schaamt, des te vuriger zal men zoeken te verkrijgen, wat men mist; en dat *zal* men verkrijgen, zoo *zal* men van trap tot trap voortgaan, en in kracht en zelfstandigheid toenemen, omdat men niet rusten zal, voordat men den hoogsten trap, dien men bereiken kan, zal bereikt hebben. Dit brengt de aard dier hoogere liefde mede, en langs dezen weg zoekt ons wijsgeerte zoo wel, als godsdienst tot de volmaaktheid te brengen, die wij in de Godheid eerbiedigen.

Ik zou wel haast, zoo al voortschrijvende en als met u sprekende, vergeten, dat ik, als uitgever der brieven mijns vriends, den lezer over andere dingen te onderhouden heb; maar gij wel-

ligt

ligt, mijne vrienden, zoo velen gij ten minste met mij dagelijks omgaat of mij meer van nabij kent, zult onder deze lezers ook behooren, en dezer dagen heb ik zoo veel en zoo dikwijls om u en uwen leeftijd gedacht. Die brieven gaven daar aanleiding toe; maar van zelfs zouden mij deze streken er wel toe gebragt hebben. Want nergens, zegt men te regt, voelt men zich minder alleen, minder van zijne vrienden gescheiden, dan in de schoone natuur. Alles neemt ons daar voor zich in, en spreekt als het ware tot ons, zoodat het hart zich voor de zoetste gewaarwordingen ontsluit en men zich van zelfs zijne kennissen en vrienden voor den geest brengt en als met hen spreekt. Zoo dacht ik dan aan u gedurig, en met te meer belangstelling in uw geluk, daar mijne geheele ziel zich, te midden der dierbaarste betrekkingen, die ik op de wereld heb, voor liefde en vriendschap geopend had. Is er wel een leeftijd, zeide ik bij mij zelven, gevaarlijker dan de hunne? Zij naderen hunne volle rijpheid en voelen in hun binnenste hooge krachten zich ontwikkelen: hoe ligtelijk wanen zij zich verder gekomen, dan zij waarlijk zijn! En het is toch niet tegentespreken, wat de grijsaard van den jongeling zeide, dat hij ons den man in zijn' vollen bloei vertoont en alles belooft, maar nog niets der maatschappij heeft medetedeelen, dat rijp

en

en goed en harer waardig zou kunnen geacht worden. In diergelijke gepeinzen geve ik mij gedurig toe, mijne vrienden, en dan komen mij zoo velen van uwen leeftijd voor den geest, die zelfstandig waanden te zijn, toen zij zich nog langen tijd moesten oefenen om het eenmaal te worden, of zich een naam zochten te maken, toen zij nog niets konden doen of voor den dag brengen, waarop duurzame roem zich kon vestigen. Duizende bergstroomen bruischen hier met donderend geraas voort, en ik vraag van tijd tot tijd mijne gidsen, hoe de rivieren toch heeten, die er haren oorsprong aan te danken hebben: onbekende namen hoor ik dan veelal noemen, die ik zoo ras vergeet, als ik ze vernomen heb. Dan vooral komt mij die schaar van jonge menschen te binnen, die in deze en in vroegere eeuwen handelen wilden, toen zij nog leeren moesten, universiteiten verlieten, na ze schier omgekeerd te hebben, met moed en kracht geducht, maar ontijdig, zich aankondigden en nu — vergeten zijn. Al wat eenmaal groot en in de daad onsterfelijk zal worden, ontstaat uit geringe beginselen, neemt langzaam toe, gaat geregeld voort en komt zoo eindelijk tot kracht en wordt voor de menschen heilzaam. Een eeuw heeft de eik nodig om tot die vastheid en zelfstandigheid te komen, die allen in hem bewonderen: of, wil men

men een ander voorbeeld en dat hier mij de natuur voor den geest brengt: wie gij dan ook zijn moogt, en waar gij u ook op universiteiten bevindt, Duitschers vooral! denkt aan uwen Rijn: het beeld van gestadig vorderen, het voorbeeld van het *lente festinare*, het bewijs dat men zonder van elders aantenemen niet zelfgenoegzaam wordt: daarom vloeit die zoo vol, met zoo innerlijke kracht, zoo standvastig en majestueus voort, omdat hij uit geringe beginselen voortgekomen, wel hier en daar in zijn' loop bruischt en zich ontzagverwekkend hooren doet, maar steeds bijna eenparig voortgaat, en er zoo ver af is van alles aan zich zelven te willen dank weten, dat hij bij zijn' stillen loop van dag tot dag eene beek of stroom, ja ook rivieren opneemt, en zich daarmede voedt en versterkt. Men hoort velen zich beklagen van te vroeg in de maatschappij eene rol gespeeld, te vroeg geschreven te hebben; maar hebt gij nog wel iemand er berouw van zien hebben, dit te laat te hebben begonnen? Ik niet: of het mogten ligtzinnigen of waanwijzen geweest zijn, van welke dan vooral niets anders, dan wildzang en wind, ware te wachten geweest. Waanwijsheid is een erg kwaad in het menschelijke leven, maar op universiteiten, waar men leeren en zich oefenen en daardoor wijs worden moet, bestaat er geen erger.

 Zoo

Zoo dikwijls ik hier, onder het schrijven, van mijne papieren de oogen opsla, treft mij telkens op nieuw dat heerlijk, majestueus schouwtooneel der Alpen: Vrienden! zal ik u zeggen, wat er dan in mijne ziel omgaat? daar achter, denk ik dan, achter die bergketen, ligt de oude wereld: daar Latium, daar Rome, daar de villa van Horatius, het Tusculanum, het Cumanum van Cicero! Van mijne jeugd af aan reikhalsde ik daar na, en met Mignon bij Göthe riep ik uit:

Dahin! dahin
Geht unser Weg! o Vater, lass uns ziehn!

Het was mij, als of dáár en in het oude Griekenland mijn vaderland was en als of een heimwee mij daarheen trok. En hoe meer ik thans derwaarts genaderd ben, en hoe ontzaggelijker gebergten mij er van afscheiden, des te vuriger, gij begrijpt het, is mijn verlangen om aan gene zijde dier scheidsmuren te komen, en dáár de lucht in te ademen, den hemel te aanschouwen, de natuur te genieten, waar *die* dichters zongen, *die* redenaars spraken, *die* wijsgeeren dachten en nadachten, ja maar ook tevens, door de schoonste natuur als bezield en aangeblazen werden. Want is het niet waar? uit die oorden der fijnste beschaving

ving en veredeling is over de Alpen tot ons als eene gezondere lucht overgekomen, die bij het herleven der letteren ons, mag ik het zeggen? weêr vrij adem deed halen, en, door barbaarsch bijgeloof en willekeur zoo lang neêrgedrukt, het hart ons opende voor het schoone, goede, edele, voor waarheid en deugd, voor godsdienst en vrijheid! Wie, wie is er dus, wien het hart naar die oorden niet heentrekt? En toch, vrienden, al mag het mij niet gebeuren in dat land van genot en herinnering te komen, geloooft mij, zonder eenigen weêrzin, eenige misnoegdheid zelfs, zal ik, ook zonder daar geweest te zijn, de terugreis aannemen, en, zijn wij eenmaal in ons Holland teruggekeerd, geen Zwitser is dan op zijne bergen vergenoegder, dan ik het in onze vlakten, midden onder mijne landgenooten en ulieden ben. Men moet niet alles willen genieten, wat men verlangt: wat is het leven zonder verlangen? en trekt de knaap, die naar beschaving en veredeling streeft, naar dat vaderland der kunsten en letteren, als ware dat het zijne: op rijperen leeftijd zegt men: thans moet ik voor mijn' geboortegrond, voor mijn wezenlijk vaderland leven en werken. Deden dat die zelfde oude dichters en redenaars en wijsgeeren niet, en, hadden zij dat niet gedaan, hoe ware het dan mogelijk geweest, dat zij zóó gezongen, zóó gesproken, zóó ge-

schreven hadden? Vaderlandsliefde toch alleen, weten wij, ontwikkelt de talenten eens volks, en daarenboven, brengt het onze natuur niet mede, dat wij voor ons vaderland leven? Ware eens iemand — men kan het zich voorstellen — uit onze streken bij diezelfde Ouden in den tijd hunnes bloeis gekomen, zonder ander oogmerk dan alleen, om daar onophoudelijk te genieten en hen zelve te bewonderen, wat, denkt gij, zouden zij van hem gedacht hebben? Zij hadden zich verwonderd, ik ben er zeker van, en de een had den anderen aangezien en gezegd: *heeft die man dan geen vaderland?* Dat moet de vrucht van ons reizen, dat die van onze klassische letteroefeningen zijn, dat wij er des te beter door voorbereid worden om handen aan het werk te slaan, en werkdadig voor vaderland en medemenschen te leven. De mensch is om te *werken* geboren, zoo wel als om te *genieten: geen genot zonder werkzaamheid*, en ons werk, vrienden, het beoefenen van kunsten en wetenschappen, is vol genot!

Wat het zegge, geen vaderland meer te hebben om er voor te leven, heb *ik* ondervonden voor veertien, vijftien jaren: gij waart toen nog te jong, om dit te beseffen; maar wij allen beseften het diep. Onder het gebied van eene andere natie waren wij gebragt, en die natie, hoe kon

het

het ook anders? telde ons niet. Het was ons als of ons levensbeginsel ophield te werken, en wij zoo van dag tot dag zouden wegkwijnen. Wie kon met genoegen meer denken, waar van hij sedert zijne vroege jeugd gehoord en gelezen had; aan der voorouderen heldenmoed, aan hunne vrijheidszucht en vaderlandsliefde, aan hetgene zij, door die vrijheidszucht en vaderlandsliefde, voor ons, hunne kinderen, hadden tot stand gebragt? Wij moesten ons zelven immers voorkomen, zulke voorouders onwaardig geworden te zijn? En de toekomst? Hoop bleef ons nog altijd over; maar welke vooruitzigten gaf dat gedurig toenemen en bevestigen dier wereldmonarchij en der heerschappij van *die* natie, welke ongaarne van anderen iets aanneemt en van anderen als vordert om zich naar haar voorbeeld te gedragen. Vrienden! het is onwaardeerbaar, het geluk, dat ons te beurt is gevallen. Ligtzinnigen en waanwijzen, van welke ik zoo even sprak, vatten dat niet; maar gij en ik en allen, die Nederlanders mogen heeten, gevoelen het door en door. Nu schamen wij ons niet meer, als een Engelschman of Franschman ons van zijn vaderland spreekt, als wij Demosthenes en Cicero en de oude en nieuwe geschiedschrijvers lezen, als ons de geschiedenis op iedere bladzijde te lezen geeft, dat een onderworpen volk en dat zich die on-

onderwerping getroostte, nooit iets groots of edels uitgevoerd of aan het licht heeft gebragt, maar *die* volken alleen roemvol bekend zijn, die zelfstandig waren of het zochten te worden. Ook *wij* zijn weêr natie, zelfstandige natie geworden, zeggen wij nu bij ons zelve, wanneer wij anderen daarop hooren roemen; en welk volk, denken wij er bij, heeft daar meer voor over gehad, meer daarvoor gedaan, heerlijker dat verkregen, dan wij in vroegere eeuwen? Vrienden! dat wij het dan toch blijven! en daartoe behoort in de eerste plaats, dat gij en ik en alle Nederlanders, ieder op zich zelven zoo veel mogelijk zelfstandig, niet eigenzinnig, eigenwijs, *Stoïsch* zelfgenoegzaam, maar in den zin, als de Oude dat wilde, en wij het nu, dunkt mij, duidelijk begrijpen, *zedelijk* en *verstandelijk zelfstandig* zoeken te worden. — Maar ziedaar mij weder geheel in Holland en bij u in gedachte overgebragt, zoo dat ik mij, bij het opslaan der oogen, verwondere, mij hier te bevinden. Zoo trekt het vaderland ons aan, vooral zoo men daar vrienden, oudere en jongere vrienden, en een' werkkring heeft, waaraan men met hart en zin zijn geheele leven gewijd heeft! En zou ik dan de Alpen over willen om daar eindeloos te genieten? Houdt er u verzekerd van: al leefden wij in gelukkig Arkadië, of, wat ons nog gelukkiger zou

toe-

toefchijnen, in de eeuw van Perikles of Mecenas, zonder vaderland te hebben, zou dat genot voor ons geen genot kunnen zijn: want dat is er niet, zoo als ik zeide, zonder werkzaamheid, en alle werkzaamheid ware dan zonder doel.

Niet alles te willen genieten, wat men verlangt; maar, wat ons te genieten gegeven wordt, dat te fmaken en er nut voor zich zelven en voor anderen van te trekken, ziedaar, vrienden, eene wijze les! Dit doen wij dan ook hier, en waar, ook in Italie zelfs, zouden wij dit meer en beter doen? Wat genot, hoog natuurgenot, maar ook tevens werkzaamheid en vaderlandsliefde is, en hoe dat alles van elkander afhangt en het een op het ander werkt: geen land, zou ik zeggen, in de wereld, waar men dit beter inziet dan in dit Berner-Oberland! En ook dit leert men hier: ik ten minfte heb het nergens duidelijker leeren inzien: dat men zich in de jeugd van herderwerelden vol onfchuld en kalmte al zeer verkeerde begrippen vormt. Wij leven hier, in de daad, midden in de fchoonfte herderwereld, waar alles de natuur ademt, alles tot genot der natuur dienftig is. Om haar vrij en van alle kanten te genieten, zijn de woningen, met derzelver omgangen, geheel ingerigt: ten blijke deze omgang,

dit

dit balkon, een' tuin gelijk, waarop ik thans, midden onder geurende rozen, zit te schrijven. Geene boerin bijna zie ik hier voorbijgaan, of haar hoed heeft een' bevalligen vorm, als die der Arkadische herderinnen, en bloemen zie ik er op. Bestijgen wij de bergen, zoo hooren wij van tijd tot tijd in de stilte der natuur een' herdersknaap in de verte zijn koelied zingen, en, houdt hij op, voortdurende zijn nog de harmonische geluiden der klokken van de grazende koeijen. Dat is een nieuw Arkadie, zoudt gij zeggen, niet waar? maar hoort mij verder. Nu en dan laten wij ons over de meeren voortroeijen: het water dier meeren is zoo schoon! zuiver en doorschijnend is het als kristal en zoo schitterend groen of blaauw, als de smaragd of het azuur des hemels: en stil daarover met de onzen voortvarende, hooren wij niet zelden uit de omstreken of uit naburige vaartuigen, vrouwenstemmen, zuivere, schoone vrouwenstemmen, in volmaakt akkoord, de schoonste zangen aanheffen. Nu hoor ik u zeggen: is het dan een tooverland, waarin gij u met de uwen bevindt? Vrienden, neen, dat is het niet. Dit Berner-Oberland bevat veel hooger genot, dan tooverwerelden of het zorgenvrij Arkadie: want met werkzaamheid is het genot hier gepaard en vaderlandsliefde verhoogt het. Het zijn geene Sirenen, die oor en hart hier zoo betooveren: eenvoudige boerinnen zijn het,

wat

wat minder stijf welligt en wat meer opgewekt en vrolijk, dan bij ons, maar *boerinnen* toch en die naar den harden veldarbeid gaan of er van daan komen. En die herders? zij zingen niet aan de voeten hunner Chloé's, bij murmelende beekjes, in maneschijn, van liefde: rappe gasten, *boeren* zijn het, zoo als bij ons en elders, maar die van geen grooter genoegen weten, dan oudvaderlandsche liederen te zingen, en geen' heiliger pligt kennen, dan voor het vaderland te vechten, als het er regt op aankomt. Zoodanig is het volk, dat hier, in deze natuur, leeft en geniet, en ik laat het u beoordeelen, of gij er denkbeeldige herders en herderinnen, ja, Sirenen boven zoudt verkiezen. Maar ook dit niet te vergeten! Even als wij onzen Willem van Oranje, zoo eert de Zwitser den grondlegger zijner vrijheid, en op eene wijze doet hij dat, die ook ons ten voorbeelde mag strekken. Ieder voorjaar komen allen uit de omstreken van het Lucerner- of Vierwaldstätter meer bij Tell's kapel te zamen, en vieren daar godsdienstig het feest der bevochtene vrijheid en des onsterfelijken helds: en dat zij daar niet uit sleur en gewoonte opkomen, maar omdat de held in aller harten leeft, dat blijkt uit het vuur zoo wel, dat in hunne oogen straalt, als zij van Willem Tell spreken, als uit de zelfbewustheid, die men tevens op hun gelaat leest,

van

van in tijd van nood zich even zoo te zullen gedragen. Gedenkteekenen vindt men hier overal zoo van latere, als van vroegere tijden, en niet van heldenmoed alleen, maar ook van trouw en standvastigheid. Bij Lucern ziet men — wij zijn er nog niet geweest; maar, waar men in Zwitserland ook reist, men vindt er de afbeeldsels van — men ziet daar, in eene rots uitgehouwen, een' stervenden leeuw: de schicht des vijands, bemerkt men, had hem getroffen. Het is de karakteristike voorstelling dier brave en dappere Zwitsersche lijftrawanten van Lodewijk den zestienden, die om den Vorst te verdedigen, dien zij trouw hadden gezworen, met leeuwenmoed streden, en, als Leonidas met zijne drie honderd, liever zich slagten lieten, dan niet aan eer en pligt en het vaderland getrouw te blijven. Dat alles vindt men in verdichte herderwerelden niet, waarin het leven, zonder zorg of bedrijf, aan een' zoeten droom gelijk is; maar dáár, aan de oevers dier Vierwaldstättersee, de tooneelen der heldendaden des volks, en waar iedere plek aan een' held of bedrijf herinnert, dáár ziet men het leven, zoo als het is en zijn moet, vol handeling, vol werking en tegenwerking, vol volksgeest en volkskarakter. Welhaast hopen wij ze langs te varen, die oevers, en die plekken te bezoeken en wel, met Schillers Tell in de hand!

On-

Onſchuld ſtelt ons de Arkadiſche herderpoëzij in de ſchoonſte beelden voor, en van daar het bekorende dier zangen. Zoo dit u in dezelve gewonnen heeft en nog ſteeds bij het lezen treft en bekoort: geluk daarmede, mijne vrienden, het doet uw hart eer aan. Ik rade het u ook niet af, in Gessner zoo wel, den dichter der natuur uit deze ſtreken, als in Theocritus of Virgilius te lezen. Zulke voorſtellingen, mits *waarheid* in de verdichting doorſtraalt, en onſchuld er naar het leven in geſchilderd is, hoe zouden die niet nuttig en heilzaam zijn? Beelden, volmaakte beelden moeten noodzakelijk ons voor den geest zweven, zullen wij naar het volmaakte ons vormen, en het in ons leven en handelen zoeken uitte drukken. Maar weest op uwe hoede, vrienden, dat niet uwe zucht voor het goede en edele uwe waarheidsliefde niet in tegenſpraak kome. Weet, dat hoeveel waarheid er ook in die voorſtellingen moge begrepen zijn, die voorſtellingen zelve valsch zouden bevonden worden, zoo men er de werkelijke wereld in meende afgebeeld te zien: weet: mijne ondervinding, de ondervinding mijns geheelen levens getuigt het: dat er niets ſchadelijker voor ons geluk, niets meer geſchikt is om ons het leven te verbitteren, dan valſche voorſtellingen van menſchen geluk. Want de werkelijke wereld zijn wij niet ingetreden, of, tre-

in plaats van zoo reine onschuld te vinden, is men er dagelijks getuige van de ergste misdrijven, in plaats van zoo veel rust en vrede te genieten, wordt men in twisten en wat niet al? gewikkeld, en wel haast zou men, bij het zien en ondervinden van zoo veel list, bedrog en huichelarij, zoo men geene vrienden bij zich had, menschenhater worden. En het slimste heb ik nog niet genoemd: men komt in gevaar van eenmaal egoïst, en de ergste aller egoïsten, van *dweeper* te worden. De schoone beelden der jeugd verflaauwen en verdwijnen met de jaren: daarvoor komen woorden, schoone, verhevene woorden, maar *zonder zin*, *zonder zamenhang*, in de plaats. Schitterende wartaal vervangt de taal der poezij, en men hoort die op een' toon spreken, als bevatte zij de hoogste wijsheid. De verstandige beklaagt dan den in schijn ijlhoofdigen, en zoekt hem door de rede teregt te brengen; maar hij, zóó is hij met zijn verheven gevoel, zijne mijstike bespiegelingen, zijne denkbeeldige geestenwereld ingenomen, dat hij op de rede en op alle wijzen en verstandigen neêrziet, en zich alleen, of zoo niet alleen, met zeer weinigen slechts, door een' straal der Godheid verlicht waant. Van geluk mag ik spreken, dat ik daar nog tijdig voor gewaarschuwd ben. Want begint men, als ik, met de schoonste, de

be-

bekoorlijkste, maar toch valsche voorstellingen, en gaat men voort met de verbeelding op al hooger en hooger voorwerpen te rigten, men weet het niet, vrienden, waar het eenmaal met ons op uit zal loopen.

Veel denk ik hier over mijn eigen leven na; want dit is het onderscheid tusschen u en mij: gij ziet alles in de toekomst vooruit, en ik mag zoo nu en dan wel eens op vroegere dagen, bijzonder op mijne kindschheid en jeugd terugzien. Daar is een tijd in mijn leven geweest: zoo even begon ik er al van te gewagen: dat ik bij het lezen der Ouden, dag en nacht in de oude wereld mij verbeeldde te zijn, en, naar mate ik mij daar gelukkig voelde, in diezelfde mate mij beklaagde in zulk een menschdom als het tegenwoordige is, te moeten leven. Maar zal ik u tevens zeggen, hoe ik mij weêr langzamerhand met mijne tijdgenooten en met mijn noodlot verzoend heb? Het was, om het u met één woord te zeggen, door aan *waarheidszucht* mij meer en meer overtegeven, en door *van valsche voorstellingen idealen*, en *van idealen ideën* aftescheiden. Hoe meer ik de Grieken in hunne geschiedenis van alle kanten zocht te beschouwen, des te meer begon mij de donkere zijde der natie in het oog te vallen. Dat mishandelen der verdienstelijkste burgers, dat dol voortrennen van

op-

opgeruide fcharen, die ligtzinnigheid, wraakzucht, wreedheid — hoe zeer ik dat alles van mij had zoeken te verwijderen, eindelijk maakte het zich van mijnen geest meester, en ik zeide: maar om waarheid is het mij immers te doen? en al kost het mij al mijn genoegen, als ik er waarheid voor in de plaats krijge, is de ruil toch niet onvoordeelig. In 't kort: mijne idealen van de oude wereld waren voor mij verdwenen: ze waren bevonden valfche voorftellingen te zijn. En nu ook, van de andere zijde, kwam mij het tegenwoordige menschdom niet zoo geheel verwerpelijk voor. Een hooger karakter vond ik in de Germaanfche, dan *in de Griekfche volken*: dat voelde ik bij het lezen van onzen Osfian, en het vergelijken van hem met Homerus; en moest dit bij mij de fchaal zelfs niet doen overflaan? — Maar hadt ge, zult gij zeggen, nu geen leed er van, uwe idealen zoo verloren te hebben? Dat had ik, vrienden; maar in plaats van valfche beelden kreeg ik ware, kreeg ik ten minfte eigenlijke *idealen* voor het oog, en kon ik mij daardoor dat verlies niet getroosten? Dit vat gij welligt nog niet; maar ik zal het u zeggen. Op menfchen en volken had ik steeds toegepast al wat mijne zucht voor het volmaakte mij had doen voorftellen. Dit deed ik nu niet meer: het onvolmaakte kwam mij meer en meer voor,

eene

eene der hoofdeigenschappen van al het menschelijke te zijn, gelijk het volmaakte alleen het goddelijke eigen is, en stout weg zeide ik nu: zoo gij idealen wilt, zoek ze niet in de menschenwereld zelve: daar kunnen zij niet zijn. Zoo wendde ik dan het oog elders heen: ik lettede op hetgene menschen en volken hadden *trachten* te worden of daartestellen, en nu kreeg ik wat ik verlangde. Dat is altijd, *zeide* ik, het volmaakte geweest: maar idealen ten minste is het ontworpen geworden: anders toch hadden zij nooit iets schoons, iets goeds, iets edels en voortreffelijks uit kunnen voeren. Wat denkt gij? moest deze veranderde wijze van zien op mijne studiën niet grooten en heilzamen invloed hebben? Waarheidszucht, vrienden! had mij tot *vrij* mensch gemaakt, daar ik te voren de slaaf mijner verbeelding en mijner valsche idealische voorstellingen geweest was. Voorbeelden mogen het u ophelderen. Demosthenes, om dit te nemen: zoo even sprak ik nog van hem: had ik te voren als volmaakt burger en staatsman zoeken te verdedigen, en, wat men mij ook tegenwierp, het wegwerpen van zijn schild in den slag bij Cheronea, het verlaten van het gezantschap aan Philippus, zelfs ook de Persische geschenken, ik weet niet hoe, maar toch had ik het weten goed te maken, om mijn ideaal zuiver te houden. Even zoo had ik

niet

niet kunnen gedogen, dat men van mijn' Plato, van Cicero, van beider schriften en philosophie eenig vermoeden deed blijken, als ware er op hen en het hunne toch wel iets aantemerken. Nu zeide ik ronduit: ver waren die allen met al wat zij ons opgeleverd hebben van de volmaaktheid af. Idealen zijn hoog, oneindig hoog boven de menschelijke zaken verheven, maar zij hebben *gestreefd* naar het volmaakte, gelijk alle menschen daar naar streven, de geheele natuur daar naar streeft, en zij, die Ouden, *zij* zullen de idealen van het schoone en goede, in hun handelen en spreken en schrijven, wel het best uitgedrukt hebben: ziedaar wat ons te beschouwen, te bewonderen, ook natevolgen valt: en waagden het sommigen van hen, als Xenophon in zijne *Cyropedie*, en Plato in zijn' *staat* naar diezelfde idealen, de een eene volmaakte heerschappij, de ander een volmaakt gemeenebest te schilderen, al kan aan dezelve de werkelijke wereld, die onvolmaakt is en het altijd zal blijven, niet beantwoorden, de waarheid in de verdichting vervat, moet het voorwerp onzer naauwkeurigste onderzoekingen zijn. Er kwam nu wel voor mijn oog, ik beken het, een nevel over de oudheid heen; maar al wat uit de oudheid tot ons overgekomen is, kunstgewrochten zoo wel, als schriften, en alles wat de eersten der Grieken en Romeinen naar de idealen van het

schoo-

ſchoone en goede ontworpen hadden, dat kwam mij nu in volken glans en luister voor den geest. Hoe mij dit aanſpoorde om de overblijfſelen der Ouden grondig te beſtuderen, door mij geheel in hunne taal, in hunne wijze van denken en handelen, in hunnen geest in één woord, overtebrengen, behoeve ik u niet zeggen; maar daar bleef het niet bij. Om waarheid was het mij nu eenmaal, zuivere waarheid te doen, en nu vroeg ik; hebben die Ouden ons van dit alles wel de ware voorſtellingen gegeven? Ieder mensch, ieder volk, ieder leeftijd heeft op zijne wijze ſteeds idealen uitgedrukt. Gij ziet, hoe ver zich het veld mijner ſtudiën uitbreidde. Latere gedenkſtukken moesten nu mede beſchouwd, latere dichters en ſchrijvers mede gelezen, latere tijden mede onderzocht worden. En toen aan het vergelijken van dat alles om het ware ideaal te vinden! . . . Wat zal ik meer zeggen? ik was op weg, om mijne eigene nietigheid door en door te gevoelen; maar tevens om het volmaakte, waar naar ik ſtreefde, uit de volmaakſte beelden, die menſchen er zich van voorgeſteld hadden, eenigermate te leeren kennen. Het ging mij als eenen ſchilder, die wat ſchoons en waars op zijn paneel zoekt te brengen, en daartoe naar Italie en elders heen reist, om de voorſtellingen der eerſte meesters uit hunne meesterſtukken op-

temaken: deze toch, denkt hij, zullen bij het hoogste, het ware ideaal, wel het naaste gekomen zijn.

Gij staat welligt verbaasd, vrienden, van de hoogte, die ik beklommen heb; maar *nog* moest ik een trap hooger, om eindelijk weêr tot mij zelven te komen en den weg te vinden, die naar de waarheid leidt. Er bleef mij nog over, gelijk ik zeide, van *idealen ideën* afteſcheiden, en dit heb ik aan Socrates vooral en Plato, en den man niet te verzwijgen, die mij in kennis met deze beide gebragt heeft, ook aan mijnen Wyttenbach, den onvergetelijken! heb ik dit te danken gehad. Socrates hoorde ik altijd vragen: wat is ſchoon, wat leelijk? wat is goed, wat kwaad? wat regt, wat onregt? wat heilig, wat onheilig? en Plato ſprak mij gedurig van *het ſchoone, het goede, het regte, het heilige:* zie daar de *ideën*, zeide hij en wees naar boven, de eeuwige ideën, die de Godheid aanſchouwde bij het vormen der wereld en de mensch moet trachten in het oog te krijgen en in het oog te houden, zal hij *καλοκἀγαθός*, zal hij *φιλόσοφος*, zal hij volmaakt mensch en der Godheid gelijk worden. Dat beviel mij boven alles: want verhevener taal had ik nog nimmer gehoord, en nu meende ik de idealen, die ik van anderen gevonden of zelf gevormd had, te zullen kunnen toetſen. Aan die eeuwi-

wige, die onveranderlijke ideën, dacht ik, moeten zij beantwoorden en anders zijn het geene ware idealen. — Maar, waar zijn die ideën? hoor ik u vragen; daar boven zeide Plato, doch wie heeft die immer aanschouwd? — Zoo vroeg ik ook, vrienden, en na jaren daar over nagedacht te hebben, zie! zoo kwam ik van mijne hoogte, mijne verbazende hoogte, geheel op de aarde terug. Alle menschen zag ik, in al hunne beoordeelingen, het schoone, het goede, het regtvaardige, in één woord, de *ideën* tot maatstaf en proefsteen nemen, alle menschen hoorde ik er van spreken en in alle gesprekken, het menschdom zelf zag ik er naar handelen en in alle tijden, of ten minste voorgeven van er naar te handelen. En nu hield ik op te vragen, waar die ideën toch mogten zijn, maar schreef ze eenvoudig aan 's menschen geest toe, die ze noodzakelijk zich voorstelt, om te kunnen denken en oordeelen, maar ook des te beter denkt, des te zekerder oordeelt, des te volmaakter idealen zich vormt, en de idealen van anderen des te juister schat, hoe zuiverder hij zich die voorstellen kan. — Zoo kwam ik eindelijk tot mij zelven terug, en nu meende ik tevens het pad der waarheid gevonden te hebben. Met mij zelven dus aantevangen! dacht ik. Den zin voor het schoone en goede en regte, vooral voor het ware, dien ik met alle menschen gemeen

 heb,

heb, dien moet ik voortgaan met door het beoefenen van kunsten en wetenschappen, door het lezen van ouden en latereu, door zamen te spreken met anderen en zamen met hen te onderzoeken, onophoudelijk te scherpen en te veredelen. Hoe beter mij dat gelukt, des te minder gevaar zal ik loopen van valsche voorstellingen en hersenschimmen voor reine idealen te houden, des te gewisser zal mijne uitspraak zijn over hetgene waarlijk schoon, waarlijk goed en regt en heilig, in één woord, over hetgene *waar* is. Nu, vrienden, nu eerst raakte mijn inwendige zin in volle werking!

En welken invloed deze geheele omwenteling mijner ziel op mijn leven gehad hebbe, is moeijelijk te beschrijven. Het kwam mij voor, als ware ik op eens ontwaakt uit de droomen mijner jeugd. Hoe meer ik op mij zelven steeds terugkwam en mij zelven zocht natevorschen, des te duidelijker ging ik beseffen, waartoe ik hier gekomen was: niet tot genot zonder werkzaamheid: hoe kan dat doel voor een' mensch zijn? zeide ik: men late dat aan sentimenteele herders en hun vee over: neen! volmaking, verstandelijke en zedelijke volmaking, en ook anderen daartoe te brengen, dat moet het doel, het vaste doel mijns levens zijn. En daartoe, begrijpt gij, kwam mij nu mijne geheele studie, al wat

ik

ik te voren beſchouwd, onderzocht, gelezen en beoefend had, ieder oogenblik te pas: vooral maakte ik mij de voorſtellingen, de idealen der eerſte ſtaatkundigen en wijsgeeren van vroegere en latere tijden, bijzonder ook die der eerſte dichters ten nutte, om er zoo veel mogelijk mij naar te gedragen, en er, om zoo te ſpreken, op het paneel mijns levens een en anderen trek uit over te brengen. Dit deed ik, zeg ik, zoo veel ik kon, maar liever, dit zocht, dit trachtte ik te doen, of, om het nog juister uittedrukken, zoo zag ik, wat mij te doen ſtond, hoe weinig ik het ook deed, en hoe men tot waarheid en deugd kan komen. Maar genoeg: ſtudie en leven leerde ik in noodzakelijk, in onafſcheidelijk verband brengen. Die door ſtudie niet beter wordt, zeide ik, en er ook niet anderen door zoekt te verbeteren, wat heeft hij er aan? — Aan *waarheidszucht* ben ik dit alles verſchuldigd, vrienden, en ook dit nog, dat voor het *geluk des levens* zoo hoogstbelangrijk is, dat ik, mij zelven zoo onderzoekende, ook mijne medemenſchen en de wereld, waarin ik leef en leven moet, beter heb leeren kennen. Ik klaagde nu niet meer over den tegenwoordigen tijd, als ware men in Griekenland alleen gelukkig geweest. Te midden van zoo veel verkeerdheid en boosheid en gruwelen, waarvan wel altijd de wereld vol zal geweest zijn, vond ik overal menſchen,

die het goede wilden en zochten, hier en daar ook dezulken, op wier gelaat ik las, dat er iets verhevens en schoons in hun binnenste huisvestte; ook vrienden vond ik, of, die ik had, leerde ik waarderen, (dit kon mij de oudheid niet geven) vrienden, in de hoogere beteekenis des woords; in wier schoone ziel ik mij spiegelde en mij zelven als aanschouwde, tot mijne beschaming, ja, maar tevens tot mijne veredeling, daar zij mij het beeld van deugd en waarheid te klaarder voor den geest deden krijgen. Wat zegt gij? moest ik mij niet geheel met mijn' leeftijd en mijn lot verzoenen? en wat mijn lot betreft, geen schooner, kwam het mij voor, kon een' mensch te beurt vallen, dan mij was beschoren. *Het was* dat ik mij steeds midden onder jonge menschen bevond, wier jeugdig gevoel het mijne altijd jeugdig en levendig deed blijven, wier opmerkingen en vragen mijnen geest steeds scherpten en mijn' lust tot onderzoek, mijne zucht voor waarheid aanhoudend voedden. En onder dezelve, ook dit was mij beschoren, en is er iets benijdenswaardiger? vond ik er ook, die zich onbesmet hadden bewaard, mij regt in de oogen dorsten te zien, als zij mij van waarheid en deugd, als zij van *onschuld* mij hoorden spreken; en daarom mij lief kregen, daarom mijne vrienden werden, omdat zij, onder dat spreken,

ken, voor deugd en waarheid, het doel hunner begeerten, zich hadden voelen ontvlammen. Wat zou ik hiervan nog niet te zeggen hebben! Maar hoort het einde mijner geschiedenis, vrienden. Ik eindigde met niet alleen *in* mij te ontdekken, wat ik mij *buiten* mij verbeeld had; maar ook met *rondom* mij te vinden, wat ik te voren, om gelukkig te wezen, in Arkadie, in Latium, in Jonie, in Attica en ik weet niet waar al gezocht had. Wat zeg ik? Veel meer vond ik hier, dan ik mij daar in mijne jeugd had kunnen voorstellen. Want wat is genot zonder vaderland en betrekkingen, waarvoor men leeft en werkzaam is? en wat is edeler werkzaamheid, wat hooger genot, dan anderen tot het schoone en goede opteleiden en met hen de vruchten van dat onderling streven te smaken?

Ziedaar dan, vrienden, hoe ik afgedwaald ben en weêr, door middel mijner leidslieden, heb zoeken teregt te komen. Gijlieden, meen ik, zult wel zoo wijs en verstandig geweest zijn van er u voor te hoeden; maar trekt u welligt nog heden het hart naar die schoone, bekorende tooverwerelden, leert dan uit mijne ondervinding. Ook hier, gelijk in alle andere menschelijke zaken, maar hier voornamelijk, komt de les der wijsheid zoo te pas: *die staat, zie toe, dat hij niet valle.* Want hoe ligt men zoo te ver kan komen, leeren ons

de

de voorbeelden van zoo velen, die bij gebrek van zulke leidslieden, als ik gehad heb, of door verkeerde te volgen, steeds op het dwaalspoor gebleven en eindelijk tot mijstikerij, tot volslagen dweeperij gekomen zijn. Want het is maar zoo, als ik daar even begon te zeggen: ligtelijk slaat men daartoe over, wanneer men van jongs af het hoofd vol valsche voorstellingen gekregen heeft, en, let wel! het zijn de eerste geniën, die er het ligtst toe vervallen. Middelmatige menschen, zegt Plato, hebben het nooit in wat het ook zij, en zoo min in het kwade, als in het goede, ver gebragt. Zonder levendige verbeelding, zonder scheppend vernuft en schitterende gaven heeft nooit een dweeper de wereld beroerd. Daarom verwondert u niet, zoo gij niet alleen zwakken van geest ziet dweepen, maar menschen ook even zeer en het ergst, van welke gij zulks het minst zoudt verwacht hebben. Het hangt hier alles van de verbeeldingskracht af: wordt die niet bijtijds door de rede beteugeld, zoo komt men van lieverlede tot allerlei buitensporigheden en men eindigt met zich in het verderf te storten. Dweepzucht is eene koorts, zegt men, en zeker, vele eigenschappen heeft zij met dezelve gemeen, en deze voornamelijk, dat het zwakheid is wat kracht schijnt te zijn, en beide even zeer den mensch naar ziel en ligchaam van zijn' bloei

bloei en natuurkracht beroven. Hoe men van koortſen menſchen geneest, laat ik den geneesheer over om het hun voor te ſchrijven; maar voor dweepzucht, vrienden, weet ik een middel, ten minſte een behoedmiddel, dat niet faalt: het is, dat men van jongs af zich gewenne, om *waarheid* en niet dan *waarheid* te willen en te zoeken: en dat voorſchrift, maakt er ſtaat op, is voor alle ziekten en kwalen der ziel een algemeen en zeker geneesmiddel. Gij weet, hoe men de Waarheid afbeeldt: zij houdt een' ſpiegel in de hand en heeft het gelaat met een' ſluijer overdekt: voorts is het eene ſchoone, bevallige, bij uitſtek beminnelijke vrouw. Zulk eene gids, wie zou die niet gaarne volgen? Maar weet, dat zij ons op onzen weg gedurig dien ſpiegel voor de oogen houdt, en wij daarin dan ons zelve met al onze misvattingen, vooroordeelen, buitenſporigheden, dwaasheden, gebreken, wie toch heeft die niet? tot onze verbazing en ſchande te zien krijgen. De meeste harer volgers haten dien ſpiegel, hoe zeer zij ook verzekeren, dat zij *haar* beminnen: doch *zij* zegt: *zoo lang gij van dat alles niet rein zijt, o mensch, kunt gij mij niet beminnen, en zoo lang gij u niet geheel en onverdeeld aan mij overgeeft, ligt ik den ſluijer van voor mijn aangezigt niet op.* Wat zegt gij van deze dichterlijke voor-

voorstelling? maar, vrienden, geene andere taal doet ons de wijsbegeerte hooren. *Ken u zelven* roept ons de vader der wijsbegeerte en met hem ieder, die wijs en verstandig is, toe: en Plato voegt er bij: *het oog der ziel moet gezuiverd, en op het ware, op de ideën gerigt worden; maar dan ook in alle verzoekingen, verleidingen, bij allen tweestrijd met ons zelve, alleen te vragen: wat is schoon? wat is goed? wat is regt? wat is heilig? en zonder her- of derwaarts te zien, naar die eeuwige ideën te leven en te handelen! Door dit te doen, o mensch, wordt men gelukkig, in waarheid gelukkig, en meer en meer der Godheid gelijk.* Nog eens, wat zegt gij van dit alles, vrienden? Maar ik weet, wat gij er op antwoorden of liever met mij er nog bijvoegen zult. Verheven wijsgeer! zullen wij zeggen, wij juichen u toe, wanneer wij u dus hooren spreken; maar sedert gij van hier verscheiden zijt, heeft het menschdom uwe ideën, uwe goddelijke ideën, in een' mensch, die op aarde verscheen, verwezenlijkt gezien: *waarheid en onschuld* waren de grondtrekken van het beeld der Godheid, en *liefde* bezielde het in spreken en handelen. Om ons daaraan gelijkvormig te doen worden, zal ook uwe wijsbegeerte ons dienen; maar *dat* ons te aanschouwen te geven en ons *daardoor* rein en heilig tot God te brengen,

ver-

verhevenste aller wijsgeeren, dit vermogt uwe wijsgeerte niet.

Na dit geschreven te hebben — het was te Interlaken in Berner-oberland: — legde ik de pen neêr om te midden dezer verhevene bespiegelingen Gods schoone natuur, zoo als die daar zich vertoont, te aanschouwen en te genieten. Thans zijn wij op de terugreis en reeds voorlang hebben wij de Alpen uit het gezigt verloren; maar men verlaat dat land niet, vrienden, zonder herinneringen met zich te nemen, die het leven, zou ik zeggen, moeten voortduren. Nog steeds staan zij voor mijnen geest daar, die Alpen, met die hemelhooge, glanzende toppen, en levendig, diep gevoel ik nog steeds, wat mij derzelver aanblik, wat mij sedert de Vierwaldstättersee, en boven alles de Rigi te gevoelen en te beseffen heeft gegeven. Het is die oorden vooral eigen, dat er de natuur op het innerlijk gevoel zoo wel, als op de zinnen, hoogen, ongekenden invloed uitoefent. Nergens nog zagen wij bloemen zoo frisch en levendig van kleur, nergens in rivieren en meeren het water zoo schoon en doorschijnend, nergens den hemel zoo schitterend blaauw, als dáár, in dat Paradijs. Moet dat niet de ge-

hee-

heele ziel verlevendigen en als verhelderen? Wat zuiverheid van hart, helderheid van geest en verstand is, geeft daar ons de natuur als in een' spiegel te aanschouwen: en geen wonder dus, hetgene ik nu eerst begin optemerken, dat *onschuld* en *waarheid* daar zoo gestadig de stof mijner gepeinzen geweest is. En wat zal ik van elke dier streken bijzonder, van Grindelwalds valleijen, van dat Lauterbrunnen, dat land der bronnen en watervallen, en wat dat bij ons opgewekt heeft, zeggen? Aanhoudend duurt dat ruischen dier bergstroomen daar voort, en wie denkt dan niet in, dat dit reeds sedert jaarhonderden en jaarduizenden zoo voortgeduurd heeft, en nog jaarduizenden zal voortduren, zoolang de Alpen daar staan, en wie, die dat indenkt, voelt zich dan niet door gevoel en besef van eeuwige voortduring als weggesleept en medegevoerd? Maar de Rigi! vrienden: zoo gij ooit in Zwitserland komt en wat zien en gevoelen wilt, dien moet gij dan beklimmen, en den nacht er op doorbrengen om s'anderen daags van daar de zon te zien opgaan. Wij hebben dit met alle de onzen gedaan, en, zeker, niets heeft op ons voor ons geheele leven dieper indruk gemaakt. Terwijl het nog nacht was van rondom, en wij met alle de aanschouwers (van alle natien vindt men daar menschen bijeen) op den top des bergs naar het oosten uit-

za-

zagen, trad een herdersknaap ons met zijn' hoorn vooruit, en, zoo begon niet de dageraad aan te breken, of hij begroette op Zwitſerſche wijs en toon dezen bode van den aankomenden dag. Reeds zag men de toppen der Alpen met rozenrood gekleurd, en van oogenblik tot oogenblik kwamen die reuzengebergten, zoo ver het oog reikte, in volle pracht en majeſteit te voorſchijn. En nu trok ook Zwitſerland daar beneden, als ware het ééne vallei, maar als de ſchoonſte aller valleijen, vol meeren en ſtroomen, het oog tot zich. Klein ſchenen die ſtroomen en meeren, als beken en plasſen; maar des te hooger voelde men zich verheven, en over dezelve zag men nu wolken zich vormen, even als die zich boven onze landen vormen; maar dáár ziet men ze beneden, laag beneden, gelijk bij ons boven zich: zoo is het als of men al hooger en hooger opreist, tot dat de nevel, door de ſtralen der zon uit water en grond opgeheven, alles daar omlaag bedekt, en men als opgenomen wordt naar het azuur des hemels, met het oog op de Alpen, die eeuwige rotſen, gevestigd. Dat is een ſchouwtooneel, vrienden, dat zich niet beſchrijven laat, gelijk gij begrijpt; maar eens aanſchouwd, nooit vergeten wordt!

Nog eens neem ik de pen op om het geschrevene te vervolgen en tevens te besluiten. Het is mij met lust, *con amore*, van de hand gegaan, dat schrijven daar in Zwitserland: en komt het velen voor een naschrift wat al te lang voor, welligt vindt deze of gene het op de brieven mijns vriends niet geheel ongepast. Maar twee zaken denke men in: vooreerst, dat men in geen land meer behoefte van schrijven zoo wel, als van spreken gevoelt, dan daar, in dat zelfde Zwitserland. Want het is daar niet genoeg, tot elkander te zeggen; *wat is dat schoon en heerlijk! en zie nog eens derwaarts! en nu weder hier!* indrukken krijgt men er in het binnenste der ziel, die men aan anderen zoo terstond niet mededeelen, ja, zich zelven ook niet terstond verklaren kan, maar die men alleen al schrijvende en al gestadig voortschrijvende, zoo men daartoe gepast doel en onderwerp bekomen heeft, zich tot helderheid brengen kan. En ten andere, dat daartoe geen onderwerp of doel geschikter is, dan waarop ik onder het schrijven als bij toeval gekomen ben, toen ik van zelfs op het papier mijne jonge vrienden een woord ging toespreken, en het geslacht, dat ons te vervangen staat, tot het ware en goede zocht optewekken. Ik weet niet, welke stof rijker, welk doel hooger, welke bezigheid met de aandrift der natuur, die men daar krijgt,

meer

meer overeenkomstig is. Voor de toekomst toch is het vooral, dat zij ons het hart ontsluit, en met opgeruimden zin doet zij er ons veel schoons en goeds van hopen en verwachten: drijft zij ons dan zoo van zelfs niet aan om er voor te doen wat men vermag? En is men eenmaal begonnen met de bloeijende, krachtvolle jeugd, die voor het vaderland en de menschheid op scholen en hoogescholen rijpt en waarvan en vaderland en menschheid het meest te hopen en te verwachten heeft, met deze al schrijvende toeste spreken en met den geest te bezielen, waarmede men zelf daar, dáár aan den voet der Alpen, is bezield geworden, wie is dan, vraag ik, zijne pen meester? — Maar om mijn lang naschrift niet onnoodig nog langer te maken, keer ik terstond tot mijn begin terug om den lezer over de brieven, die ik uitgeef, kortelijk te onderhouden. Zij waren mij, als gezegd is, niet onbelangrijk, en dat waren zij mij om den inhoud niet alleen, maar ook daarom, dat zij mij in mijnen leeftijd van voor twintig, vijfentwintig jaren terug bragten, toen ik, even zoo, als mijn vriend onlangs, aan den mond van ouden en wijzen hangen bleef, en ook gesprekken van hen plagt optefchrijven, in den vroegen morgen en met zonderling vermaak. Onder het lezen dacht ik dikwijls: zoo ik mij zelven had willen schil-

de-

deren met al mijne leergierigheid, en geheel zoo als ik was in die dagen, ik had, geloof ik, geene andere brieven geschreven. Doch dit raakt alleen mij: maar bij de uitgave van dit stuk mij nu in de plaats der lezers stellende, die, na het lezen van dialogen, doorgaans nieuwsgierig zijn om te weten, wie zij toch hebben hooren spreken, meen ik dezen of genen te hooren vragen, wie toch wel die zekere *** en die †††, wie vooral de *Oude* zijn moge, die ons zoo lang heeft bezig gehouden. Veel mag ik van hen niet zeggen, daar het mij verboden is, gelijk men weet; maar toch, lezer, mag ik u wel omtrent hunne wijze van denken en beschouwen vragen: komt het u niet voor, dat die beide eerstgenoemden nog geheel in de tijden van vóór onze herstelling denken en spreken, de eerste in die van Napoleon, en de andere wat vroeger, toen men nog van vrijheid en natuurvrijheid den mond vol had? Onder Napoleon, weet ge nog wel, zocht men onze Akademien op een' Franschen voet in te rigten en in de daad in Atheneën of diergelijke instellingen om te vormen: en, wat nog erger is, den Staat zocht men te ontheffen van den last der onkosten voor het openbaar onderwijs en dien geheel op de leerlingen te leggen: het geschikte middel om in de natie met der tijd alle leergierigheid te onderdrukken en te verdooven.

Die

Die *** ſprak nog geheel in dien geest: niet, dat hij zulks weêr ingevoerd wilde hebben: het tegendeel! hij meende gansch nieuwe zaken bedacht te hebben. Maar denk nu niet, dat dit wenken zijn om die beide uittevorſchen: gelooft mij, beide ſoorten van menſchen zijn in ons vaderland, wat zeg ik? zij zijn in gansch Europa zoo talrijk en zoo verſcheiden, dat ge met zoeken hoogstwaarſchijnlijk gevaar zoudt loopen van gedurig een' misgreep te doen. Maar die *Oude?* wie *die* toch mag zijn? zulke mannen vindt men in zoo grooten getale niet! Dat durve ik niet te zeggen. Ook zonder grijze haren, zijn er velen, God dank! zeer velen, en overal, die nog even zoo denken en ſpreken, en ſpraken zij wat meer en wat harder, ons welligt aan den ouden Socrates, aan den ouden Demosthenes zouden doen denken. Evenwel een Socrates der negentiende eeuw is hij niet, veel minder een Demosthenes onzer tijden. Hij had ons anders eene geheel andere taal doen hooren. Waarheen? o menſchen! waarheen? had hij gezegd: wat is het doel van uw voortrennen? of hebt gij geen doel? weet gij niet waarheen? Gij komt terug, ziet gij het niet? tot hetgene gij nog zoo pas gezegd had, u zelven en uw vaderland onwaardig te zijn. Staat ſtil en merkt op! Wat is het, dat wij van onze voorouders ongeſchonden bewaard hebben?

 Is

Is het niet *opvoeding en onderwijs*, de ziel van den staat? En is het *dat* niet, *dat* juist, waardoor gij nog de opmerking en bewondering van Europa verdient? en gij zoudt u *dat* laten ontnemen? Nederland! Nederland! denk aan uw wapen! het is een *wakende leeuw*, en het opschrift er van is: *ik zal handhaven!* — Maar die toon is niet zoo doorgaans de toon onzes grijsaards; hij houdt ook meer van het goede te prijzen, dan van het kwade te laken, gelijk hij zelf gezegd heeft. Maar desniettegenstaande, al is hij dan geen Socrates, hij heeft toch wel iets Socratisch, en dit heeft hij van Demosthenes, dat hij ons te beseffen geeft, wat wij *nog* vermogen en dus *nog* mogen hopen, zoo wij maar willen en pogen. Maar wie is hij dan? hoor ik op nieuw vragen; tot ons toch zal hij wel behooren en niet tot de oude wereld. Gewisselijk! is mijn antwoord, bij ons is hij t'huis! Nederlander is hij in de ware beteekenis des naams, en toch, lezer, gij zoudt *hem* nog moeijelijker dan een der anderen uitvinden. Want de Wijze houdt zich veelal schuil, weet ge: *qui bene latuit, bene vixit*, zegt hij; en volgens onzen Frans Hemsterhuis, is hij *daar* het minst te vinden, waar men hem het *meest* zou zoeken. Maar waartoe moeite genomen? de vraag is immers maar, *wat* er gezegd zij, en of dat ter beoordeeling onzer *wezenlijke*, onzer *teder-*

derste belangen nuttig en heilzaam zou kunnen zijn: *wie* het dan gezegd hebbe, is onverschillig. Ja! al mogt iemand in het vermoeden komen, dat mijn vriend verdicht had, dat hij in den persoon van onzen Oude en volgens gesprekken, die hij in de daad met hem schijnt gehouden te hebben, het beeld van een Socrates voor onze eeuw, hoe het dan ook moge uitgevallen zijn, had zoeken te schetsen, en het mij tot waarschuwing en zelfsverbetering had voorgesteld, kan het stuk maar uitdoen in de wereld, ik zoude hem zijn vermoeden niet ontnemen: schoon ik toch, wat mij betreft, te veel waarheid in alles vinde, om het voor verdichting te houden. Maar, zou men ook weêr kunnen zeggen: in fabelen kan waarheid schuilen, en waarheid wordt niet treffender, dan in fabelen, voorgedragen. Ik beslisse het niet; maar eindige mijn naschrift met de spreuk, de echt Socratische spreuk en die op al wat geschreven is of nog zal geschreven worden, hetzij in proza of poëzij, hetzij als verhandeling of als dialoog, toepasselijk zal moeten zijn:

Rien n'est beau, que le vrai, le vrai seul est aimable:
Il doit regner partout et même dans la fable.

Geschreven 1828, *te Bern, te Thun, te Grindelwald, vooral, den* 23 *Julij, te Interlaken. Geëindigd te Rudesheim en bij Godesberg.*

DRUKFOUTEN.

p. 5	*zaken met*	lees:	zaken, met
— 6	*viel hij mij in*	—	viel hij mij in de rede
— 13	*in zich zelven*	—	in zich zelve
— 15	*zeg het maar, ook*	—	zeg het maar, zeide hij, ook
— —	*gezegd,*	—	gezegd?
— 17	*gematig*	—	gematigd
— 188	*ik ben noch geleerd,*	—	ik ben noch geleerde,

